



Welvaart in kaart

In 2016 besloot het parlement dat de
overheid de welvaart breder moest gaan meten.
Welke inzichten heeft dat brede welvaartsperspectief
opgeleverd? En wat kan er beter?

Verder onder andere:

Nieuwjaarsartikel:
Stimuleren productiviteit
volgers verhoogt welvaart én
beperkt herverdeling, p. 6

Risico op hogere
prijzen in nieuw kinder-
opvangstelsel noopt tot
aanvullend beleid, p. 41

China lijkt meer
naar Verenigde Staten te
exporteren via andere
landen, p. 46



Welke rol speelt winst in de zorg? Staat het winstmotief haaks op de zorgethiek? We bespreken het in de nieuwste podcast van ESB.

Beluister en volg de podcast nu via je favoriete podcastapp



Listen on
Apple Podcasts



Spotify

DE NIEUWE ECONOMEN PODCAST

De Nieuwe Economen Podcast

In derde seizoen zijn economen Elisa, Sarah en Yrla zijn weer met jonge onderzoekers in gesprek gegaan om alles te leren over hun promotieonderzoek. De podcast behandelt allerlei economische onderwerpen: van innovatie tot intergenerationele mobiliteit, en van de arbeidsmarkt tot de digitale euro.

Via de onderstaande link vind je de overzichtspagina van de Nieuwe Economen podcast. Hier vind je ook de afleveringen van voorgaande seizoenen terug. Beluister en volg de podcast nu via je favoriete podcastapp.

esb.nu/nieuwe-economen

Listen on
Apple Podcasts

Spotify

Inhoud

Actueel	2
Uitgelicht	4
Stimuleren productiviteit peloton verhoogt welvaart én beperkt herverdeling SANDOR GAASTRA	6

Welvaart in kaart

Inleiding: Meten van welvaart gaat beter dan het sturen erop

ROBERT KLEINKNECHT

10

Voorbij de groeiverslaving

KEES COOLS EN LIESBETH FEIKEMA

12

Theoretische fundering van welvaart moet en kan beter

BAS JACOBS

16

Brede welvaartsanalyse geeft onvoldoende inzicht in beleidsafruilen

MACHIEL MULDER

20

Europa scoort op veel domeinen van welvaart beter dan Amerika

ANNEGEKE JANSEN, PHILIPP BOTHE EN RUTGER HOEKSTRA

24

Problematisch gebruik smartphones en sociale media vereist beleidsdebat

MARTIJN BADIR, GIJS VAN DER VLUGT EN DICK VAN DER SLUIJS

28

Bredere welvaartslenzen biedt nieuw zicht op ongelijkheid

SUZANNE BIJKERK EN OTTO RASPE

32

Brede Welvaartsindicator komt sterk overeen met ervaren welvaart

ANNE VAN DER PUT, TANJA VAN DER LIPPE, ROBIN PHILIPS
EN EELCO VAN DEN DOOL

36

Column: Welvaart vraagt ook om weerbaarheid

FOCCO VIJSELAAR

39



Risico op hogere prijzen in nieuw kinder- opvangstelsel noopt tot aanvullend beleid

JANNEKE PLANTENGA

41

Huidige hoogte benzineprijs rechtvaardigt accijnskorting niet

DAAN HULSHOF

44

Statistiek

46

Ceteris paribus

48



Actueel

Januari

- 23 ◆ **CPB Hybrideseминаr** – *How do multinational firms affect domestic firms and workers?* Lisa Timm (Universiteit van Amsterdam)
- Pakhuis de Zwijger** – *Migration myths.* O.a. Tesseltje de Lange (Radboud Universiteit)
- TiU Seminar** – *Beyond automation: Using causal ML to study heterogenous effects of personalized nudges: Cui bono?* Markus Weinmann (Universität zu Köln)
- 24 ◆ **ERiM Seminar** – *Core-stable equilibria in markets with budget constraints.* Stefan Waldherr (Vrije Universiteit Amsterdam)
- 27 ◆ **UvA Seminar** – *Environmental regulation without centralized enforcement.* Erik Ansink (Vrije Universiteit Amsterdam)
- 29 ◆ **UvA Seminar** – *Business model innovation in incumbent firms: Pioneering resource bundling at the project level.* Wouter Stam (Vrije Universiteit Amsterdam)

EFFECTEN MULTINATIONALS

Timm presenteert haar onderzoek naar het effect van multinationale ondernemingen (MNO's) op lonen en werkgelegenheid in binnenlandse bedrijven in Nederland. Als een MNO verantwoordelijk is voor een relatief groter deel van de werkgelegenheid in een regio, leidt dat tot hogere lonen voor werknemers in binnenlandse bedrijven. Het effect is sterker in regio's waar MNO's afhankelijker zijn van lokale arbeid.

Februari

- 4 ◆ **Tinbergen Seminar** – *How migrants bear the burden of crime and bias: Evidence from the Venezuelan migration to Colombia.* Juan Vargas (Collegio Carlo Alberto, Turijn)
- UvA Seminar** – *Understanding how music influences shopping on weekdays and weekends.* Carl-Philip Ahlbom (University of Bath)
- 5 ◆ **UvA Seminar** – *Business model innovation in incumbent firms: Pioneering resource bundling at the project level.* Wouter Stam (Vrije Universiteit Amsterdam)
- 6 ◆ **CPB Hybrideseминаr** – *The persistence and nature of the labor reallocation shock during the COVID-19 crisis.* Mathieu Steijn (Vrije Universiteit Amsterdam)
- Pakhuis de Zwijger** – *Een dag minder werken.* O.a. Koen Haegens (De Groene Amsterdammer)
- 10 ◆ **ERiM Seminar** – *Chicken or the egg? Forecast and order adjustments in supply-chain planning.* Eirini Spiliotopoulou (Tilburg University)
- 13 ◆ **Tinbergen Seminar** – *Heterogeneity and aggregate fluctuations.* Jordi Galí (Universitat Pompeu Fabra)
- Tinbergen Seminar** – *Too good to be true: Individual and collective decision-making with misleading signals.* Sebastian Fehrer (Universität Bremen)

EEN DAG MINDER WERKEN

Arbeid is de afgelopen jaren schaarser dan ooit. Met als gevolg scholen die hun deuren moeten sluiten en beleidsplannen die stuklopen door een gebrek aan arbeidskrachten. Tijdens dit evenement wordt een radicale oplossing besproken: minder in plaats van meer werken. Wat kan dat met zich meebrengen?

Oraties

Rik Frehen – *Investor behavior.* Tilburg University. 24 januari



Arthur van Riel – *De welvaartsstaat als verwachtingspatroon. Over houdbaarheid en historische politieke economie.* Erasmus Universiteit Rotterdam. 24 januari

Afscheidsrede

Peter van Bergeijk – *In praise of observations.* Erasmus Universiteit Rotterdam. 31 januari

Promotiebespreking: Ingmar Leijen



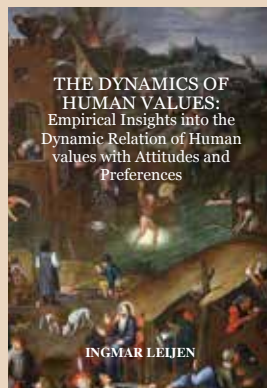
The dynamics of human values

Vrije Universiteit Amsterdam

31 januari

In onze gepolariseerde samenleving is er steeds meer belangstelling voor het begrip van waarden. Wat mensen belangrijk vinden, is vaak de basis voor (economische) beslissingen in verschillende situaties. Deze beslissingen zijn dikwijls een afweging tussen verschillende waarden. Hoewel mensen veel zaken belangrijk vinden (welke 'waarde' ze voor hen hebben), verschillen ze in de mate waarin ze bepaalde dingen zoals veiligheid, plezier, macht of zelfontwikkeling belangrijk achten. Verschillende situaties leiden tot variaties in waarden. Op de kermis worden bijvoorbeeld andere waarden aangesproken dan op een begrafenis. Toch blijkt dat mensen een vrij stabiel waardesysteem hebben. Ze ontwikkelen dit waardesysteem vooral tijdens hun jeugd en jongvolwassenheid. Onderzoek laat zien dat deze waarden in een cirkel kunnen worden gerangschikt, waarbij de waarden die tegenover elkaar staan negatief, en de waarden die dicht bij elkaar staan positief met elkaar zijn gerelateerd.

In mijn proefschrift gebruik ik deze waarden-cirkel om aan te tonen hoe waarden veranderen, zowel binnen individuen (als ze ouder worden), als tussen verschillende generaties, en hoe deze waarden samenhangen met attitudes ten opzichte van trouwen, inkomensgelijkheid, euthanasie, buitenlanders en medische voorkeuren.



Mijn onderzoek onder de Nederlandse bevolking aan de hand van het LISS-pannel laat zien dat in de periode 2008–2020 vooral de waarden van de millennials aan verandering onderhevig waren, en dat de babyboomers, de generatie X en de stille generatie vrijwel stabiel waren in hun waarden. Bij de millennials namen de waarden 'veiligheid' en 'onafhankelijkheid' toe. Deze toename van de waarde van veiligheid was, al dan niet in mindere mate, ook bij andere generaties zichtbaar. Eerder onderzoek liet zien dat waarden bij jongeren nog veranderen, maar ook vol-

wassenen kunnen dus nog veranderen.

Tussen generaties zijn aanzienlijke verschillen: opvallend is de waarde van het hebben van plezier. In de jongste generatie (millennials) is plezier even belangrijk als naastenliefde, terwijl voor de oudste generatie deze waarde juist onbelangrijk is. Gedurende verschillende generaties is

het belang van plezier sterk toegenomen. Daarnaast vonden we dat de waarde van plezier heel stabiel is binnen elke generatie – bij het ouder worden neemt het belang hiervan blijkbaar niet af.

De resultaten uit mijn proefschrift laten zien dat er fundamentele generatieverschillen zijn in wat mensen belangrijk vinden, en dat deze verschillen blijvende consequenties kunnen hebben voor attitudes en consumentenvoorkeuren.

Promoties

Erasmus Universiteit Rotterdam

Xiaowei Kang – *The intersection of asset allocation and factor investing.* 23 januari

Maria Dafnomili – *The process of financialisation in the world economy: Unravelling the dynamics and crisis nexus.* 27 januari

Daan Opschoor – *On asymmetries and heterogeneities in economic modelling and forecasting.* 30 januari

Kyra Hanemaaijer – *Widening the divide: Barriers for marginalised groups in education and justice.* 31 januari

Radboud Universiteit

Arjuna Snoep-Delleman – *Worker voice: Exploring the antecedents and consequences of speaking up for your interests at work.* 12 februari

Rijksuniversiteit Groningen

Mark van Oldeniel – *Information timing, preferences, and (behavioral) economic decision-making.* 23 januari

Stefan Sliwa Ruiz – *The political economy of democracies: Three empirical essays.* 27 januari

Marloes Korendijk – *Beyond uniformity: Unpacking CSR differences within multinationals.* 10 februari

Tilburg University

Cardin Masselink – *A manager's perspective on feedback and control decisions.* 14 februari

Universiteit Maastricht

Milan Van Steenvoort – *(Un)welcome to our world: Essays on fertility and forced migration.* 29 januari

Universiteit Utrecht

Simon Toussaint – *Accounting for wealth concentration.* 14 februari

Universiteit van Amsterdam

Joshua van Spronsen – *Sovereign debt markets and resilience in a heterogeneous union.* 19 februari

Vrije Universiteit Amsterdam

Wendy Groot – *Seeking audit quality: On the organizational work of a big four audit firm.* 23 januari

Amba van Erkelens – *Enabling and constraining: Deepening understanding of context in social entrepreneurship research.* 29 januari

Fabrizio Amarilli – *Navigating the complexity of business-IT alignment in organizations.* 29 januari



Geen werk door toerisme

Een toename van het toerisme in een regio zorgt niet voor meer werkgelegenheid. González en Surovtseca concluderen dit aan de hand van een instrumentele-variabele-analyse voor Spaanse regio's. De toegenomen lokale werkgelegenheid in de toeristische en dienstensector wordt gecompenseerd door een daling in de werkgelegenheid van met name de maakindustrie. Daarnaast neemt het totaal aantal gewerkte uren toe en nemen de uurloonen af. De stijging van de werkgelegenheid in de toeristenbranche komt bovendien in de vorm van meer werknemers met een tijdelijk contract, terwijl het aantal vaste contracten afneemt in de maakindustrie.

González, L. en T. Surovtseva (2024) *Do more tourists promote local employment?* IZA Discussion Paper, 17518.



Bodemdaling druk prijs

Bodemdalingen kunnen leiden tot forse schade aan huizen en hun fundering. Huizenprijzen in het Groene Hart liggen gemiddeld 2,3 tot 5 procent lager op plekken waar de bodem is gedaald. Dit laten Premchand et al. zien met behulp van een hedonistisch prijsmodel met transactie-data tussen 2000 en 2022. Huizen die voor 1970 zijn gebouwd, ondervinden een groter effect van bodemdalingen vanwege grote funderingsschade. Ondanks dat er beperkte informatie is over bodemdaling en er een beperkt maatschappelijk bewustzijn is, lijken huizenkopers zich dus wel degelijk de potentiële schade van bodemdaling te realiseren.

Premchand, Y.R., H.L.F. de Groot, T. de Graaff en E. Koomen (2024) *Land subsidence exposed: The impact on house prices in the Netherlands*. Tinbergen Institute Discussion Paper, 24-073/VIII.

Liberal arts

Afgestudeerden in liberal arts van Nederlandse University Colleges hebben geen duidelijke voor- of nadelen op de arbeidsmarkt, vergeleken met afgestudeerden van conventionele, vakspecifieke bacheloropleidingen. Dat laten Kovačević et al. zien met data van de Nederlandse Nationale Alumni Enquête. Onder andere het hebben van een baan, de tijd die het kost om een eerste baan te vinden en het uurloon zijn niet significant verschillend. Wel ervaren afgestudeerden met een masterdiploma in de exacte wetenschappen een nadeel bij een bachelor in liberal arts, waarschijnlijk omdat werkgevers dit associëren met het ontbreken van specifieke vakkennis.

Kovačević, M., T.J. Dekker en R. van der Velden (2024) *Liberal arts graduates in the labour market: A comparative study of Dutch University Colleges and conventional bachelor's programmes*. *Research in Higher Education*, 65(8), 1911–1933.

Eigen risico in de zorg

Het aanpassen van het eigen risico in de zorg heeft vooral invloed op ouderen: zij hebben minder ruimte om hun zorggebruik aan te passen dan jongere mensen. Dat berekenen Hofland et al. berekenen met een simulatiemodel. De onderzoekers verwachtten ook een verschil tussen inkomensgroepen te vinden, maar dat bleef uit. Het zorggebruik van mensen met een laag inkomen reageert niet sterker op een aanpassing van het eigen risico dan dat van mensen met een hoog inkomen. Het kabinet is voornemens het eigen risico in 2027 flink te verlagen, wat dus vooral ouderen financieel zal bevoordelen.

Hofland, M., K. Gaspar en J. Boone (2024) *Responses to cost-sharing: Do socio-demographic characteristics matter?* CPB Discussion Paper, december.



Industriebeleid

Industriebeleid en subsidies gericht op de aankoop van elektrische auto's leiden tot meer innovatie in de elektrische-auto-industrie. Dit vinden Barwick et al. met een wereldwijde dataset over patenten en industriebeleid. De auteurs vinden verder dat bedrijven met meer kennis van elektrische auto's sneller nieuwe patenten produceren, wat duidt op een zelfversterkend

Export van halfgeleiderapparatuur

In oktober 2022 stelde de VS onder president Biden strenge exportregels in voor halfgeleiders om de technologische vooruitgang van China af te remmen. Kim et al. schatten met een regressiemodel wat dit heeft betekend voor de Chinese import van halfgeleiderapparatuur tussen januari 2018 en juni 2023. China is – deels door de strenge exportregels – 32,5 procent minder halfgeleiderapparatuur gaan importeren. Maar Nederland exporteerde juist 27,5 procent meer halfge-



doet innoveren

innovatief proces binnen deze bedrijven. De innovatie in de industrie van een auto met een ander brandstoftype heeft geen effect op de innovatie van de elektrische-autoproductie.

Barwick, P.J., H.-S. Kwon, S. Li et al. (2024) *Industrial policies and innovation: Evidence from the global automobile industry*. NBER Working Paper, 33138.

leiderapparatuur naar China, waarschijnlijk omdat de Nederlandse dominantie op het gebied van lithografie deze exports moeilijk vervangbaar maakt. Sinds juli 2023 heeft de VS Nederland overgehaald om soortgelijke exportrestricties over te nemen, wat in de toekomst kan zorgen voor een lagere export.

Kim, H.J., J. Oh en H.J. Kwon (2024) Investigating the effect of the U.S. semiconductor export controls on China. *World Economy Brief*, 14(28), 24–28. Te vinden op papers.ssrn.com.

Export is Trumpbestendig

De plannen van Trump om invoertarieven van tien procent te heffen op alle geïmporteerde producten zal Nederland niet hard raken. Boeters en Meijerink hebben de invoerheffingen doorgerekend en stellen dat de totale Nederlandse handel slechts met één procent zal afnemen. Al is het macro-effect beperkt, de maakindustrie wordt wel steviger getroffen: de productie van machines, elektronica en voertuigen zal met vijf tot zes procent dalen door de afnemende vraag vanuit de VS. Nederlandse dienstverleners zullen juist profiteren van de heffingen omdat de Amerikaanse diensten relatief duurder worden door de binnenlandse prijsstijgingen.

Boeters, S. en G. Meijerink (2024) *Effect van Amerikaanse invoertarieven op de Nederlandse en Europese economie*. Centraal Planbureau Publicatie, november.

Groter fonds niet beter

Het rendement van de vijf grootste Nederlandse pensioenfondsen is vergelijkbaar met dat van kleine pensioenfondsen. Dit vinden Bikker en Meringa aan de hand van een regressieanalyse tussen 2012 en halverwege 2022. Grote pensioenfondsen hebben een hoger rendement door schaalvoordelen en een meer risicovolle investeringsstrategie dan kleine pensioenfondsen. Maar ze verzekeren zich slechter tegen fluctuaties in de rentestand. De investeringsstrategie van grote pensioenfondsen is daarnaast suboptimaal op het gebied van aandelen en vast inkomen. Hierdoor verschilt het gemiddelde rendement nauwelijks tussen grote en kleine pensioenfondsen.

Bikker, J.A. en J.J. Meringa (2024) *Large pension funds do not invest more effectively than smaller pension funds*. DNB Working Paper, 822.

Steun aan Oekraïne

De omvang van de steun aan Oekraïne van de westelijke bondgenoten verschilt tussen landen en door de tijd, mede als gevolg van hun olieafhankelijkheid, politieke oriëntatie en de geografische nabijheid van Rusland. Massie en Tallová bestudeerden de militaire steun van de westelijke bondgenoten aan Oekraïne tussen januari 2022 en juni 2024. Aan het begin van de oorlog speelde de mate van afhankelijkheid van Rusland op het gebied van olie een grote rol. In de latere periode, wanneer de olieafhankelijkheid was afgebouwd, verklaarden geografische nabijheid en de politieke ideologie van de regering juist een groter deel van de variatie.

Massie, J. en B. Tallová (2024) *Suckers and free riders: The determinants of military burden-sharing in the Russo-Ukrainian war*. Paper, 15 oktober. Te vinden op papers.ssrn.com.



Inflatie door overheid

Het Europese begrotingsbeleid was verantwoordelijk voor 1,5 procentpunt van de inflatie eind 2022, wat achttien procent van de totale inflatiepiek verklaart. Ascari et al. vinden dit met behulp van een bayesiaans vector-autoregressie-model. De Europese Unie (EU) kwam in die tijd met een groot beleidspakket, ter grootte van zes procent van het bruto binnenlands product van de EU, en ze was minder streng ten aanzien van begrotingstekorten in de nasleep van corona. De inflatiepiek is vaak geduid als het resultaat van aanbodbeperkingen, mede door de oorlog in Oekraïne. Veranderingen in de vraag waren volgens het model echter belangrijker dan aanbodveranderingen.

Ascari, G., D. Bonam, L. Mori en A. Smadu (2024) *Fiscal policy and inflation in the euro area*. DNB Working Paper, 820.

Stimuleren productiviteit peloton verhoogt welvaart én beperkt herverdeling

De productiviteitsgroei in Nederland stukt. Als het peloton van middenproductieve bedrijven geen aansluiting vindt bij de productieve koplopers, dreigt een vicieuze cirkel van stagnerende productiviteitsgroei, groeiende primaire inkomensongelijkheid, en een steeds complexer herverdelingsstelsel.

IN HET KORT

- Het productiviteitsverschil tussen de kopgroep en het peloton neemt toe, wat duidt op een haperende kennisdiffusie.
- De afvlakkende productiviteitsgroei drukt de loonontwikkeling, terwijl herverdeling steeds duurder en complexer wordt.
- Er dreigt een vicieuze cirkel waarbij toenemende herverdeling productiviteitsverhogende investeringen verdringt.

SANDOR GAASTRA

Secretaris-generaal van het Ministerie van Economische Zaken en waarnemend secretaris-generaal van het Ministerie van Klimaat en Groene Groei

Met een vergrijzende bevolking en in een wereld die in economische machtsblokken uiteenvalt, heeft Nederland een hoge arbeidsproductiviteitsgroei nodig om de welvaart op peil te houden. Helaas neemt die productiviteitsgroei al twee decennia af (CBS, 2024).

De productiviteitsvertraging is het gevolg van een complex samenspel van factoren (CBS, 2021). Zo blijft bijvoorbeeld de productiviteitsontwikkeling van de publieke sector achter (Blank et al. 2021). Hoewel een taakstelling een prikkel kan zijn voor productiviteitsverbetering, ontbreekt het in de huidige kabinetsplannen aan een doordachte grondslag en ruimte voor investeringen in productiviteitsverhoging, zoals de inzet van AI.

In toonaangevende publicaties over productiviteit, zoals het Draghi-rapport, ligt de focus vaak op bedrijven in de technologische voorhoede (EC, 2024). Dat is met goede reden, aangezien innovaties van koplopers een belangrijke bijdrage leveren aan de algehele productiviteitsgroei. Ook is er, onder andere door de coronasteun, de laatste jaren aandacht voor laagproductieve bedrijven (CPB, 2021). Over laagproductieve bedrijven is er economische consensus dat deze niet door overheidssteun in stand gehouden moeten worden (Erken et al., 2024) en dat eventuele ontduiking van arbeidsregels en loonnormen aangepakt moet worden. De productiviteitspotentie van middenproductieve

ve bedrijven wordt vaak over het hoofd gezien, terwijl het over een grote groep gaat. In dit artikel richt ik de aandacht op de productiviteit van middenproductieve bedrijven, oftewel het peloton.

De afgelopen jaren blijft het peloton in toenemende mate achter bij de koplopers (CPB, 2024). Ik betoog dat het verbeteren van de productiviteit van het peloton twee vliegen in één klap slaat. Het draagt bij aan de gemiddelde productiviteitsgroei en zorgt ervoor dat de voordelen van deze groei breder neerslaan in de inkomensverdeling. Dit kan de noodzaak tot herverdeling verminderen. Dat is gunstig, aangezien het toeslagenstelsel tegen zijn grenzen aanloopt en leidt tot een welvaartsverlies.

Haperende kennisdiffusie

In veel OESO-landen blijft de productiviteitsgroei bij de meest productieve bedrijven redelijk stabiel, terwijl het peloton achterblijft (Andrews et al., 2016). Een hypothese uit de literatuur is dat een groeiende kloof tussen koplopers en het peloton leidt tot lagere productiviteitsgroei, hogere marktconcentratie en afnemende bedrijfsdynamiek (Aghion et al., 2019).

In Nederland was er lange tijd geen sprake van deze divergentie (CPB, 2018), mede omdat middelgrote Nederlandse bedrijven sterk concurreren op internationale markten. Tussen 2010 en 2019 is echter ook in Nederland het productiviteitsverschil tussen koplopers en het peloton met 3,8 procent toegenomen (CPB, 2024). Volgens het Nederlands Comité voor Ondernemerschap (2024) duidt dit erop dat kennisdiffusie minder effectief verloopt dan men in goed functionerende innovatieve ecosystemen mag verwachten.

Ik bespreek drie mogelijke verklaringen voor de afname van kennisdiffusie: het toenemende belang van immaterieel kapitaal, de tweedeling op de Nederlandse arbeidsmarkt en de beperkte inzet van Leven Lang Ontwikkelen (LLO).

Toenemende belang van immaterieel kapitaal

Een van de mogelijke verklaringen voor een afname van kennisdiffusie is de verschuiving van investeringen in fysiek kapitaal naar immaterieel kapitaal, zoals software, kunstmatige intelligentie, organisatiekapitaal en procesinnovatie. De innovaties die hiermee gepaard gaan, zijn moeilijker te repliceren (De Ridder, 2019).

Met dank aan Gabriella Villanueva en Abel d'Ailly

Middenproductieve bedrijven beschikken daarnaast vaak niet over de benodigde absorptiecapaciteit om technologische innovaties effectief te implementeren (Veering, 2024), of kunnen de benodigde investeringen niet opbrengen. Onderzoek toont bijvoorbeeld aan dat wanneer mkb-bedrijven in gedigitaliseerde sectoren minder toegang hebben tot financiering, de kloof met de kopgroep toeneemt (Berlingieri et al., 2020).

Tweedeling op de Nederlandse arbeidsmarkt

De productiviteitsgroei en kennisdiffusie wordt ook belemmerd door de tweedeling van zekerheden die de Nederlandse arbeidsmarkt vertoont. Ongeveer veertig procent van de werkenden heeft een flexibel contract of werkt als zelfstandige, wat internationaal gezien hoog is. Het groeiende aandeel zzp'ers en tijdelijke contracten vermindert de productiviteit door het gebrek aan schaalvoordelen en minder mogelijkheden tot kennisopbouw binnen organisaties (Kleinknecht, 2020).

Tegelijkertijd drukt de strikte ontslagbescherming bij vaste contracten op de productiviteitsgroei. In Nederland genieten werknemers met een vast contract een in internationaal perspectief bovengemiddelde ontslagbescherming (OESO, 2020). Dit maakt het relatief moeilijker om minder productieve werknemers te ontslaan. Daarnaast maakt strikte ontslagbescherming het voor bedrijven riskant om met vernieuwende technologieën te experimenteren omdat ze bij tegenslag niet zomaar afscheid kunnen nemen van hun daartoe aangenomen personeel (Bartelsman et al., 2016).

Onvoldoende Leven Lang Ontwikkelen

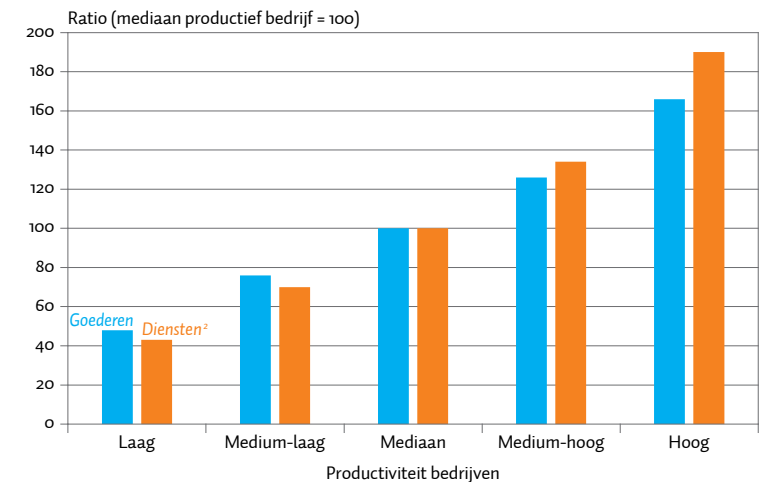
Een andere verklaring voor de haperende kennisdiffusie is het gebrek aan scholing tijdens het werkzame leven (Leven Lang Ontwikkelen; LLO). Door de snelle opkomst van nieuwe technologieën en digitalisering moeten zowel bedrijven als werknemers voortdurend nieuwe vaardigheden ontwikkelen om deze technologieën effectief toe te kunnen passen. Een structurele en gerichte inzet van LLO stelt werknemers in staat digitale vaardigheden te ontwikkelen, wat de verspreiding van nieuwe technologieën bevordert. Dit verkleint het verschil tussen koplopers en het peloton, vooral in digitaal- en skills-intensieve sectoren (Berlingieri et al., 2020) en biedt werknemers de mogelijkheid om de baten te plukken van nieuwe technologieën.

Voor generieke scholing, zoals vaardigheden die breed inzetbaar zijn in verschillende sectoren, ontbreekt een prikkel. Werkgevers en werknemers kunnen gezamenlijk inspelen op specifieke leerbehoeften, bijvoorbeeld via opleidings- en ontwikkelingsfondsen. Voor generieke scholing hebben werkgevers echter geen garantie dat zij de baten van de scholing zullen ontvangen (Goudswaard en Caminada, 2009).

Bovendien ontbreekt er in Nederland een leercultuur, net als in veel andere landen. Volgens de OESO (2023) geeft twee op de drie werknemers aan niets nieuws te hoeven leren voor hun werk. Bij veel werknemers ontbreekt het doenvermogen om zelf scholing te volgen (WRR, 2017). Tegelijkertijd denkt een vergelijkbaar aantal leidinggevenden dat hun werkzaamheden niet zullen veranderen

Productieve bedrijven betalen gemiddeld een hoger loon in veertien OESO-landen¹

FIGUUR 1



¹ De cijfers betreffen gemiddelden in de jaren 2000–2018; Nederland zit niet in de sample

² Diensten zijn exclusief financiële dienstverlening

Bron: OESO (2024) | ESB

(Thunnissen, 2021). Deze passieve houding leidt ertoe dat ontwikkelbudgetten bij bedrijven vaak onbenut blijven, vooral voor praktisch opgeleide werknemers, mkb-werknemers, flexwerkers en 50-plussers (ROA, 2022).

Consequenties voor inkomensverdeling

Er zijn in Nederland dus structurele factoren die kennisdiffusie belemmeren. Aangezien de divergentie tussen koplopers en het peloton in andere landen al langer gaande is, valt te verwachten dat deze divergentie ook in Nederland doorzet. Dit heeft niet alleen consequenties voor de productiviteitsgroei, maar raakt ook de inkomensverdeling.

De achterblijvende productiviteitsgroei van middenproductieve bedrijven vergroot de ongelijkheid in primaire inkomens (Furman en Orszag, 2018; OESO, 2018). Loonverschillen tussen bedrijven hangen namelijk nauw samen met verschillen in productiviteit (Cunningham et al., 2022). Internationaal gezien is het gemiddelde loon in de top tien-procent van de meest productieve bedrijven in de dienstensector bijna *twee* keer zo hoog als in het mediane bedrijf (OESO, 2024, zie figuur 1). De toename van loonverschillen wordt ook in Nederland voornamelijk verklaard door verschillen *tussen* bedrijven en niet *binnen* bedrijven (Schneck, 2021).

Door de productiviteitskloof tussen koplopers en het peloton ontvangen werknemers in hoogproductieve bedrijven hogere lonen. Tegelijkertijd blijven zelfstandigen en werknemers in laag- en middenproductieve bedrijven vastzitten in banen met lagere lonen en beperkte doorgroei-mogelijkheden. Een verdere productiviteitsdivergentie kan zich dus vertalen in een nog grotere ongelijkheid van de primaire inkomens.

Internationaal gezien is de verdeling van het Nederlandse besteedbaar inkomen opmerkelijk gelijk en al zo'n dertig jaar stabiel. De verdeling van het primaire inkomen is echter ongelijker geworden (Vethaak en Jongen, 2024). Het primaire inkomen is het inkomen voor belastingheffing en toeslagen, zoals loon of winst. Zo steeg het reëel

besteedbaar huishoudensinkomen van de laagste twintig procent tussen 1989 en 2021 jaarlijks met 0,6 procent. Tegelijkertijd bleef het primaire inkomen van deze groep vrijwel onveranderd, terwijl dat van de laagste tien procent zelfs afnam.

De inkomensgroei aan de onderkant is dus niet het gevolg van een hoger inkomen uit loon of winst, maar van een stijging in toeslagen en uitkeringen, gecombineerd met een verlaging van belastingen. Om de inkomensverdeling stabiel te houden grijpt de Nederlandse overheid dus steeds vaker in.

Er zijn verschillende redenen om inkomensverschillen te willen beperken. Politieke voorkeuren spelen een rol, waarin visies op de wenselijkheid van gelijkheid verschillen. Daarnaast kan inkomensongelijkheid de ontwikkeling van menselijk kapitaal en economische mobiliteit belemmeren (Berg et al., 2018). Bovendien kan inkomensongelijkheid sociale en politieke spanningen veroorzaken, wat investeringen en economische groei negatief beïnvloedt (Alesina en Rodrik, 1994).

Het Nederlandse herverdelingsstelsel kent echter drie nadelen. Ten eerste zijn de uitgaven aan toeslagen fors toegenomen. Terwijl in 2006 nog 9 miljard euro werd uitgegeven aan toeslagen, is dit in 2024 opgelopen tot 20 miljard (Ministerie van Financiën, 2024). Ondanks deze stijging blijft de lastendruk – voor huishoudens en bedrijven gemiddeld – in Nederland al jaren redelijk stabiel (CBS, 2022). Het risico is dan dat deze stijgende herverdelingsuitgaven productiviteitsverhogende uitgaven verdringen. In het Hoofdlijnenakkoord worden bijvoorbeeld middelen vrijgemaakt voor koopkrachtsteun, terwijl tegelijkertijd wordt bezuinigd op onderwijs, innovatie en onderzoek. Vooral investeringen in onderwijs dragen bij aan hogere productiviteit (Baarsma, 2024) en beperken de primaire inkomensongelijkheid (Muszyńska en Wędrowska, 2023). In meer landen is een trend gaande waarin sociale overheidsuitgaven ten koste gaan van investeringen in productiviteitsgroei (The Economist, 2024), wat op de lange termijn leidt tot lagere overheidsinkomsten.

Ten tweede is het welvaartsverlies van herverdeling aanzienlijk. Door de hogere marginale belastingdruk loont werken minder, wat leidt tot een lagere arbeidsparticipatie en lagere investeringen in menselijk kapitaal. Jacobs (2015) schat het welvaartsverlies in Nederland op zo'n vijftig cent voor elke additionele euro die wordt herverdeeld.

Ten derde stuit extra herverdeling op uitvoeringsproblemen. Zonder hervorming wordt het steeds moeilijker om de inkomstenbelasting effectief in te zetten voor herverdeling (CPB, 2022). Het toeslagenstelsel staat al twee kabinetten ter discussie vanwege de vele nadelen, zoals complexiteit, hoge administratieve lasten, fouten in uitkeringen en een hoog risico op terugvorderingen.

Vicieuze cirkel dreigt

Als de productiviteitsverschillen tussen koplopers en middenproductieve bedrijven verder toenemen, dreigt er een vicieuze cirkel van afnemende productiviteitsgroei en verergerende primaire inkomensongelijkheid (OESO, 2018). Het risico is dat de resulterende inkomensongelijkheid wordt bestreden met herverdeling, wat ten koste kan gaan

van investeringen die de productiviteit van het peloton verhogen, en kan leiden tot een hogere marginale druk en een complexer stelsel.

Om een vicieuze cirkel tussen vertragende productiviteitsgroei en verergerende primaire inkomensongelijkheid te voorkomen, is het van belang dat het peloton van middenproductieve bedrijven aansluiting vindt bij de productieve koplopers. Hoewel de overheid beperkt invloed heeft op veel van de onderliggende trends, zoals de ontwikkeling van immaterieel kapitaal en de toenemende vraag naar technologische vaardigheden, zijn er wel degelijk maatregelen die genomen kunnen worden om de productiviteit van het peloton te verhogen.

Voer een systeem van leerrechten en leerplichten in

De beperkte investeringen in LLO vormen een marktfaal, waarvoor de overheid met een structureel stimulerend en normerend beleid moet ingrijpen. Zo zou de overheid bijvoorbeeld een systeem van leerrechten en leerplichten kunnen invoeren. Leerrechten kunnen regressief worden toegekend, waarbij groepen die minder jaren onderwijs hebben gevolgd, meer leerrechten krijgen (Ter Weel et al., 2024). Daarnaast zou het in veel meer beroepsgroepen wenselijk zijn om leerplichten voor medewerkers in te voeren, zoals bijvoorbeeld een bijscholingsplicht in het onderwijs. Dergelijke systemen worden nu bijvoorbeeld al toegepast in de advocatuur, zorg en accountancy.

Hervorm de arbeidsmarkt

De ongelijke verdeling van zekerheid op de arbeidsmarkt belemmert kennisdiffusie, innovatie en arbeidsmobiliteit. Daarom verdienen hervormingen om flexwerkers meer zekerheden te geven prioriteit, zoals de handhaving van de wet tegen zzp-schijnconstructies en de invoering van een verplichte arbeidsongeschiktheidsverzekering.

De Raad van State (2024) merkt echter terecht op dat er fundamentele hervormingen ontbreken om het vaste contract te hervormen. Dat is jammer, want dergelijke hervormingen kunnen niet alleen de productiviteit verhogen (Bartelsman et al., 2016), maar verkleinen ook de verschillen op de arbeidsmarkt tussen werknemers met een vast en flexibel contract (insiders en outsiders). De overheid zou daarom de loonbetaling bij ziekte kunnen verkorten naar één jaar of de ontslagbescherming vereenvoudigen en versoepelen (Commissie Regulering van Werk, 2020). Bovendien zou de transitievergoeding geormerkt kunnen worden als ontwikkelbudget en het concurrentiebeding verder beperkt kunnen worden.

Herijk fiscale ondernemingsregelingen

Om de productiviteitsgroei van het peloton te verhogen is het raadzaam kritisch te kijken naar regelingen ter bevordering van ondernemerschap en innovatie. Het ministerie van Economische Zaken (EZ) heeft een aantal doelmatige regelingen ter bevordering van innovatie, zoals de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO). Uit onderzoek blijkt echter dat oudere, grotere bedrijven vaker gebruikmaken van het innovatie- en financieringsinstrumentarium van EZ dan jonge, kleinere bedrijven (Sleijpen-Snoek et al., 2024). Dit wordt voornamelijk verklaard

doordat grotere bedrijven meer capaciteit hebben om subsidieaanvragen in te dienen.

De EZ-middelen die wel bij het peloton terechtkomen, prikkelen niet altijd om te investeren in productiviteit. Een aantal fiscale ondernemingsregelingen, waaronder de zelfstandigenaftrek en de startersaftrek, zijn recent als (zeer) beperkt doeltreffend geëvalueerd (Schwartz, 2024). Bovendien kan het stimuleren van zelfstandig ondernemerschap juist een negatief effect hebben op de productiviteitsontwikkeling vanwege de lagere productiviteit van zelfstandigen (Roelandt et al., 2019).

Het EZ-instrumentarium zou bedrijven sterker moeten prikkelen en belonen om te investeren in hun productiviteit, bijvoorbeeld door te innoveren. Dit kan bereikt worden door minder effectieve fiscale ondernemerschapregelingen, zoals de zelfstandigenaftrek en de startersaftrek, af te bouwen en deze middelen te benutten om innovatie te stimuleren. Deze middelen kunnen bijvoorbeeld worden gebruikt om procesinnovatie in het mkb te stimuleren.

Conclusie

Het verhogen van de productiviteit van het middenproductieve peloton slaat twee vliegen in één klap: het verhoogt het algehele welvaartsniveau en vermindert de noodzaak tot herverdeling. Door deze bedrijven productiever te maken, voorkomen we dat Nederland vast komt te zitten in een vicieuze cirkel, waarin de kloof tussen koplopers en het peloton, en tussen hoge en lage inkomens, steeds groter wordt. Het implementeren van de voorgestelde maatregelen kan een eerste stap zijn richting een 'virtueuze' cirkel van groei, gelijkheid en welvaart.

Literatuur

Aghion, P., A. Bergeaud, T. Boppart et al. (2023) A theory of falling growth and rising rents. *The Review of Economic Studies*, 90(6), 2675–2702.

Alesina, A. en D. Rodrik (1994) Distributive politics and economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 465–490.

Andrews, D., C. Criscuolo en P.N. Gal (2016) *The best versus the rest: The global productivity slowdown, divergence across firms and the role of public policy*. OECD Productivity Working Paper, 5.

Baarsma, B. en F. d'Orey Neves (2024) Onderwijs belangrijkste determinant van groei arbeidsproductiviteit, ESB, 109(4837S), 11–15.

Bartelsman, E.J., P.A. Gautier en J. de Wind (2016) Employment protection, technology choice, and worker allocation. *International Economic Review*, 57(3), 787–826.

Berg, A., J.D. Ostry, C.G. Tsangarides en Y. Yakhshilikov (2018) Redistribution, inequality, and growth: New evidence. *Journal of Economic Growth*, 23(3), 259–305.

Berlingieri, G., S. Calligaris, C. Criscuolo en R. Verlhac (2020) *Laggard firms, technology diffusion and its structural and policy determinants*. OECD Science, Technology and Industry Policy Paper, 86.

Blank, J.L.T., A.A.S. van Heezik en B. Blank (2021) *Kosten en prestaties kerndepartementen in kaart*. IPSE Studies Publicatie, oktober.

CBS (2021) *De Nederlandse productiviteitspuzzel*. CBS Discussion Paper, 8 juni.

CBS (2022) *Belastingen: Materiële welvaart in Nederland 2022*. CBS Longreads Hoofdstuk 8. Te vinden op longreads.cbs.nl.

CBS (2024) *Arbeidsproductiviteit neemt steeds minder toe in afgelopen 50 jaar*. CBS Statistiek, 8 augustus.

Commissie Regulering van Werk (2020) *In wat voor land willen wij werken?* Eindrapport, 23 januari. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

CPB (2018) *Frontier firms and followers in the Netherlands: Estimating productivity and identifying the frontier*. CPB Background Document, juli.

CPB (2021) *The contribution of business dynamics to productivity growth in the Netherlands*. CPB Discussion Paper, augustus.

CPB (2022) *Ongelijkheid en herverdeling*. CPB Policy Brief, maart.

CPB (2024) *National Productivity Board 2023 annual report*. CPB, mei.

Cunningham, C., L. Foster, C. Grim et al. (2022) Dispersion in dispersion: Measuring establishment-level differences in productivity. *The Review of Income and Wealth*, 69(4), 999–1032.

EC (2024) *EU competitiveness: Looking ahead*. Europese Commissie.

Erken, H., I. Džambo en W. Vincent (2024) Verwachte faillissementsgolf geen reden tot paniek. ESB, 109(4838), 458–461.

Furman, J. en P. Orszag (2018) *Slowing productivity and higher inequality: Are they related?* Peterson Institute for International Economics, Working Paper, 18-4.

Goudswaard, K.P. en C.L.J. Caminada (2009) Het belang van scholing. *Tijdschrift voor Openbare Financien*, 41(1), 45–71. Te vinden op www.wimdressfonds.nl.

Jacobs, B. (2015) *De prijs van gelijkheid*. Amsterdam: Prometheus.

Kleinknecht, A.H. (2020) The (negative) impact of supply-side labour market reforms on productivity: An overview of the evidence. *Cambridge Journal of Economics*, 44(2), 445–464.

Ministerie van Financien (2024) *Eindrapport Toekomst Toeslagenstelsel*. Te vinden op rijksoverheid.nl.

Muszyńska, J. en E. Wędrowska (2023) Does education affect income inequality? A comparative review of fourteen European countries. *Economy of Regions*, 19(2), 397–409.

Nederlands Comité voor Ondernemerschap (2024) *Perspectief op productiviteit: Verdienvermogen mkb nu versterken*. Jaarbericht Staat van het mkb 2024. Te vinden op cms.staatvanhetmkb.nl.

OESO (2018) *The productivity-inclusiveness nexus*. OESO Rapport, 21 september. Parijs: OECD Publishing.

OESO (2020) *OECD Employment Outlook 2020: Worker security and the COVID-19 crisis*. OECD Publishing.

OESO (2023) *Skills Outlook 2023: Skills for a resilient green and digital transition*. OECD Rapport, 6 november. Parijs: OECD Publishing.

OESO (2024) *Productivity and business dynamism*. Parijs: OECD Topics.

Raad van State (2024) *Wetsvoorstel Verduidelijking Beoordeling Arbeidsrelaties en Rechtsvermoeden (VBAR)*. Raad Van State, 11 november. Te vinden op www.raadvanstate.nl.

Ridder, M. de (2019) Immateriële productiefactoren kunnen groei van productiviteit afremmen. ESB, 104(4779), 517–519.

ROA (2022) *Leven lang ontwikkelen in Nederland*. ROA Rapport, 001.

Roelandt, T., M. Akkermans, M. Polder en H. van der Wiel (2019) De mondiale productiviteitspuzzel voor Nederland. ESB, 104(4778), 468–471.

Schneck, C. (2021) Trends in wage inequality in the Netherlands. *De Economist*, 169(3), 253–289.

Schwarz, T., D. van Vuuren, J. Knol et al. (2024) *Evaluatie fiscale ondernemerschapregelingen*. SEO-rapport 2024-74.

Sleijpen-Snoek, S., S. Hoving en M. Seip (2024) *De invloed van bedrijfsleeftijd op instrumentgebruik: Geen intrinsiek voordeel voor oudere bedrijven*. Artikel op www.mejucite.nl, 26 augustus.

The Economist (2024) Governments are bigger than ever: They are also more useless. *The Economist*, 23 september.

Thunnissen, M. (2021) Een leven lang ontwikkelen: een verkennend onderzoek naar regionale samenwerking. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 37(4), 438–459.

Veering, A. (2024) Midden- en kleinbedrijf raakt verder achterop bij grote ondernemingen. *Het Financieel Dagblad*, 13 november.

Vethaak, H. en E. Jongen (2024) *Stille wateren hebben diepe gronden: Een analyse van de inkomensverdeling en haar determinanten over de afgelopen veertig jaar*. Universiteit Leiden, Rapport, 2024.01. Te vinden op www.universiteit-leiden.nl.

Vries, K. de, en E. van Leeuwen (2024) Groei Nederlandse productiviteit relatief laag door afbouw gaswinning. ESB, te verschijnen.

Weel, B. ter, H. Bussink, en J. Knol (2024) *Naar een systeem van leerrechten*. SEO-rapport 2023-137.

WRR (2017) *Weten is nog geen doen: Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Rapport, 97.

Meten van welvaart gaat

Welvaart in kaart. Zo heette het rapport van de tijdelijke Kamercommissie Breed welvaartsbegrip uit 2016, waarop het parlement besloot dat de overheid de welvaart breder moest gaan meten. Idee was dat er dan ook beter op gestuurd kon worden. Wat is daarvan inmiddels, een kleine negen jaar later, terecht gekomen?

Welvaart in kaart

De wens om de welvaart breder in kaart te brengen, kwam voort uit het groeiende besef van de beperkingen van het nationaal inkomen als welvaartsindicator (SER, 1992; WRR, 2013). Weliswaar is het bruto binnenlands product sterk gecorreleerd met veel andere welvaartsindicatoren (Swets en Ederveen, 2023), maar de

laatste decennia divergeren beide in veel ontwikkelde landen, waaronder Nederland (Van Zanden en Rijpma, 2019; Philips et al., 2021): terwijl het nationaal inkomen doorgroeit, stagneert de welvaartsontwikkeling.

Een breder zicht op de welvaart kan voorkomen dat we ons blind staren op het nationaal inkomen, en de groei ervan (Kleinknecht, 2019). Dat is hoog nodig, stellen Kees Cools en Liesbeth Feikema, want onze focus op die groei heeft veel weg van een verslaving.

Inzichten

Het breder in kaart brengen van de welvaart lukt aardig (ESB, 2024). Sinds 2018 brengt het Centraal Bureau voor de Statistiek jaarlijks de Monitor Brede Welvaart uit. En sinds 2023 worden er ook in de Rijksbegroting welvaartsindicatoren gepresenteerd.

En ook los van die overheidsinitiatieven neemt ons inzicht in de welvaartsverdeling toe. Zo tonen Suzanne Bijkerk en Otto Raspe dat de jongeren een lagere sociale en ecologische welvaart kennen, terwijl ouderen juist een lagere én ongelijkere economische welvaart ervaren.

En Annegeke Jansen, Philipp Bothe en Rutger Hoekstra laten zien dat Europa het vergeleken met de VS niet zo slecht doet als de relatieve ontwikkeling van het nationaal inkomen suggereert. Het bruto binnenlands product stijgt in de Verenigde Staten weliswaar sneller, maar die inkomensgroei slaat zeer eenzijdig neer bij de hogere inkomens. En op andere welvaartsaspecten doet Europa het beter dan de VS. Het is dus terecht dat Draghi (2024) aandacht vraagt voor het Europese concurrentievermogen, maar we moeten oppassen dat pogingen om dat te verbeteren niet ten koste gaan van andere welvaartsdimensies. Dat kan bijvoorbeeld door beleid te richten op het verbeteren van middenproductieve bedrijven, betoogt Sandor Gaastra in zijn nieuwjaarsartikel in deze ESB: dat vergroot niet alleen hun concurrentiekracht, maar kan ook de primaire inkomensongelijkheid beperken.

Een opsteker wat betreft het meten van welvaart is bovendien dat verschillende welvaartsindicatoren een redelijk vergelijkbaar beeld geven. Zo tonen

Voorbij de groeiverslaving KEES COOLS EN LIESBETH FEIKEMA	12
Theoretische fundering van welvaart moet en kan beter BAS JACOBS	16
Brede welvaartsanalyse geeft onvoldoende inzicht in beleidsafspraken MACHIEL MULDER	20
Europa scoort op veel domeinen van welvaart beter dan Amerika ANNEGEKE JANSEN, PHILIPP BOTHE EN RUTGER HOEKSTRA	24
Problematisch gebruik smartphones en sociale media vereist beleidsdebat MARTIJN BADIR, GIJS VAN DER VLUGT EN DICK VAN DER SLUIJS	28
Bredere welvaarts lens biedt nieuw zicht op ongelijkheid SUZANNE BIJKERK EN OTTO RASPE	32
Brede Welvaartsindicator komt sterk overeen met ervaren welvaart ANNE VAN DER PUT, TANJA VAN DER LIPPE, ROBIN PHILIPS EN EELCO VAN DEN DOOL	36
Column: Welvaart vraagt ook om weerbaarheid FOCCO VIJSELAAR	39

beter dan het sturen erop

Anne van der Punt, Tanja van der Lippe, Robin Philips en Eelco van den Dool dat de *Brede Welvaartsindicator* resultaten geeft die vergelijkbaar zijn met hoe mensen zelf hun welvaart beoordelen als ze ernaar worden gevraagd.

Wel zou het interessant zijn om te verkennen in hoeverre het conceptueel mogelijk is om in de bredere welvaartsanalyses ook de weerbaarheid van de samenleving mee te nemen. In de huidige geopolitieke context kan dat immers ook van invloed zijn op onze welvaart, betoogt Focco Vijselaar.

Sturen op welvaart blijft lastig

Maar hoewel we dus steeds beter zicht hebben op de welvaartsverdeling, helpt dat nog beperkt bij het sturen op welvaart (Van de Winkel et al., 2021). Zo toont Machiel Mulder dat het aan de hand van het huidige instrumentarium lastig is om de effecten van beleidsmaatregelen in kaart te brengen. Dat komt mede door de matige theoretische fundering van 'brede welvaart', betoogt Bas Jacobs: het zou beter zijn om een kleinere set aan indicatoren te hebben waarvan theoretisch helder is hoe die zich precies verhouden tot de welvaart.

Voor een betere inkadering van het brede welvaartspectief wordt gekeken naar de planbureaus, die hiertoe in 2021 een vijfjarig ontwikkeltraject aankondigden (CPB/PBL/SCP, 2022). Als zij erin slagen meer zicht te bieden op de ontwikkeling van de welvaart op een beperkt aantal kerndimensies, en met name op de afruilen daartussen, helpt dat politici om daar explicietere beleidskeuzes in te maken (Kleinknecht, 2021; Lukkezen, 2022).

Maar ook zonder zo'n kader is er enige sturing op welvaart mogelijk. Zo lijkt het beperken van het veelvuldige gebruik van de smartphone en sociale media een no-brainer: Martijn Badir, Gijs van der Vlugt en Dick van der Sluijs betogen in deze *ESB* dat er hier sprake is van een welvaartsverlagend collectieve actieprobleem. Op korte termijn daalt het mentale welzijn bij tieners door het gebruik van de smartphone en sociale media, met name onder meisjes. En op

lange termijn kunnen ook de lagere onderwijsprestaties als gevolg van smartphone en sociale media ten koste gaan van de welvaart. Hier kan beleid nu al een verschil maken.

Literatuur

CPB/PBL/SCP (2022) *Verankering van brede welvaart in de begrotingssystematiek: Voortgangsrapportage van de drie gezamenlijke planbureaus*. PBL-publicatienummer 4861.

Draghi, M. (2024) *The future of European competitiveness*. Europese Commissie Rapport, september.

ESB (2024) *Welvaart, de brede podcast*. Te beluisteren op esb.nu.

Kleinknecht, R.H. (2019) Het bruto binnenlands product moet terug in zijn hok. *ESB*, 104(4772S), 4–5.

Kleinknecht, R.H. (2021) Sturen op welvaart vraagt om politieke keuzes. *ESB*, 106(4800S), 4–5.

Lukkezen, J. (2022) Gemiste kans voor expliciete welvaartsafweging in de Oekraïne-oorlog. *ESB*, 107(4808), 150–151.

Philips, R., B. van Bavel, A. Rijpma en J.L. van Zanden (2021) Welvaartsgroei blijft sinds 1950 achter bij de economische groei. *ESB*, 106(4800S), 19–23.

SER (1992) *Convergentie en overlegeconomie*. SER-advies, 92/15.

Swets, F. en S. Ederveen (2023) Streef groei na die past binnen planetaire grenzen. *ESB*, 108(4827), 504–507.

Winkel, E. van de, T. Busschots, S. de Muijnck et al. (2021) Economen vinden sturen op welvaart in praktijk nog lastig. *ESB*, 106(4800S), 6–11.

WRR (2013) *Naar een lerende economie: Investeren in het verdienvermogen van Nederland*. WRR-rapport, 90.

Zanden, J.L. van, en A. Rijpma (2019) Welbevinden blijft laatste decennia achter bij economische groei. *ESB*, 104(4772S), 57–61.



ROBERT KLEINKNECHT

Hoofdredacteur

Voorbij de groeiverslaving

Onze vrijemarkteconomie wordt gekenmerkt door groeidwang. ‘Meer moet’, een dynamiek kenmerkend voor verslaving. Het economische systeem bestaat bij de gratie van voortdurende groei van nationaal inkomen en ondernemingswinsten en de aan groei verslaafde mens houdt dat systeem in stand. Actieve verslavingsdynamiek leidt echter tot crisis. Om dit te voorkomen moeten we de groeiverlaving onderkennen en doorbreken.

IN HET KORT

- Economische groei is de dwingende doelstelling geworden. Die groeidwang impliceert een verslavingsdynamiek.
- De groeiverslaafde mens ontkent die schadelijke realiteit en meent niet zonder groei te kunnen.
- Het doorbreken van systemische verslavingsdynamiek en herstellen van persoonlijke verslaving is noodzakelijk en mogelijk.

KEES COOLS

Bestuursadviseur en Senior Fellow aan Tilburg University

LIESBETH FEIKEMA

Fellow aan de Universiteit Utrecht

V oortdurende groei van het nationaal inkomen wordt gezien als een vanzelfsprekende voorwaarde voor vooruitgang en welvaart. Daarnaast blijven (beursgenoteerde) ondernemingen, ondanks alle duurzaamheidsnarratieven, primair gericht op maximale winstgroei, conform de nog steeds springlevende ideologie van Milton Friedman in zijn artikel ‘The social responsibility of business is to increase its profits’ (Friedman, 1970).

Nobelprijslaureaten Akerlof en Shiller beschrijven die groeidwang kernachtig in hun boek *Phishing for phools: The economics of manipulation and deception*: door concurrentiedruk laten ondernemingen zich systematisch verleiden tot manipulatie en bedrog “to let us buy, and to pay too much, for products that we do not need; to work at jobs that give us little sense of purpose; and to wonder why our lives have gone amiss” (Akerlof en Shiller, 2015). Een sprekend voorbeeld van eigen bodem was het antwoord van Ewald Kist, voormalig CEO van ING, op de vraag of ING overnames overweegt, nadat hij de groeidwinst had verhoogd: “We hebben 50 miljoen klanten. Laten we die nu eerst eens uitmelken.” (Trouw, 2000).

Niettemin begint het besef door te dringen dat deze groeidwang schaduwkanten heeft. De schadelijke effecten van ongebreidelde groei, zoals milieudegradatie, sociale ongelijkheid, tanende zingeving en toenemende psychische problemen, zijn allang aangetoond, als eerste in *De grenzen aan de groei* (Club van Rome, 1972) en in recente werken zoals *Doughnut economics* van Kate Raworth (2017) en *Er is leven na de groei* van Paul Schenderling (2022).

Wat niet is onderkend, is dat de groeidwang van onze economie gepaard gaat met een verslavingsdynamiek die leidt tot diepe maatschappelijke en persoonlijke crises. Om deze verslavingsdynamiek te begrijpen, moeten we ons verdiepen in de aard van verslaving zelf: een compulsieve zucht naar ‘meer’ die nooit echt voldoening biedt en gepaard gaat met toenemende schade. Deze dynamiek is niet alleen zichtbaar op persoonlijk niveau, maar wordt ook weerspiegeld in de structuren van onze vrijemarkteconomie.

In dit artikel bespreken we de dynamiek van verslaving, zowel op persoonlijk als op systemisch niveau, onderzoeken we hoe deze dynamiek ingebed is in ons economische systeem en hoe we hieraan zouden kunnen ontsnappen.

Verslavingsdynamiek

Persoonlijke verslaving wordt veelal gezien als een vorm van compensatiegedrag. Het is een continue poging om een innerlijke, emotionele leegte op te vullen met middelen van buiten (zoals werk, eten, smartphones, alcohol, roken, kooplust, compulsief postzegels sparen, gokken, drugs of sociale media). Die middelen moeten de innerlijke leegte vullen en de daarmee verbonden pijn verdoven.

Maar die middelen zijn oplossingen die steeds *bijna* werken, nooit helemaal (Maté, 2018). Sterker, de middelen raken uitgewerkt en al snel is er meer nodig, om de leegte of de pijn niet te hoeven voelen. Steeds meer is nodig, een innerlijk gevoelde compulsieve drang van ‘meer moet’, het houdt niet op, ongeacht de schadelijke effecten en de crisis waarin men vaak belandt. Dat is de dynamiek van verslaving.

Zoals Gabor Maté stelt dat achter iedere persoonlijke verslaving een verstoring van de emotionele ontwikkeling schuilt, zo wijst een andere verslavingsexpert, Bruce Alexander, op mentale ontwrichting (door hem ‘dislocation’ en ook wel ‘the poverty of the spirit’ genoemd) als oorzaak van persoonlijke verslaving (Alexander, 2008; 2022). Die verstoring van de emotionele ontwikkeling en die mentale ontwrichting komen voort uit een gebrek aan ‘psychosociale integratie’ (Polanyi, 1944). Psychosociale integratie verenigt de vitale menselijke behoefte aan sociale binding met een eveneens vitale behoefte aan individuele autonomie en prestatie.

Gebrekkige psychosociale integratie en de daaruit voortkomende ontwrichting laten zich echter niet duurzaam compenseren door het gebruik van steeds meer ‘verdovende’ middelen van buiten; de innerlijke leegte blijft bestaan. Voor een duurzaam herstel van de verslaving dient de oorzaak van de psychosociale ontwrichting zelf te worden aangepakt en moet op zoek worden gegaan naar onderlinge verbondenheid en vormen van zingeving.

Met dank aan Maartje Romme voor haar inspirerende bijdrage aan de totstandkoming van dit artikel

Van begrensde naar onbegrensde behoeften

Die verslavingsdynamiek is ook kenmerkend voor onze economie. Sinds de vrijemarkt-ideologie van Friedman in de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn intrede deed (Cools, 2021) is de balans tussen duurzame behoeftebevrediging en economische groei doorgeslagen richting groei-dwang annex onbegrensde behoeften.

Die materialistische groei-dwang is van recente datum. Zo'n honderdvijftigduizend jaar geleden is er een culturele evolutie op gang gekomen, gekenmerkt door culturele conventies, empathie, sociale normen en instituties binnen groepen (Tomasello, 2016). De mens ontwikkelde zich tot een sociaal wezen, gekenmerkt door een balans tussen coöperatie annex wederkerigheid en concurrentie (Darwin, 1871; De Waal, 2009; Van den Brink, 2025). Behoeften waren niet onbegrensd maar primair bepaald door overlevingsdrang, voldoende voedsel en veiligheid om in leven te blijven. De klassieke economen gingen er dan ook van uit dat onze (materiële) behoeften begrensd zijn en we, zodra die vervuld zijn, ons meer op onze immateriële behoeften zouden gaan richten (kader 1).

In de tweede helft van de vorige eeuw heeft echter het idee postgevat dat de mens primair zelfzuchtig zou zijn en onverzadigbare behoeften heeft. Zo leerde Milton Friedman zijn studenten al in 1939: "once wants are satisfied, new wants are going to be formed; the process of want formation is part of the basic drive". (Burns, 2023). De klassieke economen realiseerden zich dat Friedmans mensbeeld – de *homo economicus*, een egoïstisch en rationeel calculerend mens ontworpen door John Stuart Mill en als term gemunt door Charles Stanton Devas – een eenzijdige karikatuur is van de *homo sapiens*. Prominente economen uit het begin van de twintigste eeuw, zoals Jevons, Marshall, Keynes en Knight, beschouwden die burleske karikatuur slechts als een heuristisch instrument ten behoeve van economische theorievorming.

In de tweede helft van de vorige eeuw verwerd die menselijke karikatuur echter van een heuristisch instrument tot een normatief mensbeeld: zo dienen economische actoren zich te gedragen (Morgan, 2012). Dit is de zogenaamde performatieve werking van de economische wetenschap: niet slechts de economische werkelijkheid wordt geanalyseerd, maar economen produceren met hun theorieën ook een nieuwe economische realiteit, zij transformeren de werkelijkheid, met name via het onderwijs en de politiek. Via het onderwijs vormde dat normatieve mensbeeld van de *homo economicus* vervolgens de basis van het huidige economisch paradigma en ook van de neoliberale politiek (Cools, 2021). Wij leven niet alleen in een economie, de economie zit ook in ons.

Gedurende de vorige eeuw is zodoende de balans tussen coöperatie annex wederkerigheid en concurrentie in de westerse wereld verstoord geraakt door een toenemende nadruk binnen de vrijmarkt-economie op groei en concurrentie.

Groeiverslaving

Onze vrijmarkt-economie, met een nadruk op groei en concurrentie, heeft geleid tot ontheemding, verlatenheid en sociale atomisering (Arendt, 1951) en afnemende sociale cohesie en verbinding, verlies aan zingeving en religiositeit en een verbrokkelende samenleving. De socioloog Max

Weber spreekt in dat verband over onttovering en commodificatie en Mircea Eliade (1958) beschouwt de moderne mens als de ultieme ontkenner van existentiële dimensies en van het heilige.

De verdrukking van de mens als sociaal wezen, leidt tot verslaving. Zo laat Alexander (2008) op basis van historisch onderzoek en klinische studies zien dat onze vrijmarkt-economie leidt tot grootschalige ontwrichting en psychosociale desintegratie, uitmondend in allerlei soorten van verslaving. Evenzo vinden Kasser et al. (2007) op basis van empirisch onderzoek een rechtstreekse negatieve relatie tussen vrijmarkt-economie (hiërarchische loonarbeid, sterke hang naar winst en economische groei) en psychosociale integratie (sterke banden hebben met anderen, het gevoel hebben vrij en waardig te zijn, begaan zijn met de wereld), conform ook de observaties van Van Os en Gülöksüz (2023).

Symptomatisch voor de toenemende ontwrichting annex sociale atomisering in relatie tot de vrijmarkt-economie zijn de toegenomen ontheemding van jeugdigen, de toenemende eenzaamheid en prevalentie van verslavingen, psychische problemen en suïcides gedurende de afgelopen decennia (Prins et al., 2015; Van Os en Gülöksüz, 2023; Ventriglio en Bhugra, 2023). En Coase en Nobellaureaat Deaton laten in hun boek *Deaths of despair and the future of capitalism* (2020) zien dat de Amerikaanse vrijmarkt-economie suïcides, drug- en alcoholverslaving veroorzaakt. Sprekend in dat verband is ook de benoeming in het VK in 2018 van een *Minister of Loneliness* door de toenmalige conservatieve regering van Theresa May.

Dat onmiddellijke behoeftebevrediging op de korte termijn in onze groeiverslaafde maatschappij niet bijdraagt aan duurzaam persoonlijk welzijn op de langere termijn blijkt ook uit empirische studies naar het belang van een evenwichtig leven en het welzijn (well-being) van mensen: men vindt intrinsieke motivatoren aanzienlijk belangrijker dan de extrinsieke kortetermijnprikkels (Kasser en Ryan, 1993; 1996; Chen et al., 2015). En er bestaat een negatieve relatie tussen materialisme en welzijn (Bauer et al., 2012; Ditmar et al., 2014).

Vicieuze cirkel

Persoonlijke groeiverslaving wordt door onze vrijmarkt-economie op twee manieren geïnduceerd. Enerzijds via een directe, systemische verslavingsdynamiek annex groei-dwang waarbij ondernemingen zo veel mogelijk van hun producten en diensten via 'manipulatie en bedrog' (Akerlof en Shiller, 2015) proberen te slijten aan burgers. Zodra de markt verzadigd is, kan verdere groei alleen maar worden gerealiseerd door met nieuwe, liefst verslavende producten weer nieuwe 'behoeften' te creëren, klanten 'uitmelkend' – een eindeloze spiraal.

En indirect doordat onze globaliserende vrijmarkt-economie de psychosociale integratie en sociale cohesie in toenemende mate ondergraaft en een groeiend gebrek aan zingeving en verbinding veroorzaakt. Die innerlijke leegte, die pijn, leidt vervolgens tot allerlei soorten van persoonlijke verslaving, inclusief de persoonlijke groeiverslaving.

Dat impliceert een vicieuze cirkel tussen systeem en individu. De persoonlijke (groei)verslaving wordt voortdu-

Klassieke economen gingen uit van grenzen aan de groei

KADER 1

Adam Smith realiseerde zich in zijn *Wealth of nations* dat een stationaire staat bereikt zou worden, “with its full complement of riches”, die bepaald werd door “the nature of its soil, climate and situation” (duurzaamheid, zonder groene groei, avant la lettre). In 1848 schreef ook John Stuart Mill dat “the increase of wealth is not boundless”, maar dat betekent geen “stationary state of human improvement. There would be as much scope as ever for all kinds of mental culture, and moral and social progress; as much room for impro-

ving the art of living, and much more likelihood of it being improved, when minds ceased to be engrossed by the art of getting on.” (Mill, 1848).

En zo’n honderd jaar later was ook Keynes (1936) van mening dat “the day is not far off when the economic problem will take the back seat where it belongs, and the arena of the heart and the head will be occupied or reoccupied, by our real problems – the problems of life and of human relations, of creation and behaviour and religion”.

rend gestimuleerd en versterkt door de directe systemische verslavingsdynamiek annex groeidwang waarmee bedrijven burgers op slinkse wijze ertoe aanzetten alsmear meer te willen (‘meer moet’). En de groeidwang van bedrijven vindt daarmee een vruchtbare persoonlijke verslavingsbodem bij de alsmear meer psychosociaal ontwrichte en verslaafde burgers die hunkeren naar nog meer spullen. Bedrijven kunnen zo blijven groeien en de systematische groei dwang in stand houden. En dat leidt dan weer tot toenemende individuele en maatschappelijke schade, die vervolgens weer leidt tot nog meer fragmentatie, individualisering, ontzieling leidend tot (groei)verslaving. Een vicieuze cirkel, waarin we allemaal gevangen zitten. Zo is de groeiverslaving sinds de tweede helft van de vorige eeuw diepgeworteld geraakt in onze samenleving.

Ook groene groei behept met groeiverslaving

Omdat economische groei(dwang) ten koste gaat van mens, natuur en klimaat, is er een beweging op gang gekomen die pleit voor ‘groene groei’, of een duurzame groeivariant daarvan. Dat zou een antwoord moeten bieden op de schadelijke groei van ons economische bestel.

Groene groei is populair. Vrijwel alle politieke partijen pleitten in hun laatste verkiezingsprogramma voor een vorm van groene groei (Claassen en Cools, 2023). We hebben nu zelfs een Ministerie van Klimaat en Groene Groei. Die focus op groei is voor politici aantrekkelijk: voor politici is groei, en de daarmee gepaard gaande extra belastinginkomsten, de prettigste manier om maatschappelijke wensen te financieren, en dat is beter te verkopen dan belastingverhogingen. Het probleem van groene groei is echter dat economische groei doorgaans het stellige uitgangspunt is, niet de slotsom, van maatschappelijke keuzes. Illustratief daarvoor is het boek van Barbara Baarsma (2022) *Groene groei; Over de (on)zin van economische groei*. Zij poneert groei als axiomatisch uitgangspunt: “Economische groei is noodzakelijk, dat staat als een paal boven water” en noemt dan drie maatschappelijke doelstellingen (kosten van vergrijzing, schuldafbouw en kosten van herverdeling) waar geld voor nodig is. Dat is een omdraaiing. Er zullen immers altijd wel maatschappelijke verlangens zijn waaraan met extra geld, dus groei, tegemoetgekomen zou kunnen worden. Dat is een keuze. De redenering is dan in feite: we moeten groeien omdat we moeten groeien.

De redenering zou omgekeerd moeten zijn: ‘wat zijn onze maatschappelijke doelstellingen en behoeften, wat is daarvoor nodig, wat kost dat en wat zijn de schadelijke effecten?’ Als de schadelijke effecten van economische groei te groot zijn, dan moeten er andere keuzes worden gemaakt en prioriteiten worden gesteld, desnoods zonder of met minder economische groei.

In plaats van te streven naar groene groei, zouden we ons neutraal moeten opstellen ten aanzien van groei (‘growth agnostic’): “We have an economy that needs to grow, whether or not it makes us thrive. We need an economy that makes us thrive, whether or not it grows”, zoals Kate Raworth (2017) stelt.

Zolang er sprake is van groeidwang en we ons in de vicieuze cirkel bevinden, is het onmogelijk te beslissen of groei binnen de bestaande context wel nodig, verstandig of duurzaam is: de verslavingsdynamiek doorkruist iedere verstandige, neutrale, afweging. Pas wanneer het ons gelukt is de verslavingsdynamiek te doorbreken, en aan de systemische groeidwang en de persoonlijke groeiverslaving te ontsnappen, kunnen we zuivere afwegingen maken tussen groeidwangen en het goede leven.

Ontsnappen aan de groeiverslaving

De groeiverslaving is zeer hardnekkig en heeft ernstige consequenties. We hebben volgens Alexander (2008) de keuze tussen structurele, disruptieve veranderingen of wereldwijde catastrofe.

Als we ons willen bevrijden van de groeiverslaving dan is de eerste stap het *onderkennen* van de systemische verslavingsdynamiek en de toenemende persoonlijke verslaving. En dat onze vrijmarkteconomie in een geïndividualiseerde, verbrokkelde en ontheemde samenleving daar in toenemende mate debet aan is.

Vervolgens zijn er twee belangrijke aangrijpingspunten voor ontsnapping uit de vicieuze cirkel: de systemische verslavingsdynamiek en de persoonlijke verslaving.

De bevrijding uit de persoonlijke verslaving, het ‘vullen van de innerlijke leegte’, vraagt om zelfonderzoek, zelfbewustzijn en een herstelproces waar ieder van ons vandaag nog aan kan en zou moeten beginnen. We moeten naar wegen zoeken om zingeving, wederkerigheid, spiritualiteit en verbinding met elkaar en met de natuur te hervinden, om hiermee individuele ontwrichting en de ervaring van innerlijke leegte sterk terug te dringen. We hebben daarbij elkaar nodig om onszelf te kunnen zijn. In zijn recente boek *Hoop* laat Philipp Blom (2024) concreet zien dat persoonlijke en collectieve zingeving, verbinding (ook met de natuur), gemeenschappelijke doelen en verhalen en persoonlijke autonomie niet alleen nodig, maar ook mogelijk zijn om te ontsnappen aan de door groeidwang en concurrentie gedomineerde vrijmarkteconomie. Het feit dat empirisch onderzoek telkens aantoonde dat factoren die het langetermijnwelzijn bepalen toch nog steeds belangrijker zijn voor ons structurele welbevinden dan de bevrediging van onmiddellijke materiële en ego-behoeften (Kasser en Ryan, 1993; 1996; Chen et al., 2015), biedt een hoopvolle basis voor een mogelijk persoonlijk herstel uit groeiverslaving.

Wat betreft de systemische maatregelen, een maatregel die de angel uit de systemische groeiverslavingsdynamiek

miek haalt is een algemeen reclameverbod, om daarmee de mogelijkheid voor groeiverslavende ‘manipulatie en bedrog’ (Akerlof en Shiller, 2015) de kop in te drukken. De eerste stappen zijn gezet: reclame voor tabak en aanverwante producten is al verboden, evenals ongerichte gokreclames en sponsoring, er is een (slapende) EU-wet die reclame verbiedt die schadelijk is voor het milieu. En per 1 januari 2025 heeft de gemeente Den Haag reclame in de openbare ruimte voor fossiele brandstoffen verboden.

Een maatregel die de persoonlijke en systemische groeiverslaving fors zal temperen is voorgesteld door Piketty (2020): een progressieve belastingheffing met betrekking tot belastende consumptie (milieu, klimaat, arbeidsomstandigheden en dergelijke) op het niveau van de individuele consument.

Progressieve winstbelasting, om winstmaximalisatie in te dammen en monopolievorming te beperken, is een andere belastingmaatregel (Cools et al., 2021).

Ook hervorming van het economieonderwijs is geboden, waarbij de homo economicus als karikuraal mensbeeld wordt ingeruild voor een economisch paradigma, gestoeld op een evenwicht tussen concurrentie en coöperatie/wederkerigheid, met ondernemingen die een maatschappelijke verantwoordelijkheid hebben.

Tevens is hervorming van de geestelijke gezondheidszorg geboden, gebaseerd op ‘populatie-salutogenese’, waarbij men psychische en verslavingsproblemen primair aanpakt door zich op de omgevingsfactoren te richten in plaats van op klinische interventies (Van Os en Gülöksüz, 2023). Een belangrijke aanvulling daarop met betrekking tot de kinderspsychiatrie en -psychologie is de zogenaamde ‘donutpsychiatrie’ (geënt op de donut-economie van Raworth (2017)) ten behoeve van een eerlijke en gezonde ontwikkeling van kinderen (Bruining, 2024).

En dan nog het afbreken van het primaat van de aandeelhouder (aandeelhouderkapitalisme) door zeggenschap te verdelen over meerdere partijen, het bevorderen van coöperaties, of zeggenschap en rendement te splitsen (steward ownership, zie Koren en De Korte, 2023).

Tot slot

Groeiverslaving is een taai en complex, systemisch en persoonlijk probleem. ‘Groene groei’ is niet de oplossing want die vooronderstelt nog steeds dat groei noodzakelijk is, en dat is nog steeds verslavingsdynamiek. Pas wanneer er geen sprake meer is van groeiverslaving, kan in vrijheid worden besloten of materiële welvaarts-groei (waarbij dan wel alle maatschappelijke kosten zijn ingeprijsd) nodig en gewenst is. Wie als vrij mens wil samenleven, in een vrije economie, moet de (groei)verslavingsdynamiek, zowel persoonlijk als systemisch, zien te doorbreken. *People lead, systems follow.*

Literatuur

- Akerlof, G.A. en R.J. Shiller (2015) *Phishing for phools: The economics of manipulation and deception*. Princeton: Princeton University Press.
- Alexander, B.K. (2008) *The globalization of addiction: A study in poverty of the spirit*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander, B.K. (2022) *My final academic article on addiction*. Webinar Presentatie, 19 april. Te vinden op www.brucekalexander.com.
- Arendt, H. (1951) *The origins of totalitarianism*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich [1973].

- Baarsma, B. (2022) *Groene groei: Over de (on)zin van economische groei*. Amsterdam: Uitgeverij Pluim.
- Bauer, M.A., J.E.B. Wilkie, J.K. Kim en G.V. Bodenhausen (2012) Cuing consumerism: Situational materialism undermines personal and social well-being. *Psychological Science*, 23(5), 517–523.
- Blom, P. (2024) *Hoop*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Brink, G. van den (2025) *De actualiteit van het archaische; Tegen de moedeloosheid van de moderne tijd*. Amsterdam: Prometheus.
- Bruining, H. (2024) *Donutpsychiatrie; In 5 stappen naar eerlijke en duurzame zorg voor kinderen*. Amsterdam: Boom.
- Burns, J. (2023) *Milton Friedman: The last conservative*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Case, A. en A. Deaton (2020) *Deaths of despair and the future of capitalism*. Princeton: Princeton University.
- Chen, B., M. Vansteenkiste, W. Beyers et al. (2015) Basic psychological need satisfaction, need frustration, and need strength across four cultures. *Motivation and Emotion*, 39(2), 216–236.
- Claassen, R. en K. Cools (2023) Politieke partijen zetten in op ‘brede welvaart’. *ESB*, 108(4827), 536–539.
- Club van Rome (1972) *De grenzen aan de groei*. Rapport van de Club van Rome. Utrecht: Het Spectrum N.V.
- Cools, K. (2021) Afscheid van het aandeelhouderkapitalisme vereist beperking van het rendementsstreven. *ESB*, 106(4795), 122–125.
- Cools, K., B. ter Haar en J. de Keijzer (2021) Herstel kapitalisme vergt andere prikkels en publieke verantwoording bedrijven. *ESB*, 106(4975), 126–129.
- Darwin, C. (1871) *The descent of man, and selection in relation to sex*. Princeton: Princeton University Press [1981].
- Ditmar, H., R. Bond, M. Hurst en T. Kasser (2014) The relationship between materialism and personal well-being: a meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(5), 879–924.
- Eliade, M. (1958) *The sacred and the profane: the nature of religion*. Chicago: Harcourt, Brace & World.
- Friedman, M. (1970) The social responsibility of business is to increase its profits. *New York Times Magazine*, 13 september.
- Kasser, T. en R.M. Ryan (1993) A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 410–422.
- Kasser, T. en R.M. Ryan (1996) Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(3), 280–287.
- Kasser, T., S. Cohn, A.D. Kanner en R.M. Ryan (2007) Some costs of American corporate capitalism: A psychological exploration of value and goal conflicts. *Psychological Inquiry*, 18(1), 1–22.
- Keynes, J.M. (1936) *The general theory of employment, interest and money*. Londen: Palgrave Macmillan.
- Koren, G. en N. de Korte (2023) *Toekomstbedrijven; Hoe steward-ownership ons gidst uit het tijdperk van de aandeelhouder*. Amsterdam: Business Contact.
- Maté, G. (2018) *In the realm of hungry ghosts: Close encounters with addiction*. Londen: Vermillion/Penguin.
- Mill, J.S. (1848) *Principles of political economy*. Londen: John W. Parker.
- Morgan, M.S. (2012) *The world in the model: How economists work and think*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Os, J. van, en S. Gülöksüz (2023) Population salutogenesis: The future of psychiatry? *JAMA Psychiatry*, 81(2), 115–116.
- Piketty, T. (2020) *Kapitaal en ideologie*. Amsterdam: De Geus.
- Polanyi, K. (1944) *The great transformation: The political and economic origins of our times*. Boston: Beacon.
- Prins, S.J., L.M. Bates, K.M. Keyes en C. Muntaner (2015) Anxious? Depressed? You might be suffering from capitalism: Contradictory class locations and the prevalence of depression and anxiety in the USA. *Sociology of Health & Illness*, 37(8), 1352–1372.
- Raworth, K. (2017) *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist*. Londen: Penguin Books.
- Schenderling, P. (2022) *Er is leven na de groei: Hoe we onze toekomst realistisch veiligstellen*. Leiden: Bot Uitgevers.
- Trouw (2000) Aandeelhouders strijden met klanten. *Trouw*, 14 oktober.
- Tomasello, M. (2016) *A natural history of human morality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ventriglio, A. en D. Bhugra (2023) Neoliberal capitalism policies and mental health. *International Journal of Social Psychiatry*, 69(6), 1301–1302.
- Waal, F. de (2009) *Een tijd voor empathie*. Amsterdam: Atlas Contact.

Theoretische fundering van welvaart moet en kan beter

Jacobs (2021) bekritiseerde de wijze waarop ‘brede welvaart’ in Nederland wordt geïmplementeerd. Dit leidde tot veel reacties. In dit naschrift reageert hij daarop en schetst hij een weg vooruit.

IN HET KORT

- Het meten van welvaart kan niet zonder normatief-ethische oordelen. Het is verstandig die expliciet te maken.
- Een praktische benadering start met een beperkte lijst van schaarse goederen en diensten die essentieel zijn voor de welvaart.
- Maatschappelijke kosten-batenanalyses geven een beproefd analytisch raamwerk voor de effecten van beleid op welvaart.

BAS JACOBS

Hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam

In Jacobs (2021) lever ik kritiek op de wijze waarop de discussie over ‘brede welvaart’ in Nederland wordt gevoerd en geïmplementeerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en UU/Rabobank. Mede naar aanleiding van dit artikel zijn er een aantal reacties in *ESB* verschenen (Van Bavel et al., 2022; Robeyns, 2022; Vollebergh, 2022; 2023). Daarnaast is er een discussie geweest tussen Vollebergh en mij in de *ESB*-podcast *Welvaart, de Brede Podcast* (ESB, 2023). Het is jammer dat het CBS niet heeft gereageerd. In een recente bijdrage sluiten Feitsma en Vjselaar (2023) aan op mijn analyses, maar die bijdrage kan weer op kritiek van Schoenmaker en Stegeman (2024) rekenen.

Alle betrokkenen in dit debat dragen de welvaartsanalyse een warm hart toe en onderkennen het belang van een goede theoretische fundering van ‘brede welvaart’. De winst van de bijdragen van Van Bavel et al. (2022), Robeyns (2022) en Vollebergh (2022; 2023) is dat het welvaartsdebat serieus wordt gevoerd en dat daarbij deels weer terug wordt gegrepen op de theoretische grondslagen uit de welvaartsanalyse.

Een paar dingen blijft schuren. Daar ga ik in dit artikel op in. Daarna sluit ik af met een suggestie voor een concretere operationalisering van maatschappelijke welvaart voor beleid.

Politiek-normatieve aannames onvermijdelijk

Allereerst herhaal ik het hoofdpunt van mijn kritiek, namelijk dat de maatschappelijke welvaart een fundamenteel normatief-ethische constructie is die niet goed wetenschappelijk kan worden bepaald. Hierover bestaat overeenstemming tussen mij, Vollebergh (2022; 2023) en Robeyns (2022). Van Bavel et al. (2022) gaan hier echter niet adequaat op in.

Voor een kwantificering van de maatschappelijke welvaart is een socialewelvaartsfunctie nodig die een gewo-

gen optelling geeft van individuele welvaartsniveaus. De V. Graaff (1957) leert dat een politiek-normatief oordeel vereist is, niet alleen om de verschillende elementen van maatschappelijke welvaart te wegen, maar ook om te wegen hoe belangrijk verschillende individuen zijn in de maatschappelijke welvaart. Robeyns onderschrijft dit volledig; het is ook volgens haar “inherent onmogelijk om een niet-normatieve invulling van die [welvaarts]concepten te geven”.

Dit dringt niet goed door bij Van Bavel et al. Zij maken een kwantificering van verschillende aspecten van maatschappelijke welvaart die is gebaseerd op politiek-normatieve veronderstellingen die volgen uit een nogal willekeurig wegingsschema waarbij variabelen binnen bepaalde welvaartscategorieën gewicht 1 krijgen en tussen verschillende welvaartscategorieën gewichten krijgen die zouden zijn afgeleid uit de *Better Life Index* van de OESO en grofweg rond de 1 schommelen (Badir et al., 2017). De specifieke constructie van het wegingsschema geeft daarmee een politiek-normatief oordeel over verschillende aspecten van welvaart waarbij zowel de onderzoekers als de constructiemethode bepalen hoe belangrijk ieder aspect van de maatschappelijke welvaart zou moeten zijn.

Deze onderzoekers zijn van opvatting dat zij slechts een eerste begin hebben gegeven voor kwantificering van ‘brede welvaart’. Zij lijken te denken dat door wetenschappelijke uitwisseling de normatieve invulling van het welvaartsbegrip vanzelf naar een consensusopvatting zal convergeren, net zoals de door de tijd heen gegroeide methodologie van de nationale rekeningen. Dit is een ijdele hoop; het is eenvoudigweg onmogelijk om tot een algemeen wetenschappelijk aanvaarde politiek-normatieve theorie te komen over het kwantitatieve belang van de verschillende onderdelen van welvaart of een wetenschappelijk aanvaarde theorie van verdelende rechtvaardigheid.

Vollebergh doet ten onrechte alsof wij hier een verschil van inzicht zouden hebben. Anders dan Vollebergh in zijn bijdragen suggereert, heb ik niet bepleit om dwingend een socialewelvaartsfunctie op te leggen. Ik heb alleen beweerd dat *als* men een welvaartsmeting wil doen, een socialewelvaartsfunctie nodig is, en dat dit politiek-normatieve oordeel vereist. En *als* men die oordelen niet wil vellen, dat men dan alleen nog in kwalitatieve zin over welvaart kan spreken.

Acht verduidelijkingen

Op acht punten verduidelijk of nuanceer ik hier mijn oorspronkelijke bijdrage. Hiermee ondervang ik de belangrijkste kanttekeningen van Vollebergh (2022; 2023) bij mijn kritiek en toon ik aan dat wij eigenlijk een grote mate van overeenstemming hebben.

Welvaart en vermogensvariabelen

Ik stel dat vermogensvariabelen – een voorraadvariabele – niet moeten worden opgenomen in de welvaartsindicatoren als de bijbehorende stroomvariabele – consumptie – al wordt meegenomen. Vollebergh maar ook anderen hebben daar vraagtekens bij geplaatst; zij vinden dat voorraadvariabelen naast de bijbehorende stroomvariabele prima kunnen worden opgenomen in een welvaartsmaatstaf.

Het standaard neoklassieke spaarmodel verduidelijkt mijn punt. In dit model leeft een representatief individu twee perioden (nu en morgen) en maximeert zijn intertemporele nut $u(c_1) + \beta u(c_2)$ over consumptie nu (c_1) en consumptie morgen (c_2), waarbij $u' > 0$ en $u'' < 0$ en $\beta > 0$ de tijdsvoorkeursvoet weergeeft. Mijn punt is dat het onjuist is om het vermogen mee te nemen, als consumptie in beide perioden wordt opgenomen. De stroomvariabelen van consumptie bevatten immers alle informatie omtrent de intertemporele welvaart van het individu. Het opnemen van vermogen (of zelfs vermogensinkomsten) voegt niets daaraan toe. Het opbouwen van vermogen nu is consumptie nu verlagen en het afbouwen van vermogen morgen is hetzelfde als verhogen van consumptie morgen.

Een terechte kanttekening hierbij is dat de statistiek, of het nu over inkomen of consumptie gaat, veelal maar voor één jaar wordt verzameld. Wie geen informatie heeft over consumptie morgen, kan de intertemporele welvaart benaderen door voor consumptie morgen de budgetrestrictie in te vullen: $c_2 = (1 + r)a + w$, waarin a het vermogen is, r het rendement op het vermogen en w het arbeidsinkomen. De intertemporele welvaart wordt dan bepaald door de consumptie van vandaag, het vermogen vandaag en het arbeids- en kapitaalinkomen van morgen. Op vergelijkbare wijze kan toekomstige milieuschade worden afgeleid uit de huidige voorraad CO_2 in de atmosfeer.

Met andere woorden: als informatie over toekomstige welvaartsindicatoren ontbreekt, kunnen zowel stroom- als voorraadvariabelen naast elkaar worden opgenomen als indicatoren voor intertemporele welvaart. Dat kan echter alleen als expliciet gemaakt wordt onder welke aannames de indicatoren zijn afgeleid.

Arbeid verlaagt de welvaart aan de marge

In het veel gebruikte neoklassieke arbeidsaanbodmodel verlaagt een groter aanbod van productiefactoren ceteris paribus de welvaart. Het CBS neemt echter aan dat een groter arbeidsaanbod altijd positief bijdraagt aan de maatschappelijke welvaart. Vollebergh (en ook anderen) wijst daarvoor naar onder andere de *happiness*-literatuur, waarin werkloosheid wordt gezien als een van de belangrijkste variabelen die het geluk van mensen verlagen (Layard, 2005).

Met een beperkte aanpassing van het neoklassieke model komen de neoklassieke arbeidsmarkttheorie en de *happiness*-literatuur tot dezelfde conclusie. Stel dat het nut van mensen toeneemt door het hebben van werk en sociale contacten op het werk, het leren tijdens werk en het vermijden van werkloosheidsstigma. Dan kan het marginaal nut dat men ontleent aan meer werken aanvankelijk positief zijn. Maar naarmate mensen meer gaan werken, en alle nutsvoordelen van het hebben van werk zijn geïncasseerd, vraagt meer werken uiteindelijk toch een offer in termen

van het opgeven van hun begrensde tijd. Tijd op werk kan niet worden besteed aan vrije tijd, tijd voor kinderen en familie, huishoudproductie of vrijwilligerswerk. Het marginaal nut van meer werk wordt op een bepaald moment daarom altijd negatief.

Als mensen optimaal kiezen, dan zullen ze een combinatie van werk en consumptie kiezen waarbij meer werk een offer vraagt in termen van tijd. Want zolang meer werk een positief marginaal nut oplevert, ontlenen mensen meer nut van werk én van de hogere consumptie die ze zich daarmee kunnen veroorloven, en kiezen ze duidelijk niet optimaal. Dus zelfs als meer werk aanvankelijk een positieve bijdrage aan de welvaart levert, moet aan de marge meer arbeidsaanbod leiden tot een welvaartsverlies, ook in een niet volkomen neoklassieke benadering.

Gedragseconomie en welvaartsanalyse gaan samen

De gedragseconomie kan zonder meer een plaats krijgen in het gangbare welvaartseconomische kader. De definitie van maatschappelijke welvaart vereist namelijk niet dat mensen over “volledige informatie en perfecte rationaliteit” beschikken (Van Bavel et al.) of de langetermijnconsequenties van hun beslissingen overzien (Vollebergh).

De *homo behavioralis* kan een adequater gedragsmodel geven dan de *homo economicus*, zoals vele empirische studies de afgelopen decennia hebben laten zien. Maar zowel Van Bavel et al. als Vollebergh lijken zich toch niet goed te realiseren dat, in de klassieke welvaartsanalyse, de maatschappelijke welvaart alleen wordt bepaald door de allocatie die de samenleving bereikt, maar niet door het proces waarmee die allocatie tot stand komt. Hoewel gedragseconomische afwijkingen van de *homo economicus* weliswaar leiden tot een ander besluitvormingsproces van individuen, zorgt dat niet fundamenteel tot een andere individuele of maatschappelijke waardering van de allocaties onder alternatieve besluitvormingsprocessen. Het is dan wel nodig dat, in navolging van Kahneman et al. (1997), de maatschappelijke welvaart wordt gedefinieerd op basis van ervaren welvaart (*experienced utility*) en niet op basis van beslisnut (*decision utility*) dat alle individuele gedrag als optimaal karakteriseert.

De grote vraag voor de welvaartsanalyse is daarom niet of mensen beslissingen nemen die niet volkomen rationeel zijn, en daarmee tot interne effecten leiden – kosten of baten die mensen aan zichzelf toebrengen. De grote vraag is hoe welvaartsmeting wordt beïnvloed door interne effecten. In sommige gevallen is het – net als bij externe effecten – mogelijk om tot kwantitatieve schattingen te komen van interne effecten, zie ook Gerritsen (2016) en de vele studies die hij citeert. Maar in veel gevallen kan dit niet. De meetbaarheid van de maatschappelijke welvaart valt of staat dan met politiek-normatieve oordelen over de mate waarin de overheid interne effecten moet corrigeren.

Welvaartsmeting met de *homo behavioralis* vereist daarom niet alleen (1) een politiek-normatief oordeel over het belang van verschillende onderdelen van welvaart, en (2) een politiek-normatief oordeel over het belang van ieder individu in de welvaart, maar ook – en dat is anders dan in de traditionele welvaartsanalyse – (3) een politiek-normatief oordeel over de wenselijkheid van het corrigeren van interne effecten. Net als bij de waardering van verdelingsef-

fecten, zijn voor het waarderen van dit overheidspaternalisme geen wetenschappelijk harde voorschriften te geven.

Welvaart hoeft niet individualistisch te zijn

Vollebergh constateert terecht dat het niet nodig is om een socialewelvaartsfunctie te baseren op individuele welvaart, het zogenaamd ‘axiomatisch individualisme’ (Wolfson, 1988). De maatschappelijke welvaart kan ook direct als een maatschappelijke voorkeursordering worden geschreven over verschillende allocaties zonder daarbij een individualistisch welvaartspectief te hanteren. In jargon: als x_i staat voor de vector van schaarse goederen voor individu i , waar individuen zijn gerangschikt van $i = 1, 2, \dots, I$, dan kan maatschappelijke welvaart direct worden geschreven als $W = W(x_1, x_2, \dots, x_I)$. Dit is hoe Bergson (1938) en Samuelson (1947) oorspronkelijk de socialewelvaartsfunctie definieerden. De V. Graaff (1957) spreekt hier van een ‘paternalistische’ definitie van maatschappelijke welvaart. Vollebergh spreekt in navolging van Hennipman (1962) over ‘zelfstandige overheidsdoelstellingen’.

Dat we geen individualistische opvatting van maatschappelijke welvaart hoeven te hebben voor welvaartsanalyse is enerzijds een volkomen terechte constatering van Vollebergh, maar voegt anderzijds niets wezenlijks toe aan de discussie over het meten van welvaart. Ook als maatschappelijke welvaart alleen over de allocatie wordt gedefinieerd, zoals geïmpliceerd door Vollebergh, vereist meting van maatschappelijke welvaart (1) een politiek-normatief oordeel over het belang van verschillende onderdelen van welvaart en (2) een politiek-normatief oordeel over het belang van ieder individu in de welvaart. (En mogelijk ook (3) een politiek-normatief oordeel over de gewenste mate van overheidspaternalisme.)

Welvaart definiëren over doelstellingen

In de klassieke benadering is er maar één doelstelling voor economische politiek: de maatschappelijke welvaart, die afhangt van schaarse goederen. Vollebergh onderschrijft het klassieke welvaartseconomische raamwerk en wijkt daar tegelijkertijd van af door te spreken over meerdere welvaartsrelevante ‘doelstellingen’, zoals de SDG’s (*sustainable development goals*). Dit leidt tot begripsverwarring.

Wat Vollebergh ‘doelstellingen’ noemt, zijn onderdelen van die maatschappelijke welvaart. Bijvoorbeeld, het streven om in 2030 de CO₂-uitstoot te hebben gehalveerd. Het achterliggende idee is dat het beleidsdoel een directe samenhang vertoont met een schaars goed dat de maatschappelijke welvaart bepaalt – het klimaat. In grensgevallen kan equivalentie optreden tussen het optimaliseren van de maatschappelijke welvaart en het behalen van de gestelde beleidsdoelen – als die doelen zo zijn gekozen dat ze exact leiden tot een welvaarts optimum. Dus als de halvering van de CO₂-uitstoot leidt tot een schaduwprijs van CO₂ die exact gelijk is aan de pigouvianse corrigerende belasting waarbij alle externe effecten van CO₂-uitstoot perfect worden geïnternaliseerd. In het algemeen zal dit echter alleen optreden in grensgevallen en zal het zetten en behalen van aparte beleidsdoelen juist *niet* leiden tot een welvaarts optimum.

Het is natuurlijk uitstekend om bepaalde onderdelen van maatschappelijke welvaart apart te analyseren, en waar

mogelijk te kwantificeren, om zo beleidsmakers inzichten (in de effecten van beleid) te verschaffen. Maar noem dit voor de duidelijkheid dan ‘onderdelen van de maatschappelijke welvaart’ in plaats van ‘doelstellingen van economische politiek’. En wek ook niet de indruk dat die doelen de welvaart bepalen, dat doen alleen de schaarse goederen (in brede zin) waaraan mensen nut ontleen.

MKBA als afgeleide van welvaart

Vollebergh suggereert dat ik MKBA’s van een beleidsmaatregel als een indicator van ‘brede welvaart’ zou opvatten. Dat is onjuist. MKBA’s werken vanuit het standaard welvaartsbegrip en analyseren de *verandering* van de maatschappelijke welvaart ten gevolge van een beleidswijziging. Wiskundig is een MKBA de afgeleide van de maatschappelijke welvaart naar een beleidsverandering. Het fraaie daarvan is dat, om een MKBA uit te voeren, geen schatting van de totale welvaart nodig is, maar alleen van de verandering daarvan. Die laatste is vrijwel altijd eenvoudiger te maken omdat alleen marginale effecten van beleid hoeven te worden gemeten in plaats van alle, inframarginale effecten.

Dat Vollebergh doet voorkomen alsof MKBA’s juist *niet* zijn gebaseerd op het standaard welvaartsbegrip, of zelfs iets heel anders zouden zijn, is domweg een misvatting. Die misvatting is wijdverbreid. Zelfs het Centraal Planbureau is in de war en doet alsof welvaart en MKBA’s fundamenteel verschillende benaderingen zijn (Bos et al., 2022).

In MKBA’s wordt systematisch nagedacht over *alle welvaartsrelevante* maatschappelijke kosten en baten van een beleidsmaatregel, voor alle ingezetenen, materieel en niet-materieel, nu en in de toekomst. Die worden gewogen om al dan niet de beleidsmaatregel door te voeren. MKBA’s kunnen omgaan met externe effecten, interne effecten, marktfalen, et cetera. Evenzogoed dienen alle verdelings-effecten bij alle kosten en baten te worden meegewogen in een MKBA. Dus: als hoge-inkomensgroepen meer van een beleidsmaatregel profiteren dan lage-inkomensgroepen, dan zijn de gewogen baten lager als de hogere-inkomensgroepen een kleiner gewicht hebben in de maatschappelijke welvaart. Ook al is dit geen staande praktijk, vanuit de welvaartstheorie zou dat wel moeten gebeuren (Jacobs, 2018).

Ik noem MKBA’s als voorbeeld omdat de welvaartstheoretische fundering van MKBA’s op orde is. Mensen die welvaartsindicatoren opstellen, bijvoorbeeld bij het CBS, zouden kunnen leren van de manier waarop MKBA’s worden gedaan. De systematiek van MKBA’s is beproefd en vertrouwd, en geeft beleidsmakers het relevante raamwerk om de effecten van beleid op de maatschappelijke welvaart te analyseren.

Kwantificeerbaar onder capaciteitenbenadering

Zowel Van Bavel et al. als Robeyns verwerpen de utilitaristische welvaartseconomische standaardbenadering ten faveure van Amartya Sens capaciteitenbenadering (*capability approach*). Met rede kan het utilitarisme worden bekritiseerd, waarop de welvaartstheorie traditioneel is geschoeid. Ook het utilitarisme is een politiek-normatieve theorie met tekortkomingen, waar met name Sen op heeft gewezen.

Wat ik in mijn vorige artikel en ook in dit artikel heb betoogd, is dat welvaartsanalyse moet worden gegrond in een analytisch-theoretisch raamwerk, waarin alle nor-

matieve en politieke veronderstellingen expliciet worden gemaakt, welke dat ook mogen zijn. Vanwege de intrinsiek politiek-normatieve dimensies die kleven aan een welvaartsopvatting is het niet aan economen om Sens capaciteitenbenadering tot de enig juiste benadering van maatschappelijke welvaart te bombarderen.

Samuelson (1947, p. 220) schrijft hierover in de context van verdelingseffecten: “It is a legitimate exercise of economic analysis to analyze the consequences of *various value judgments* [mijn cursivering], whether or not they are shared by the theorist. (...) That part [of welfare economics] which does involve interpersonal comparisons of utility also has real content and interest for the scientific analyst, even though the scientist does not consider it any part of his task to deduce or to verify (...) the value judgments whose implications he grinds out.” Het methodologische raamwerk van de traditionele welvaartsanalyse zou moeten worden omarmd en vervolgens uitgebreid van een utilitaristische welvaartsopvatting naar andere normatieve perspectieven.

Daarbij komt dat Van Bavel et al. menen dat zij de maatschappelijke welvaart onder Sens capaciteitenbenadering daadwerkelijk kunnen vaststellen. Dit is echter allesbehalve eenvoudig, zo blijkt uit de bijdrage van Robeyns. Zij betoogt dat wetenschappers allereerst een “multidimensioneel concept van kwaliteit van leven” moeten definiëren, vervolgens wetenschappelijke en methodologische verantwoording afleggen over hoe zij komen tot de “selectie van de dimensies” van dit concept alvorens dit te gaan toepassen, waarbij allerlei meet- en wegingsissues komen kijken. Van Bavel et al. nemen deze stappen allemaal niet.

Overigens onderschrijft Robeyns met haar bijdrage (onbedoeld) de stelling van mijn eerdere artikel dat de economische literatuur juist géén eenduidige instructie heeft opgeleverd hoe maatschappelijke welvaart kan worden gekwantificeerd volgens Sens capaciteitenbenadering.

Welvaart, ecologie en schaarste

Feitsma en Vijselaar (2023) bepleiten een terugkeer naar het traditionele welvaartsbegrip waarin welvaart wordt ontleend aan schaarse goederen, inclusief niet op de markt verhandelbare goederen. Zij benadrukken ook dat sociale inclusie (gelijkheid, gelijke kansen) de welvaart kan verhogen. Hun bijdrage is daarmee volledig te plaatsen in de traditionele welvaartsanalyse. Schoenmaker en Stegeman (2024) menen Feitsma en Vijselaar te moeten corrigeren, omdat deze “tekortschieten in hun begrip” van welvaart. Helaas zijn het Schoenmaker en Stegeman zelf die de weg zijn kwijtgeraakt.

De welvaartsdefinitie van Schoenmaker en Stegeman is niet helder. Ze definiëren welvaart als een “economisch, een sociaal en een ecologisch domein” en “het totaal van deze drie bredere domeinen vormt, mits juist gedefinieerd, de welvaart voor huidige en toekomstige generaties”. Maar wat betekent ‘welvaart is een totaal van domeinen’? Met deze van de welvaartstheorie afwijkende definitie plaatsen de auteurs zichzelf buiten het welvaartsdebat dat gevoerd wordt door de eerder genoemde auteurs in dit stuk.

Hun artikel staat bovendien bol van slordige redeneringen. Bijvoorbeeld dat “economische welvaart ten koste gaat van ecologie”. Met ‘economische welvaart’ wordt ten onrechte weer een enge, uitsluitend materiële opvatting van

Welvaartsrelevante elementen

KADER 1

<p><i>Materiële welvaart:</i> (intertemporele) consumptie of inkomen en (financieel) vermogen en menselijk kapitaal als benaderingen daarvan;</p> <p><i>Immateriële welvaart:</i> tijd die niet wordt besteed aan werk (vrije tijd, huishouden, zorg voor kinderen en naasten, pensioen), onderwijs en gezondheid;</p> <p><i>Risico's en verzekering:</i> risico's in consump-</p>	<p>tie en sociale zekerheid die die risico's verkleint (door verlies van werk, inkomen en verdiencapaciteit of klimaatrampen);</p> <p><i>Publieke goederen:</i> zorg, veiligheid, politie en justitie, huisvesting, infrastructuur;</p> <p><i>Milieu en leefomgeving:</i> opwarming aarde, vervuiling, stikstof;</p> <p><i>Bemoeigoederen:</i> onderwijs, pensioen, alcohol, tabak, suiker, drugs.</p>
--	--

welvaart geponeerd. Deze auteurs doen voorts alsof ecologie geen onderdeel zou zijn van de maatschappelijke welvaart. Tot gek wordens toe moeten economen – sinds Arnold Heertje – aan het grote publiek blijven uitleggen dat economie niet alleen over geld gaat en dat schaarse, niet-monetaire goederen, zoals het milieu, ook tot de maatschappelijke welvaart behoren. Het helpt dan niet als vertegenwoordigers van onze beroepsgroep dit zelf niet goed uitleggen.

Schoenmaker en Stegeman stellen voorts dat “schaarste een verdelingsmechanisme” zou zijn. Zij vinden dat niet schaarste, maar “herverdeling en regeneratie” de verdelingsmechanismen moeten zijn “in het sociale en ecologische domein”. Hieruit blijkt dat deze auteurs niet begrijpen wat schaarste, allocaties en allocatiemechanismen zijn. Schaarste is geen verdelingsmechanisme, zoals het prijsmechanisme, maar een (technologische) eigenschap van economische goederen; die kunnen alleen met een prijs, een offer, worden voortgebracht. Daarnaast worden opvattingen over allocaties en implementaties van allocaties via alternatieve allocatiemechanismen door elkaar gehusseld in modieus klinkende, maar economische ledige stellingen.

Weg vooruit

De weg voorwaarts in het welvaartsdebat is een praktische benadering, die deels aansluit bij de ideeën van Robeyns, maar ook bij de bestaande praktijk van het CBS. Maak een lijst met een beperkt aantal schaarse goederen en diensten die als essentieel voor de maatschappelijke welvaart worden geacht. Onderbouw die lijst wel vanuit het schaarstebegrip, vanuit een welvaarts theoretisch consistent raamwerk en vanuit verschillende normatief-politieke opvattingen van welvaart. Hierbij is inbreng vanuit de sociologie, politicologie en filosofie bruikbaar. Kader 1 geeft een suggestie daarvoor.

Veel van deze gegevens worden al verzameld door het CBS, maar die zouden op een systematische wijze in een consistent welvaarts theoretisch kader moeten worden geplaatst. Het is omwille van praktische toepasbaarheid en operationalisering noodzakelijk om het aantal goederen en categorieën te begrenzen tot de meest essentiële. Alleen zo kan de door het CBS geopende doos van Pandora met honderden welvaartsindicatoren weer worden gesloten.

Vooralsnog lijkt het verstandig om alleen kwalitatieve uitspraken te doen aan de hand van deze lijst. Niets staat onderzoekers echter in de weg om ook kwantitatieve schattingen van de welvaart te maken vanuit verschillende normatieve perspectieven. Maar Samuelson indachtig is deze kwantificering alleen mogelijk als expliciet wordt gemaakt dat dit een normatief-ethische constructie is, zonder dat economen stelling nemen over welk normatief kader het juiste zou zijn.

Brede welvaartsanalyse geeft onvoldoende inzicht in beleidsafruilten

Voor beleidsvorming dient de overheid een breed welvaartspectief te hanteren. 'Brede welvaart' biedt echter geen duidelijk kader voor de beoordeling van concrete beleidsvoorstellen, zo blijkt uit de analyse van het nationaal isolatiebeleid door de planbureaus. De maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) is hiervoor een geschiktere methode.

IN HET KORT

- De brede welvaartsanalyse is minder goed ingebed in de economische literatuur dan de MKBA.
- De brede welvaartsanalyse van het Isolatieprogramma is hoogover en leert ons weinig over de concrete welvaartseffecten.
- De MKBA kan versterkt worden door ook te kijken naar effecten elders en op latere generaties.

MACHIEL MULDER

Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen

De overheid niet louter moet kijken naar financieel-economische variabelen, zoals het nationaal inkomen, maar een brede blik op de stand van de maatschappij moet hebben, lijkt inmiddels algemeen geaccepteerd. Vrijwel alle politieke partijen zetten inmiddels in op 'brede welvaart' (Claassen en Cools, 2023). Het Ministerie van Financiën rapporteert jaarlijks niet alleen over de financiële stand van het Rijk en de economie, maar ook over de stand van de welvaart, met daarbij aandacht voor onder andere bestaanszekerheid, gezondheid, duurzaamheid en gelijke kansen (Rijksoverheid, 2024). Bij begrotingen van afzonderlijke departementen worden ook brede welvaartsindicatoren meegenomen, en het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceert jaarlijks de Monitor Brede Welvaart en de Sustainable Development Goals (CBS, 2024).

Hoewel er dus steeds meer informatie is over de 'brede welvaart', is het nog onduidelijk hoe het kan helpen bij beleidsafwegingen. De gezamenlijke planbureaus zijn daarom een meerjarenprogramma gestart om methoden voor het analyseren van de brede welvaartseffecten te ontwikkelen (CPB et al., 2022).

Recent is door de drie planbureaus een publicatie naar buiten gebracht waarin ze voor de eerste keer een breed welvaartspectief gebruiken voor de evaluatie van het beleid

op een specifiek terrein, en wel het zogenaamde Nationaal Isolatie Programma (NIP) (CPB et al., 2024).

Aan de toepassing van zo'n brede welvaartsanalyse zitten echter nog wel wat haken en ogen. Een van de discussiepunten dat door economen naar voren wordt gebracht, betreft de theoretische onderbouwing. Zo stelt Jacobs (2021) bijvoorbeeld dat de brede welvaartsanalyse geen theoretische fundering heeft, met name doordat dit welvaartsbegrip niet gerelateerd is aan schaarste en het nut dat mensen ontleneren aan de aanwending van schaarse goederen. Vollebergh (2022) is daarentegen van mening dat de brede welvaartsanalyse wel goed theoretisch gefundeerd is, namelijk via de doelen die door (internationale) overheden zijn geformuleerd, in het bijzonder de zeventien doelen voor duurzame ontwikkeling. Deze doelen kunnen zijns inziens worden gezien als expliciete maatschappelijke invulling van wat als welvaart wordt gezien.

Het is daarom interessant om te zien hoe de planbureaus de brede welvaartsanalyse toepassen bij de beoordeling van de brede welvaartseffecten van het NIP. Hoe goed zijn ze in deze toepassing geslaagd? Welke lessen kunnen we trekken over de geschiktheid van 'brede welvaart' voor beleidsevaluatie?

Nationaal Isolatieprogramma

Het Nationaal Isolatie Programma (NIP) is een onderdeel van het programma van de rijksoverheid voor de versneling van de verduurzaming van de gebouwde omgeving, dat weer voortkomt uit het Klimaatakkoord. Het doel van het NIP is om in de periode tot en met 2030 2,5 miljoen woningen te isoleren.

Het totale budget voor het NIP bedraagt 4 miljard euro. Een deel van het rijksbudget wordt aan gemeenten beschikbaar gesteld waarmee ze woningeigenaren kunnen ondersteunen bij het isoleren van hun woning. Gemeenten zijn hier aan zet: het Rijk stelt alleen financiële middelen beschikbaar, maar gaat niet over hoe dit geld precies besteed wordt. Andere delen van het rijksbudget worden beschikbaar gesteld aan particuliere verhuurders, de sociale huursector en eigenaar-bewoners, terwijl er ook regelingen zijn voor verenigingen van eigenaren, woonverenigingen en woningcorporaties. Daarnaast is er nog een regeling om energiearmoede aan te pakken, bijvoorbeeld het ondersteunen van voorlichting voor laagdrempelige maatregelen zoals tochtstrips.



Al met al zijn er dus allerlei regelingen die diverse betrokken partijen kunnen toepassen om woningen te isoleren. Het Rijk oefent daarmee op indirecte wijze invloed uit, waarbij het aan andere partijen is om te bepalen hoe ze de financiële middelen precies gaan inzetten.

Analyse van het Isolatieprogramma

De planbureaus hebben het NIP geëvalueerd op basis van een analysekader op basis van de brede welvaarsbenadering. In het analysekader van de planbureaus worden acht thema's onderscheiden die relevant worden geacht voor de welvaart: subjectief welzijn; gezondheid; consumptie en inkomen; onderwijs en opleiding; ruimtelijke samenhang en kwaliteit; economisch kapitaal; natuurlijk kapitaal; en sociaal kapitaal. Het idee is om voor elk van deze thema's de effecten van beleid in kaart te brengen voor zowel hier als elders, en voor nu en later, en om daarnaast de verdelingseffecten expliciet te maken.

De planbureaus presenteren hun analyse als een kwalitatieve beschouwing over de uitruil op effecten tussen de acht thema's, en niet als een kwantitatieve analyse van de effectiviteit. De planbureaus bekijken de effecten op de welvaart door twee vragen te beantwoorden; ten eerste, welke welvaartseffecten kunnen worden verwacht als de doelen van het NIP worden behaald? En, ten tweede, welke effecten kunnen redelijkerwijs worden verwacht van de voorgenoemen maatregelen? De eerste vraag wordt beantwoord zonder in te gaan op de beleidsinstrumenten. Hier wordt dus gekeken naar de relatie tussen doelen en effecten. Bij de beantwoording van de tweede vraag wordt gekeken naar de welvaartseffecten die redelijkerwijs verwacht kunnen worden, gezien de voorgenoemen instrumenten.

De planbureaus stellen dat woningisolatie goed is voor het subjectief welzijn, het wooncomfort en minder zorgen over de energierekening, maar gelijktijdig wordt gesteld dat dit afhangt van de genomen isolatiemaatregelen, de kwaliteit van de uitvoering en eventuele andere maatregelen, zoals ten behoeve van ventilatie. Bij de beoordeling van de effecten op consumptie en inkomen wordt ook meteen

Maatschappelijke kosten-batenanalyse

KADER 1

Net als de brede welvaartsanalyse, hanteert de MKBA ook een breed perspectief. Bij een MKBA wordt gekeken naar allerlei soorten effecten van een bepaalde interventie (bijvoorbeeld een overheidsmaatregel) op de waarde die economische agenten toekennen aan een bepaald gebruik van (schaarse) goederen. Het gaat daarbij zeker niet alleen om financiële effecten, want uiteindelijk gaat het immers om het nut dat mensen ervaren en dat nut kan ook afhangen van niet-financiële effecten, zoals effecten op leefomgeving of gezondheid. De MKBA-methode is derhalve gebaseerd op de welvaartseconomie.

Een belangrijke stap in de toepassing van een MKBA is dat eerst het zogenaamde nul-alternatief wordt bepaald, waarmee bedoeld wordt op de ontwikkeling in het gebruik van bepaalde goederen zonder dat de interventie plaatsvindt. Omdat deze ontwikkeling afhangt van wat er verder in de maatschappij gebeurt, is het daarnaast van groot belang om scenario's over die externe omgeving te formuleren. Vervol-

gens wordt geanalyseerd welke effecten een bepaalde interventie heeft en welke waarde daaraan door de economische agenten wordt toegekend.

De toepassing van de MKBA kenmerkt zich dus door een systematische analyse van de effecten van een bepaalde interventie op het gebruik van goederen en hoe die worden gewaardeerd door mensen, waarbij er automatisch aandacht is voor al die aspecten die door hen van belang worden geacht. Aangezien mensen in verschillende posities verkeren, is het daarbij ook gebruikelijk om aandacht te hebben voor verdelingseffecten, zonder daarover een oordeel te vormen, want dat is uiteindelijk een ethische of politieke kwestie.

Om dubbelstellingen en inconsistenties te voorkomen, dient de uitvoering van een MKBA op een systematische wijze te gebeuren. Daarom hebben onder andere het Centraal Planbureau en het Planbureau voor de Leefomgeving in de afgelopen decennia hiervoor richtlijnen uitgewerkt (Romijn en Renes, 2013).

gesteld dat deze afhangen van de maatregelen, want het maakt nogal wat uit of huishoudens al dan niet subsidie krijgen en hoe die subsidie is vormgegeven.

Uit deze analyse blijkt overduidelijk dat het weinig zin heeft om de relatie tussen doelen en effecten te bekijken als je de instrumenten niet kent. Zo bepaalt de kwaliteit van de uitvoering van de isolatie onder andere de effecten op subjectief welzijn, gezondheid en het natuurlijk kapitaal (in dit geval hoeveel CO₂ er minder uitgestoten wordt).

Bij de bepaling van de effecten op consumptie en inkomen blijkt dat deze afhangen van factoren zoals de gasprijs, de precieze kenmerken van de woningen en de ontwikkelingen in de investeringskosten. Over de effecten voor huurders wordt geconcludeerd dat het niet duidelijk is in welke mate de besparingen op energiekosten opwegen tegen de te verwachten stijging van de huur. Deze voorbeelden illustreren dat de analyse nogal hoog-over is: veel algemeenheden op basis van literatuur, maar weinig concrete bevindingen over de welvaartseffecten van het NIP.

Desalniettemin wordt door de auteurs geconcludeerd dat de kracht van de brede welvaartsanalyse het integrale perspectief is, dat door traditionele onderzoeken niet zou worden geboden. Studies op het terrein van energie- en klimaatbeleid zouden zich vooral richten op investeringskosten, bespaarde energie en CO₂-reductie. Deze conclusie is echter allesbehalve correct. Er zijn tal van studies die ook breed kijken. Het integrale perspectief dat de brede welvaartsanalyse beoogt, is dus niet nieuw.

Wel is de wijze waarop er breed wordt gekeken nieuw, maar die is vooralsnog niet erg overtuigend. Er is onder meer voor gekozen om geen analyse van de *counterfactual* te doen, dat wil zeggen van de situatie indien de desbetreffende beleidsmaatregelen niet genomen zouden zijn. Zonder zo'n analyse krijgt de effectbeschrijving iets willekeurigs. Daarbij komt dat de analyse zich juist richt op de effecten van beleidsdoelen, maar zoals door de auteurs ook zelf wordt gesteld, “de mate waarin een beleidsdoel wordt bereikt is mede afhankelijk van het ingezette beleidsinstrumentarium”. Als je iets wil zeggen over de effecten van beleid, dan zal je toch echt moeten specificeren welke maatregelen worden genomen en wat er zou gebeuren als die maatregelen er niet zouden zijn. De methode om dit te doen is beslist geen ‘onontgonnen terrein’, zoals de auteurs stellen, maar er is al jarenlang ervaring met de theoretisch goed gefundeerde methode van de MKBA (kader 1). Jacobs (2021) en Vollebergh (2022) achten de MKBA ook de betere methode, omdat ‘brede welvaart’ gaat over de ontwikkeling in de ‘stand van zaken’, niet de gevolgen van concrete beleidsmaatregelen.

MKBA beter alternatief

Er is internationaal veel ervaring met het uitvoeren van MKBA's om beleid te evalueren en de welvaartseffecten van beleidsmaatregelen te verkennen. Een internationaal voorbeeld van een MKBA is het werk van Nobelprijswinnaar William Nordhaus. Hij ontwikkelde het DICE-model, dat de langetermijnkosten en -baten van klimaatbeleid samenbrengt door economische groei en milieu-impact te integreren (Barrage en Nordhaus, 2023). Zijn werk benadrukt de noodzaak van het internaliseren van externe kosten,

zoals CO₂-schade, en maakt het mogelijk om klimaatbeleid te evalueren door kosten en baten van emissiereducties af te wegen.

Een ander internationaal voorbeeld betreft het Copenhagen Consensus-project uit 2004. Dit project paste de MKBA-methode toe om keuzes te maken tussen voorstellen voor het aanpakken van tien grote wereldwijde uitdagingen. Deze uitdagingen zijn geselecteerd uit een bredere reeks van problemen die door de Verenigde Naties waren vastgesteld, zoals klimaatverandering, besmettelijke ziektes, en honger en ondervoeding (Lomborg, 2004). De vraag was: “Wat zijn de beste manieren om het wereldwijde welzijn, vooral in ontwikkelingslanden, te bevorderen met 50 miljard dollar extra voor overheden?” In deze studie zijn de thema's ‘elders’ en ‘later’ uitgewerkt. Dit voorbeeld laat zien dat met een MKBA verschillende typen effecten van verschillende maatregelen met elkaar kunnen worden vergeleken, en dat door transparantie over de gemaakte keuzes, de maatschappelijke discussie wordt gefaciliteerd.

Ook in Nederland hebben we uitvoering ervaring met de toepassing van MKBA ten behoeve van de beleidsdiscussie. Zo zijn er studies naar de maatschappelijke kosten en baten van energiezuikerheid (CPB, 2004), wind op zee (CPB en ECN, 2005), sociaal beleid (SEO, 2016), stadsverwarming (Mulder en Hulshof, 2021) en verkeersveiligheid (Wijnen, 2024). In deze studies wordt naast de traditionele elementen van een businesscase-analyse een scala aan welvaartseffecten onderzocht, zoals op CO₂, NO_x, SO_x, fijnstof, landschap, natuur en recreatie, gezondheid, cultuur, de werkgelegenheid, en prijzen van onroerend goed. Die effecten kunnen betrekking hebben op zowel hier als elders, en nu en later, om in termen van de brede welvaartsanalyse te spreken.

Misverstanden rondom de MKBA

Over de methodiek van de MKBA bestaan (vooral onder niet-economen) nogal wat misverstanden. Dit verklaart wellicht dat er zo veel aandacht is voor andere methoden om tot een integrale afweging te komen, naast het misverstand dat het begrip welvaart vaak ten onrechte gelijk wordt gesteld met macro-economische financiële grootheden als nationaal inkomen. Er zijn verschillende misverstanden omtrent de MKBA, waarvan ik hier in het kort bespreek waarom deze onjuist zijn.

Het grootste misverstand omtrent de MKBA is dat deze alleen over kosten en baten zou gaan die gemonetariseerd kunnen worden en dat alle andere effecten buiten beschouwing blijven. In een MKBA is echter ook ruimte voor niet te monetariseren aspecten, de zogenaamde promemorieposten (PM). Niet alles is immers goed te monetariseren. Het is wel aan te bevelen om de PM-posten waar mogelijk aan te vullen met volume-effecten of kwaliteitscriteria, zoals bijvoorbeeld effecten op geluid of veiligheid. Aan beleidsmakers stel je dan de vraag of die PM-posten hun voldoende waard zijn, om een negatief saldo te compenseren. Dit maakt het afwegingsproces dus expliciet, zodat politici daarover beter met elkaar van gedachten kunnen wisselen.

Een ander misverstand is dat in een MKBA alle euro's bij elkaar op worden geteld, zonder rekening te houden aan

wie die euro's ten goede komen. Echter, in een MKBA spelen verdelingseffecten een cruciale rol, en er is geen regel die voorschrijft dat alle effecten even zwaar moeten wegen. Integendeel, in een MKBA kan juist helderder worden gemaakt hoe verschillende wegingsfactoren uitpakken. Er wordt vaak verondersteld dat het in een MKBA louter om het eindsaldo gaat, zonder aandacht voor verdelingseffecten, terwijl een MKBA er juist op is gericht om verschillende effecten zichtbaar af te wegen. Door de systematische aanpak van de MKBA wordt voorkomen dat voorkeuren van bepaalde groepen de uitkomsten beïnvloeden.

Tot slot wordt vaak verondersteld dat de toekomstige effecten nauwelijks meetellen omdat ze door het verdisconteren klein worden gemaakt. Dit is echter onjuist. Er is geen regel die zegt dat de toekomst op een bepaalde manier verdisconteerd moet worden, maar het is juist belangrijk om de verdeling in de tijd zichtbaar te maken en expliciet te maken hoeveel gewicht daaraan toegekend moet worden. Disconteringsvoeten zijn daarvoor het instrument, en dat komt niet zomaar uit lucht vallen, maar volgt uit hoe mensen en bedrijven omgaan met de factor tijd.

Conclusie

Al met al voegt de brede welvaartsanalyse uiteindelijk weinig aan toe aan de MKBA. Uit de studie van de planbureaus naar de welvaartseffecten van het NIP blijkt dat de gekozen benadering voornamelijk niet werkt. Het is niet mogelijk om louter op basis van alleen doelen de welvaartseffecten te bepalen: de maatregelen die genomen worden, door zowel de overheid als de partijen die daar vervolgens op reageren, moeten altijd in samenhang met elkaar geëvalueerd worden. Door de eenzijdige focus op de doelen en de ad-hoc-keuzes van thema's ontstaat bovendien het risico op opportunistische interpretaties in de beleidsaanbevelingen, in de trant van "omdat er een overheidsdoel is, is het goed voor de welvaart", waarbij de echte effecten op (het nut voor) de mensen om wie het gaat uit het oog worden verloren.

Daarnaast is een van de grootste uitdagingen voor elke welvaartsanalyse om een goed nul-alternatief te schetsen, omdat dit zo bepalend is voor het adequaat in kaart brengen van de verschillende effecten. Het bepalen van het nul-alternatief is voor concrete beleidsmaatregelen al ingewikkeld, maar bij rijksbrede programma's met een opeenstapeling van verschillende nieuwe en bestaande instrumenten, zoals het NIP, is dat nog veel complexer. Het zorgvuldig verkennen van het nul-alternatief is echter essentieel voor een goede analyse. Het reeds bestaande beleid omtrent isolatie bijvoorbeeld heeft immers ook invloed op hoe hoog de energiebesparingen zullen worden in de komende jaren. Daarnaast kunnen externe factoren van invloed zijn, zoals de hoogte van de gasprijs die de prikkel tot isoleren beïnvloedt. Het negeren van de counterfactual kan tot een veel te positief beeld van (nieuw) beleid leiden.

Verder is het waardevol waar mogelijk de verschillende typen effecten onder één noemer te brengen, dat wil zeggen te monetariseren, omdat anders moeilijk eenduidige conclusies kunnen worden getrokken. Door een monetaire waarde te hangen aan effecten die geen marktprijs hebben, wordt expliciet gemaakt wat de waarde is van keuzeopties,

duus van alternatieve toepassingen van schaarse goederen. Voor dit monetariseren biedt de economische wetenschap handvaten, zowel het theoretische raamwerk van de welvaartseconomie als diverse kwantitatieve methoden, zoals keuze-experimenten. De waardering door huishoudens van bijvoorbeeld alternatieve systemen voor het verwarmen van woningen kunnen via zulke keuze-experimenten worden bepaald (Rekker et al., 2024). Deze methoden komen samen in de MKBA, die een goed instrument is voor de brede analyse van welvaartseffecten.

Dat de brede welvaartsanalyse ongeschikt is om de effecten van concrete beleidsmaatregelen te beoordelen, laat onverlet dat het wel zinnig is om op nationaal of regionaal niveau te monitoren hoe goed het met de maatschappij in brede zin gaat, zoals het CBS nu doet met zijn monitor.

De brede welvaartsanalyse kan wel nuttig zijn om de MKBA-methode verder te verfijnen, bijvoorbeeld door ook rekening te houden met de effecten die optreden in andere landen en op latere generaties, zoals betoogd in CPB en PBL (2022). Echter, het nut van de brede welvaartsanalyse voor beleidsevaluaties lijkt beperkt zolang het de kracht en helderheid van de MKBA mist.

Literatuur

- Barrage, L. en W. Nordhaus (2023) Policies, projections, and the social cost of carbon: Results from the DICE-2023 model. *PNAS*, 121(13), e2312030121.
- CBS (2024) *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2023*. CBS Publicatie.
- Claassen, R. en K. Cools (2023) Politieke partijen zetten in op 'brede welvaart'. *ESB*, 108(4827), 536–539.
- CPB (2004) *Energy policies and risks on energy markets: A cost-benefit analysis*. CPB Rapport, maart.
- CPB en ECN (2005) *Windenergie op de Noordzee; Een maatschappelijke kosten-batenanalyse*. CPB/ECN, september.
- CPB en PBL (2022) *Maatschappelijke kosten-batenanalyse en brede welvaart; Een aanvulling op de algemene MKBA-Leidraad*. CPB/PBL Notitie, juni.
- CPB, PBL en SCP (2022) *Verankering van brede welvaart in de begrotingssystematiek; Voortgangsrapportage van de drie gezamenlijke planbureaus*. CPB/PBL/SCP, PBL-publicatienummer 4861.
- CPB, PBL en SCP (2024) *Bredewelvaartsanalyse van woningisolatie; Een beschouwing van het Nationaal Isolatieprogramma*. CPB/PBL/SCP, 29 augustus.
- Jacobs (2021) Het beleidsdebat over welvaart mist theoretische fundering. *ESB*, 106(4800S), 034–039.
- Lomborg, B. (2004) *Global crises, global solutions*. Cambridge, VK: Cambridge University Press.
- Mulder, M. en D. Hulshof (2021) *Social costs and benefits of district-heating systems; Method and application to the neighbourhood in the Dutch city of Groningen*. CEER Policy Paper, 10.
- Nordhaus, W.D. (2002) *The economic consequences of a war with Iraq*. NBER Working Paper, 9361.
- Rekker, L., D. Hulshof, M. Kesina en M. Mulder (2024) Willingness-to-pay for low-carbon residential heating systems; A discrete choice experiment among Dutch households. *Energy and Buildings*, 323, 114712.
- Rijksoverheid (2024) *Financieel Jaarverslag van het Rijk 2023*. Kamerstuk, 36560, nr. 1. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- Romijn, G. en G. Renes (2013) *Algemene leidraad voor maatschappelijke kosten-batenanalyse*. CPB/PBL Publicatie.
- SEO (2016) *Werkwijzer voor kosten-batenanalyses in het sociale domein*. SEO Publicatie, 2016-11.
- Vollebergh, H. (2022) Beleidsdebat 'brede welvaart' prima theoretisch gefundeerd. *ESB*, 107(4808), 164–167.
- Wijnen, W. (2024) *Verkeersveiligheid in maatschappelijke kosten-batenanalyse; Handreiking en kengetallen 2022*. W2Economics Rapport, 1 juni.

Europa scoort op veel domeinen van welvaart beter dan Amerika

Het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking is in Europa slechts twee derde van dat in de Verenigde Staten en ook de productiviteitsgroei blijft in Europa substantieel achter. Maar zijn Amerikanen daarmee ook beter af?

IN HET KORT

- In Europa is welvaart beter verdeeld. Wie beneden modaal verdient, heeft het in Europa beter dan in Amerika.
- Vergeleken met de Verenigde Staten genereert Europa de welvaart tegen de helft van de CO₂-uitstoot en het watergebruik.
- Een eenzijdige focus op financieel-economische indicatoren gaat ten koste van de aandacht voor duurzaamheid en inclusiviteit.

ANNEGEKE JANSSEN

Promovendus aan de Universiteit Leiden

PHILIPP BOTHE

Promovendus aan de Paris School of Economics

RUTGER HOEKSTRA

Universitair hoofddocent aan de Universiteit Leiden

Het bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking is al sinds de Tweede Wereldoorlog hoger in Amerika dan in de Europese Unie, en vooral het toenemende verschil tussen beide landen vanaf de jaren negentig baart politici, beleidsmakers en analisten zorgen. Zo kopte *de Volkskrant* onlangs dat Amerika 'mijlenver' voor ligt op Europa. Ook Draghi (2024) wijst in zijn langverwachte rapport over het Europees concurrentievermogen op zorgwekkende verschillen: sinds 2000 is het gemiddeld besteedbaar inkomen in de VS dubbel zo hard gegroeid als dat in Europa. Bovendien raakt de Europese arbeidsproductiviteit sinds 1995 steeds verder achterop.

Vaak wordt aangenomen dat de bevolking in Amerika met een gemiddeld hoger besteedbaar inkomen ook beter af is dan de bevolking in Europa. Financiële indicatoren vertellen echter maar een deel van het verhaal. Als we breder naar de welvaart kijken (zie kader 1 en tabel 1), blijkt dat Europa in veel opzichten sterker presteert. Dit artikel maakt deze vergelijkende stap voor stap.

HDI en levenstevredenheid

Een eerste indicatie dat de welvaart in Europa wel eens hoger zou kunnen liggen dan in Amerika is de Human Development Index (HDI). Deze index geeft een score aan een land op basis van gezondheids-, onderwijs- en inkomensdata en wordt samengesteld door de Verenigde

Naties. Amerika scoort er weliswaar in alle jaren sinds 1990 hoger op dan Europa, maar dit verandert als verdeling en duurzaamheid meegenomen worden. De voor ongelijkheid gecorrigeerde Human Development Index laat zien dat de EU het sinds 2018 beter doet dan Amerika (UNDP, 2024). De voor milieu gecorrigeerde HDI toont daarnaast dat de EU het sinds de start van de meting in 1990 beter doet dan Amerika. De gemiddelde welvaart in het hier en nu mag dan in veel aspecten hoger zijn in de VS, de EU slaagt er beter in om die welvaart te verdelen en minder schade te berokkenen aan het milieu.

Op subjectieve indicatoren, zoals enquêtes naar levenstevredenheid (*life satisfaction*, de meestgebruikte indicator voor geluk), scoort Amerika een beetje beter. De levenstevredenheid in de EU is in de periode van 2007–2020 toegenomen en daarna gedaald tot een niveau van 6,5 in 2022 (waarbij 0 het slechtst denkbare leven voor iemand is, en 10 het best denkbare leven). In Amerika is er al sinds 2007 sprake van een dalende trend in levenstevredenheid, waarbij het cijfer is gedaald van 7,5 naar 6,7 in 2022 (Helliwell et al., 2024).

Het hogere niveau van levenstevredenheid in Amerika kan voor een groot deel worden verklaard door het hogere bbp per hoofd van de bevolking. Daarnaast scoren Amerikanen beter op vrijheid om eigen levenskeuzes te maken. Qua sociale relaties, waarvan ook bekend is dat het levenstevredenheid beïnvloedt, scoort Europa vergelijkbaar met Amerika (Helliwell et al., 2024).

Materiële welvaart

Amerikanen zijn materieel welvarender. In 2023 bedroeg het Amerikaanse bbp per hoofd in PPP-eenheden van 2023 ruim 54.000 euro, tegenover afgerond 37.000 euro in de EU (data: World Inequality Database). Specifiek voor Nederland geldt dat het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking lager is dan in 33 van de 50 Amerikaanse staten (Erixon en Guinea, 2023). Amerikanen zijn bovendien gemiddeld bijna een ton rijker dan Europeanen, met een gemiddeld bezit ter waarde van 320.000 euro in 2022, tegen 230.000 euro in Europa.

Als we de verdeling van de materiële welvaart meewegen, komt Europa beter uit de bus. Het hogere gemiddelde nationale inkomen in Amerika is vooral toe te schrijven aan een relatief kleine groep met een heel hoog inkomen: de inkomensongelijkheid is in Amerika zowel voor als na

hervderling aanzienlijk groter dan in Europa (data: World Inequality Database). Zelfs na herverdeling via de belastingen, ontvangt de top één-procent in Amerika bijna vijftien procent van de totale inkomsten in 2022, een aandeel dat twee keer zo groot is als in Europa (figuur 1a). Veelzeggend is dat, sinds 2017, de onderste helft van de bevolking in Europa een hoger gemiddeld inkomen heeft dan de onderste helft in Amerika.

Dat het minder rijke deel van de samenleving in Amerika relatief slecht af is, vertaalt zich ook in de indicatoren van relatieve armoede, gemeten als percentage van de bevolking die minder dan de helft van het mediane huishoudensinkomen verdient. In Amerika ligt dit percentage op 15,2, wat volgens data van de Wereldbank aanzienlijk hoger is dan armoederatio's voor de meeste Europese landen inclusief Griekenland (13,0), Italië (12,8), Litouwen (13,6), Nederland (10), Slovenië (7,7) en Spanje (14,4).

De Amerikaanse institutionele structuren, zoals de beperkte mobiliteit in het onderwijssysteem (Chetty et al., 2020), zorgen voor relatief grote ongelijkheid voorafgaand aan de herverdeling via belasting (Blanchet et al., 2022). Het Amerikaanse belastingsysteem, dat relatief veel herverdeelt in vergelijking met andere landen (Fisher-Post en Gethin, 2023), kan die initiële ongelijkheid vervolgens niet goedmaken. Daar komt bij dat de nivellering in Amerika voornamelijk via publieke uitgaven aan gezondheidszorg loopt, en omdat Amerika disproportioneel hoge zorgkosten kent, is dit relatief inefficiënt in termen van welvaartsopbrengsten per eenheid investering.

Het ongelijke inkomensbeeld herhaalt zich bij het vermogen. Ondanks dat de onderste helft van de bevolking zowel in de EU als in Amerika nauwelijks bezit heeft, staat ook hier de onderste helft van de bevolking er in Europa beter voor dan in Amerika (figuur 1b). De relatief goede positie van de middenklasse in Europa kan gelinkt worden aan huizenbezit. In Europa zijn de prijzen van vastgoed in de periode van 2000-2020 relatief hard gestegen ten opzichte van financiële instrumenten zoals aandelen en obligaties. In Amerika is dat andersom. Aangezien financiële instrumenten met name in handen zijn van de rijksten, heeft dit in Amerika tot een vergroting van de ongelijkheid geleid (Blanchet en Martínez-Toledano, 2023).

Niet-financiële welvaartsindicatoren

Op veel niet-financiële indicatoren scoort Europa beter dan de Verenigde Staten. Zo scoort Europa beter op fysieke gezondheid. De gemiddelde levensverwachting ligt sinds 2000 in Europa hoger dan in Amerika, met een levensverwachting van 76 in Amerika en 80 in Europa in het jaar 2020. Op het vlak van onderwijs lijkt Amerika het echter beter te doen met een gemiddeld aantal jaar van onderwijs van 13,7 jaar, tegen 12,2 in Europa (data: Wereldbank).

Wat betreft arbeidsinzet is het beeld gemengd. De werkloosheid is veelal hoger in Europa dan in de Verenigde Staten, maar in Europa werkt een groter deel van de bevolking (hogere arbeidsparticipatie) terwijl men gemiddeld minder uren maakt. In Amerika participeert 79 procent van de 25- tot 64-jarigen in 2023, terwijl dit in Europa 82,2 procent is. In Nederland lag dit in 2023 met 86 procent nog een stuk hoger (data: OESO). Het aantal gewerkte uren

Indicatoren voor welvaart in 2020

TABEL 1

	VS	EU
Human Development Index	0,92	0,90
Inequality-adjusted HDI	0,808	0,82
Levenstevredenheid	7,03	6,73
Levensverwachting	77	80,5
Onderwijs (gemiddelde jaren)	7,03	6,73
Bbp per capita (euro constant 2023, PPP)	49-799	33.039
Inkomen onderste 50% (euro constant 2023, PPP)	10.114	13.188
Moorden (per 100.000 personen)	6,4	0,88
Broeikasgasemissies per capita (ton CO ₂)	16,61	6,97
Materiële voetafdruk (ton per capita)	29,35	18,67
Watergebruik (m ³ per capita)	1.340	410

De vetgedrukte getallen tonen de betere welvaartsprestatie

Data: UNDP (2024), Wereldbank, World Inequality Database en Helliwell et al. (2024) | ESB

Een breed perspectief op welvaart

KADER 1

De invloedrijke rapporten van Brundtland (1987), Stiglitz-Sen-Fitoussi (Stiglitz et al., 2009) en de Conference of European Statisticians (UNECE, 2013) hanteren een breder perspectief op de welvaartsontwikkeling dan het nationaal inkomen biedt (Jansen et al., 2024). In deze werken worden drie conceptuele dimensies onderscheiden om welvaart te meten. Ten eerste de *huidige welvaart*: de welvaart hier en nu, waarbij onder andere wordt gekeken naar thema's als gezondheid, onderwijs, materiële welvaart en geluk. Ten tweede de *inclusiviteit van de welvaart*: de verdeling van welvaart, waarbij wordt gekeken naar armoede, ongelijkheid in inkomen, onderwijs en gezondheid, en naar specifieke thema's als gendergelijkheid. En ten derde de *duurzaamheid van de welvaart*: dit betreft huidige condities die invloed hebben op welvaart in

de toekomst. Thema's als klimaatverandering, biodiversiteit, onderwijs en innovatie spelen hier een belangrijke rol.

Nederland hanteert deze methodiek eveneens in de Monitor Brede Welvaart, waarbij inclusie terugkomt in twee verschillende hoofdstukken: 'De verdeling van brede welvaart' en 'Brede welvaart elders'. Er zijn ook meerdere internationale initiatieven die het raamwerk van Brundtland-Stiglitz volgen. Zo is er binnen de Verenigde Naties een traject opgezet om een geharmoniseerde meetstandaard te ontwikkelen en te institutionaliseren. Binnen OESO-landen zijn aanbevelingen van het *Better Life Framework* (OESO, 2011) reeds invloedrijk, hoewel ze op verschillende wijzen worden geïmplementeerd. De Europese Commissie heeft ook een initiatief voor *Sustainable and Inclusive Wellbeing*.

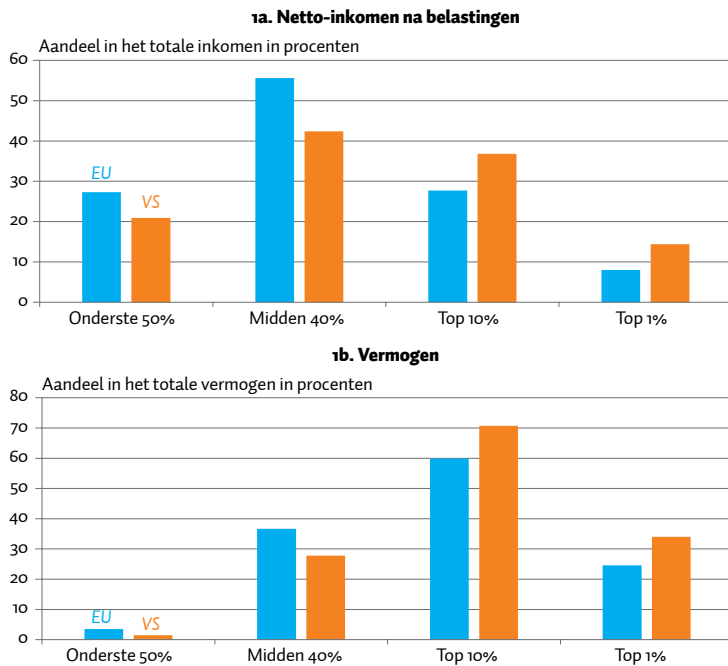
per jaar (door werkenden in loondienst en zelfstandigen) bedraagt 1.640 uur in Europa en 1.765 uur in Amerika. Binnen de EU zijn er daarbij wel aanzienlijke verschillen: in 2019 werkten mensen in Griekenland gemiddeld 2.036 uur, terwijl men in Nederland gemiddeld 1.440 uur werkte (Feenstra et al., 2015).

Een ander relevant aspect is veiligheid, waarvoor het aantal moorden doorgaans als maatstaf dient (OESO, 2014). Dat is aanzienlijk lager in Europa dan in Amerika. In Europa is het aantal gedaald van 2 moorden per 100.000 mensen in 1990 naar 0,8 in 2021. In Amerika daalde het aantal moorden van 9,8 in 1991 naar 4,4 in 2014. Sindsdien is het toegenomen naar 6,8 moorden in 2021 (data: Wereldbank).

Historisch gezien scoort Amerika weer beter op verschillende institutionele indicatoren die eveneens bepalend zijn voor de welvaart, doordat ze samenhangen met de bescherming van mensenrechten, vrijheid, veiligheid en stabiliteit. Figuur 2 laat zien dat Amerika het in 2020 op drie van de vijf indicatoren beter doet dan het EU-gemiddelde. Enkel op 'politieke stabiliteit en afwezigheid van geweld'

Verdeling van materiële welvaart in 2022

FIGUUR 1



Data: World Inequality Database | ESB

doet Amerika het relatief minder, en sinds 2017 ook op inspraak en verantwoording (data: Wereldbank).

Wat verder opvalt is dat in Europa sinds 2014 drie van de vijf indicatoren verslechteren en in Amerika sinds 2017 zelfs alle indicatoren een dalende trend laten zien. Voor de periode na 2020 zijn nog geen cijfers bekend, maar het is aannemelijk dat deze dalende trend verder doorzet en mogelijk versnelt onder president Trump. In Nederland is deze dalende trend alleen zichtbaar voor de rechtsstaat.

Kijken we specifiek naar gendergelijkheid, dan doet Amerika het over het algemeen beter op indicatoren gelinkt aan de arbeidsmarkt, en Europa op gezondheid en politieke participatie (UNDP, 2024).

Milieu-impact

De welvaart in de EU wordt gegenereerd met minder milieu-impact. De CO₂-voetafdruk per hoofd van de bevolking en het watergebruik zijn dubbel zoveel in Amerika als in Europa. De materiële voetafdruk is in Amerika vijftig procent groter dan die in Europa. Echter, ook de EU zit ruim boven de mondiale gemiddeldes voor de CO₂-voetafdruk en materiële voetafdruk (UNDP, 2024).

Indicatoren voor landgebruik, zoals het percentage bossen en agrarische gebieden, laten geen duidelijke verschillen tussen beide regio's zien. Daarentegen is er in Amerika aanzienlijk minder luchtvervuiling.

Qua voetafdrukongelijkheid zie je dat Amerika een grotere ongelijkheid heeft in CO₂-emissies dan Europa (figuur 3). De top één-procent is hier verantwoordelijk voor een substantieel groter deel van de totale emissies dan in Europa het geval is. Meer algemeen toont deze grafiek duidelijk dat de ongelijkheid in het veroorzaken van broeikasgasemissies heel groot is. In Amerika veroorzaakt de top één-procent van de rijkste inwoners meer dan zestien keer zoveel uitstoot als de onderste vijftig procent.

Bredere blik op de concurrentiepositie

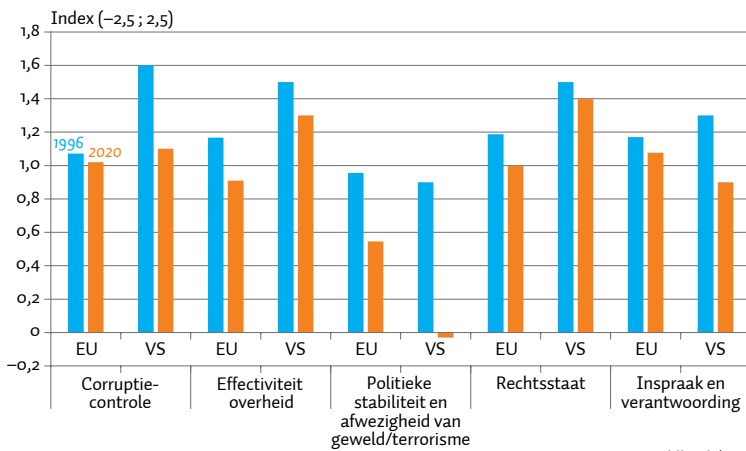
Amerika scoort doorgaans beter op indicatoren van gemiddelde welvaart, zoals de HDI en levenstevredenheid, maar Europa is beter in staat om welvaart te verdelen en berokkent daarbij minder schade aan het milieu. Desondanks staat ook Europa voor cruciale en grote opgaven, waarbij een brede blik noodzakelijk is.

Draghi (2024) wijst terecht op de buitenlandse afhankelijkheden die Europa kwetsbaar maken en de belangrijke rol die is weggelegd voor de overheid om te voorkomen dat transitie niet tot grotere ongelijkheid leiden, zoals dat in Amerika het geval is.

Tegelijkertijd lijkt Draghi vast te zitten in een oud denken, waarbij een stimulans van de economische groei en toenemende productiviteit de enige manier zouden zijn om de Europese waarden van 'prosperity, equity, freedom, peace and democracy in a sustainable environment' te borgen. Hij stelt zelfs dat Europa zijn reden van bestaan heeft verloren zodra er trade-offs optreden tussen deze waarden. Maar is het niet juist de eenzijdige focus op groei van het nationaal inkomen en productiviteit geweest die dergelijke trade-offs heel tastbaar heeft gemaakt? Het is van cruciaal belang om brede welvaartsontwikkelingen in acht te nemen bij discussies over onze concurrentiepositie.

Institutionele ontwikkeling Europa en Amerika

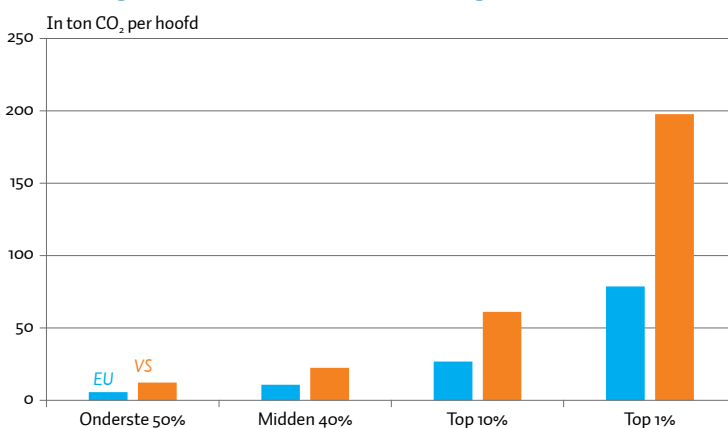
FIGUUR 2



Data: Wereldbank | ESB

Broeikasgasemissies per inkomensgroep in 2020

FIGUUR 3



Data: World Inequality Database | ESB

Institutionele versterking

Het verleggen van het beleidsdoel van 'smalle' naar 'brede' welvaart kan alleen slagen als instituties, waaronder nationale overheden en internationale organisaties als de VN, inclusiever worden, waardoor zij effectiever kunnen inspelen op de uitdagingen en behoeften van deze tijd. Juist hier zijn wereldwijd zorgen: de recente verslechtering van institutionele indicatoren, het afnemende vertrouwen in instituties en de toename van polarisatie vormen potentieel serieuze obstakels voor welvaartsontwikkeling (Scharfbillig et al., 2021; OESO, 2024). De verkiezing van Donald Trump in de Verenigde Staten verscherpt die zorgen.

Om het vertrouwen in instituties mondiaal, regionaal en nationaal te verbeteren, dienen deze instituties representatiever en inclusiever te worden. Betere inspraak versterkt niet alleen het institutioneel vertrouwen, maar draagt ook bij aan beleid dat beter aansluit op lokale realiteiten en behoeften, zowel op korte als op lange termijn (Rovers, 2022). Institutioneel vertrouwen is ook van belang om de slagkracht van internationale instituties te waarborgen. Slagkracht die essentieel is om de uitdagingen van deze tijd, waaronder klimaatverandering, autocratisering en de macht van big tech, het hoofd te bieden.

Alle tegenwerking ten spijt is daarom de recente toezegging van staatshoofden en regeringsleiders in het *Pact for the Future* om de Verenigde Naties inclusiever en representatiever te maken een positief signaal. En op meer nationaal en lokaal niveau is de opkomst van burgerberaden een hoopvolle ontwikkeling.

Beter meten sowieso nuttig

Een politiek weinig omstreden, maar wel cruciale stap voor institutionele versterking is de ontwikkeling van nieuwe denk- en beleidskaders gericht op de welvaart. In Nederland zien we al stappen in deze richting, zoals de Monitor Brede Welvaart en de nieuwe missie van de Sociaal-Economische Raad voor "het bevorderen van brede welvaart waar samenleving, economie en milieu in balans zijn, hier en nu, later en elders". Een volgende stap zou zijn om een brede welvaartstoets te integreren in de interne financieringskaders van zowel de EU als nationale overheden.

Ook internationaal ligt hier een grote opgave in het komen tot een mondiaal geharmoniseerd en geïnstitutionaliseerd systeem om brede welvaart te meten, analoog aan het systeem dat bestaat voor het bbp. Recente initiatieven van de VN, zoals de totstandkoming van een *high-level expert group on beyond-GDP* en herziening van de *System of National Accounts*, om ook (economisch) welzijn en duurzaamheid te erkennen zijn daarin belangrijke stappen.

Literatuur

- Blanchet, T., en C. Martínez-Toledano (2023) Wealth inequality dynamics in Europe and the United States: Understanding the determinants. *Journal of Monetary Economics*, 133, 25–43.
- Blanchet, T., L. Chancel en A. Gethin (2022) Why Is Europe More Equal than the United States? *American Economic Journal: Applied Economics*, 14 (4): 480–518.
- Brundtland (1987) *Our common future*. World Commission on Environment and Development, Brundtland-rapport.
- Chetty, R., J. N. Friedman, E. Saez, N. Turner en D. Yagan (2020) Income Segregation and Intergenerational Mobility Across Colleges in the United States. *The Quarterly journal of economics* 135, 1567–1633.
- Draghi, M. (2024) *The future of European competitiveness*. Europese Commissie, Rapport, september.
- Erixon, F., O. Guinea en O. du Roy (2023) *If the EU was a State in the United States: Comparing economic growth between EU and US States*. ECIPE Policy Brief, 07/2023.
- Feenstra, R.C., R. Inklaar en M.P. Timmer (2015) The next generation of the Penn World Table. *The American Economic Review*, 105(10), 3150–3182.
- Fisher-Post, M. en G. Amory (2023) *Government Redistribution and Development: Global Estimates of Tax-and-Transfer Progressivity, 1980–2019*. PSE Working Papers
- Helliwell, J.F., R. Layard, J.D. Sachs et al. (red.) (2024) *World Happiness Report 2024*. University of Oxford, Wellbeing Research Centre.
- Jansen, A., R. Wang, P. Behrens en R. Hoekstra (2024) Beyond GDP: A review and conceptual framework for measuring sustainable and inclusive wellbeing. *The Lancet Planetary Health*, 8(9), e695–e705.
- OESO (2011) *How's life? 2011: Measuring well-being*. OECD Publicatie, 12 oktober.
- OESO (2014) *How was life?: Global well-being since 1820*. OECD Publicatie, 2 oktober.
- OESO (2024) *OECD survey on drivers of trust in public institutions – 2024 results: Building trust in a complex policy environment*. OECD Rapport, 10 juli.
- Rovers, E. (2022) *Nu is het aan ons: Oproep tot echte democratie*. Amsterdam: De Correspondent Uitgevers.
- Scharfbillig, M., L. Smillie, D. Mair et al. (2021) *Values and identities: A policymaker's guide*. Publications Office of the European Union, 17 november.
- Stiglitz, J.E., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009) *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Te vinden op ec.europa.eu.
- UNDP (2024) *Human Development Report 2023/2024: Breaking the gridlock – reimagining cooperation in a polarized world*. United Nations Development Programme.
- UNECE (2013) *Conference of European Statisticians recommendations on measuring sustainable development*. United Nations Economic Commission for Europe.

Problematisch gebruik smartphones en sociale media vereist beleidsdebat

De leerprestaties en mentale gezondheid van jongeren nemen af. Hun toenemend sociale media- en smartphonegebruik wordt in verband gebracht met deze daling. Smartphonegebruik heeft kenmerken van een collectieve-actieprobleem, wat maatschappelijke kosten met zich meebrengt. Wat kunnen economen en beleidsmakers aan dit welvaartsverlies doen?

IN HET KORT

- Veelvuldig gebruik van sociale media en smartphone door kinderen zorgt voor maatschappelijke kosten.
- Omdat er sprake is van een collectieve-actieprobleem is overheidsbeleid gerechtvaardigd dat het gebruik terugdringt.
- Mogelijke beleidsoplossingen zijn een bindend smartphoneverbod op scholen en leeftijdsverificatie op sociale media.

MARTIJN BADIR

Beleidsmedewerker bij het Ministerie van Financiën (MinFin)

GIJS VAN DER VLUGT

Directeur Algemene Financiële en Economische Politiek bij MinFin

DICK VAN DER SLUIJS

Data scientist bij MinFin

Op straat, in de trein, in de auto, in de klas, overal eist de smartphone aandacht op. Op de middelbare school heeft vrijwel iedereen een smartphone, maar ook op de lagere school heeft inmiddels driekwart van de bovenbouw een telefoon (Newcom, 2024). Vaak worden smartphones gebruikt voor sociale media. Inmiddels zitten tieners in Nederland bijna drie uur per dag op de sociale media, waarbij een meerderheid dagelijks bezig is met TikTok, Snapchat of Instagram.

Er bestaan veel zorgen over de negatieve impact van smartphones en sociale media op de schoolprestaties van jongeren en op het mentaal welzijn. In de Verenigde Staten vaardigde de Surgeon General (2023) een officiële waarschuwing uit over de schadelijke gevolgen van sociale media bij jongeren.

In Nederland zijn de eerste afspraken met scholen gemaakt om telefoongebruik in te perken (Tweede Kamer, 2023), maar een gestructureerd beleidsdebat ontbreekt en Nederlandse beleidseconomen lijken zich bij dit onderwerp nog grotendeels afzijdig te houden.

In dit artikel betogen we dat dit ten onrechte is, omdat er genoeg aanwijzingen zijn dat sociale media significante maatschappelijke schade kunnen veroorzaken, in de vorm van negatieve effecten op schoolprestaties en op mentale gezondheid. Als economen zijn we in het bijzonder gefasci-

neerd door het collectieve-actieprobleem dat gepaard gaat met smartphone- en socialemediagebruik; namelijk dat mensen er collectief wel van af willen maar dat individueel niet gedaan krijgen. Dat is een reden om beleidsoplossingen die het gebruik verdergaand aanpakken serieus te overwegen.

Smartphones maken dom

De nieuwste PISA-cijfers tonen nog eens aan dat de leerprestaties onder druk staan. Dit geldt gemiddeld voor de OESO-landen, en zeker ook voor Nederland. Zowel voor wiskunde, leesvaardigheid als wetenschap zijn de PISA-scores in Nederland afgenomen.

Hoewel de toename in smartphones en sociale media niet de enige oorzaak zullen zijn van de dalende PISA-scores, laten verschillende onderzoeken zien dat ze een significante negatieve impact op leerprestaties kunnen hebben. Zo tonen Sapci et al. (2021) dat meer gebruik van de smartphone samen gaat met grotere risico's op slechte leerresultaten. Sociale media kennen een verslavend karakter met kortetermijnprikkels die ten koste gaan van aandacht op langere termijn. Smartphones zorgen ervoor dat deze prikkels gedurende de hele dag aanwezig zijn, ook op school. Recent onderzoek laat zien dat zelfs de aanwezigheid van een uitgeschakelde smartphone leidt tot slechtere cognitieve prestaties (Skowronek et al., 2023). De Kennisrotonde (2023) concludeert op basis van een literatuurstudie dat ook breder ICT-gebruik een negatieve impact kan hebben op schoolprestaties.

Het negatieve verband tussen smartphones en schoolprestaties wordt ook door leraren en leerlingen zelf gelegd. Een op de drie leerlingen geeft aan in vrijwel elke wiskundeles afgeleid te zijn door digitale apparaten (OESO, 2024). Daarnaast hangen de wiskundescores van PISA negatief samen met het aantal uur dat op sociale netwerken wordt doorgebracht, vooral bij langduriger gebruik (figuur 1): de gemiddelde PISA-wiskundescore is, gecontroleerd voor sociaal economische factoren, lager voor mensen die meerdere uren op sociale media zitten dan voor hen die dat niet doen.

Als smartphones een negatief effect hebben op leerprestaties, zou je een positief effect verwachten als smartphonegebruik op scholen wordt beperkt. De wetenschappelijke literatuur lijkt dit te bevestigen: verschillende onderzoeken, zoals in Engeland en Spanje, leveren aanwijzingen dat een smartphoneverbod een gunstig effect heeft

op leerprestaties, hoewel de vormgeving van het verbod wel van belang is (Kennisrotonde 2023). Uit recent onderzoek naar een verbod op smartphones in Noorwegen blijken vooral de prestaties van meisjes en leerlingen met een lagere sociaal-economische achtergrond te verbeteren (Abrahamsson, 2024). De impact van een verbod oogt beperkt, maar is groot wanneer deze wordt afgezet tegen andere beleidsknoppen, zoals kleinere klassen of universitair geschoolde leraren. Daarnaast is een verbod relatief goedkoop. Naast de effecten op schoolprestaties gaat een verbod op scholen gepaard met een verbetering in mentaal welzijn, toont; zo is er na de Noorse ban bij meisjes een afname in diagnoses en behandeling van mentale gezondheidsklachten. Ook is er sprake van minder pestgedrag.

Mentaal welzijn staat onder druk

In de hele westerse wereld staat het mentaal welbevinden van jongeren onder druk. Zo is in de Verenigde Staten zware depressie onder jongeren tussen 2005 en 2017 met meer dan de helft toegenomen (Twenge et al., 2019). In Nederland is tussen 2005 en 2021 het aandeel tieners met mentale problemen verdubbeld naar veertig procent (Boer et al., 2022). Het gaat hierbij om aandachtsproblemen, emotionele problemen, angststoornissen en gedragsproblemen. Ook de levensvreugheid neemt al langere tijd af, vooral onder meisjes. Terwijl in 2001 een vrouwelijke scholier haar eigen levensvreugheid op het voorgezet onderwijs een 7,8 gaf, is dat inmiddels gedaald tot een 6,7 (Boer et al., 2022).

Allereerst brengt het lagere mentale welzijn heel veel persoonlijke ellende met zich mee. Ten tweede drijft dit maatschappelijke kosten op, bijvoorbeeld voor de GGZ en jeugdzorg, maar ook indirect omdat het de ontplooiing van talenten en de start van het werkzame leven in de weg zit.

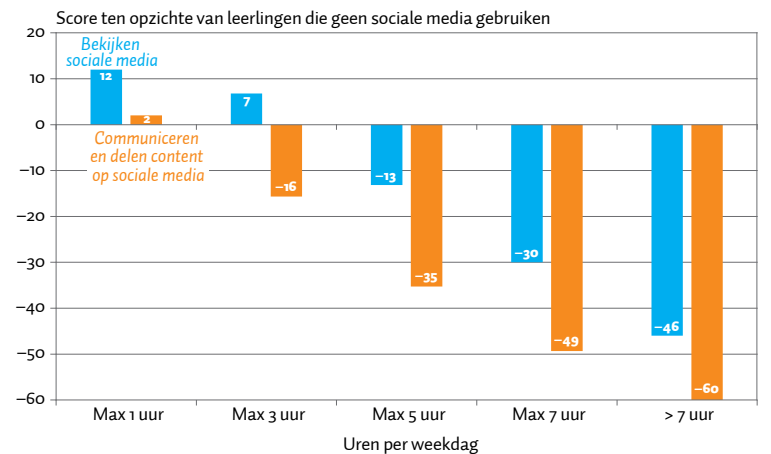
Er is steeds meer aandacht voor het verband tussen smartphone- en socialemediagebruik, en de dalende trend in mentaal welzijn van jongeren (Haidt, 2024). Een zorg hierbij is dat het tienerbrein zich nog ontwikkelt, waardoor het gevoelig is voor de verslavende invloed van smartphones. Ook blijken meisjes in deze leeftijd extra gevoelig te zijn voor de druk van sociale vergelijkingen en dit staat nog los van de schadelijke en niet bij de leeftijd passende content en contacten waarmee tieners in aanraking komen. Zo blijkt dat op Tiktok-accounts van minderjarigen al binnen een half uur meerdere filmpjes voorbijkomen over zelfdoding en anorexia (CCDH, 2022).

Een meta-analyse laat zien dat er een negatief verband is tussen smartphonegebruik en mentale gezondheid, waarbij dit effect in sterkere mate aanwezig is als het om gebruik van sociale media gaat (Girela-Serrano et al., 2024). Wel is het zo dat er in enkele onderzochte studies ook sprake kan zijn van selectie-bias: mensen met mentale klachten gebruiken mogelijk vaker sociale media. Ook vinden sommige studies slechts een beperkt verband tussen gebruik en mentaal welzijn. Er zijn ook andere verklaringen voor de dalende trend in mentaal welzijn denkbaar, zoals de gevolgen van isolatie tijdens corona.

Inmiddels blijkt echter dat problematisch socialemediagebruik ook in Nederland na de coronacrisis verder is

Vershil in gemiddelde PISA-wiskundescore, naar tijd besteed op digitale apparaten op schooldagen

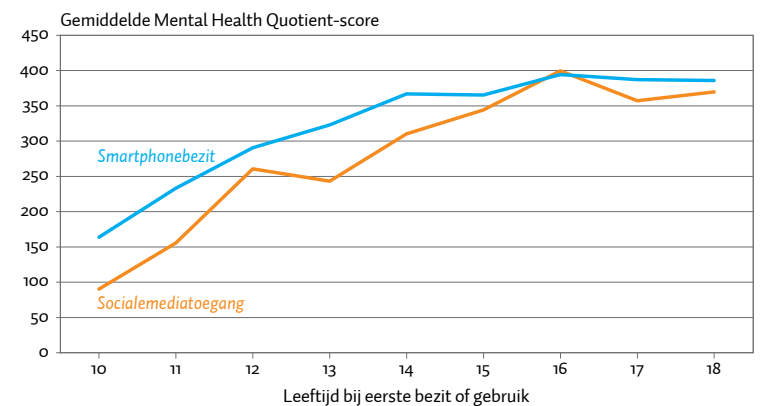
FIGUUR 1



Data: OESO (2024) | ESB

Minder mentaal welzijn bij vroeg smartphone- en socialemediagebruik

FIGUUR 2



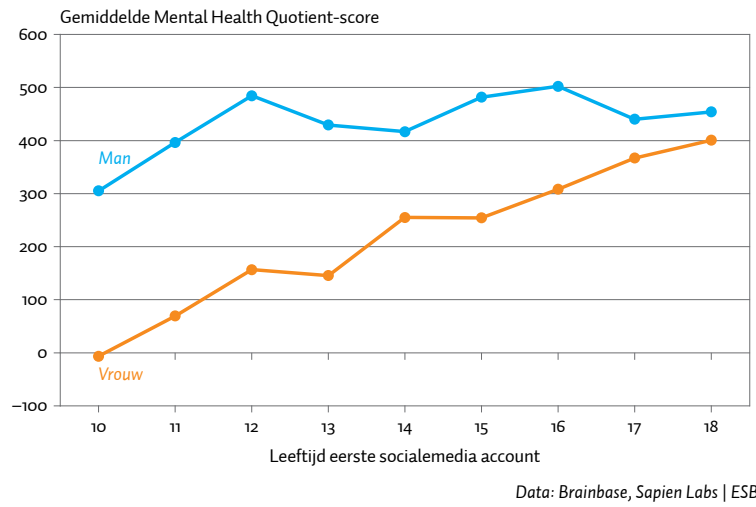
Data: Brainbase, Sapient Labs | ESB

toegenomen en de prevalentie van mentale klachten nog steeds hoger is dan voor de pandemie (Gezondheidsmonitor Jeugd 2023, 2024). Naast onderzoeken die kijken naar een lineair verband tussen socialemediagebruik en mentaal welzijn zijn er ook quasi-experimentele studies. Zo maakt een economische studie uit 2022 gebruik van het feit dat Facebook ten tijde van de introductie op verschillende momenten op Amerikaanse campussen werd uitgerold. Hieruit blijkt dat de introductie van Facebook een negatieve impact had op het mentaal welzijn van studenten (Braghieri et al., 2022).

Een andere wijze om in te schatten wat het effect is op mentaal welzijn van sociale media en smartphone, is om te kijken of de leeftijd waarop je toegang krijgt invloed heeft op mentale gezondheid. Uit het Global Mind Project waarin surveys zijn afgenomen rond mentale gesteldheid, hebben we de groep onder de achttien jaar in West-Europa geanalyseerd. Binnen deze groep respondenten is een positieve correlatie te zien tussen mentale score (hoger is gezonder) en de leeftijd van het eerste socialemedia-account en de eerste smartphone (figuur 2). Hoe eerder een kind een mobiele telefoon heeft, hoe slechter de mentale gezondheid is. En hoe meer tijd je aan de sociale media besteedt,

Meisjes hebben mentaal meer last van socialemediagebruik

FIGUUR 3



hoe meer dat gepaard gaat met zwaardere depressies. Figuur 3 laat zien dat toegang tot sociale media op jongere leeftijd vooral samenhangt met een lager mentaal welzijn voor meisjes.

Welvaartsverlies

Zeker bij een gebrek aan sluitend bewijs voor de negatieve effecten op kinderen zou je als econoom kunnen concluderen dat je terughoudend wil zijn bij overheidsingrijpen. Als consumenten aangeven dat ze graag smartphones en sociale media gebruiken, is het dan niet welvaartsverhogend om consumenten deze keuzes te laten maken?

Om die vraag te beantwoorden is het van belang te kijken naar de aard van het gebruik van sociale media. De helft van ouders geeft aan dat sociale media een gevaar vormen voor hun kinderen en van de jongeren geeft een kwart aan dat het zorgt dat ze minder gelukkig zijn (Newcom, 2024).

Een verklaring voor de discrepantie tussen gebruik en wens om te minderen is het verslavende karakter van sociale media. De algoritmes zijn zo vormgegeven dat je er zo veel mogelijk tijd op doorbrengt, en zeker kinderen zijn extra gevoelig voor dit soort verslavende prikkels. Onderzoek suggereert dat ongeveer een derde van het gebruik komt door gebrek aan zelfcontrole (Allcott et al., 2022). De klassieke economische theorie zou ook deze vorm van gebruik als rationeel kunnen bestempelen, maar meer recente economische inzichten concluderen dat overconsumptie als gevolg van gebrek aan zelfcontrole welvaartsverlies met zich meebrengt (DeCicca et al., 2020). Dit soort gebruik brengt negatieve *internaliteiten* met zich mee: gebruik nu gaat ten koste van het welzijn van je 'toekomstige zelf'.

Een ander wijze hoe sociale media kunnen leiden tot welvaartsverlies heeft te maken met een *collective action trap*. Economen van de University of Chicago hebben studenten in de Verenigde Staten gevraagd naar hun voorkeuren voor het gebruik van sociale media (Bursztyn et al., 2023). Gevraagd naar de waarde van TikTok en Instagram geven studenten aan dat zij bereid zijn om te betalen om deze producten te blijven gebruiken. Voor TikTok en Instagram is dit respectievelijk 59 en 47 dollar. Tegelijkertijd

blijken studenten bereid om respectievelijk 28 en 10 dollar te betalen als dat betekent dat iedereen, inclusief zichzelf, TikTok of Instagram deactiveert. Consumenten die Instagram en TikTok gebruiken hebben individueel een prikkel om actief te blijven maar zijn daardoor slechter af dan wanneer deze platforms niet zouden bestaan. Gebruik van deze producten leidt namelijk tot negatief nut voor degenen die het niet gebruiken, bijvoorbeeld door sociale uitsluiting. Het kan dan welvaartsoptimaal zijn om het gebruik van sociale media met overheidsbeleid te verminderen.

Het is belangrijk op te merken dat de potentiële kosten van niets doen waarschijnlijk hoger zijn dan de potentiële kosten van ingrijpen. Als we het gebruik onder jongeren beperken, zijn de hoogste kosten dat jongeren net zo opgroeien zoals ze dat deden vóórdat de smartphone zijn intrede deed. De mogelijke baten in termen van betere schoolprestaties en mentaal welzijn staan daar tegenover. Zoals econoom David Blanchflower het verwoordde: *"We could fart around about causality, but the potential cost of not doing something is so much greater than the cost of doing something and being wrong"* (The 74 million, 2024).

Het tij keren

Overheidsingrijpen dat het gebruik van de smartphone en sociale media beperkt, kan welvaartsverhogend zijn. Hieronder schetsen wij vijf beleidsopties met als inzet dat er een levendig beleidsdebat ontstaat over de kosten, baten en uitvoerbaarheid van verschillende opties.

Ten eerste, onderzoek de mogelijkheid tot een landelijk verbod van smartphones op scholen. Dit kan ertoe leiden dat het onderwijs beter rendeert en geeft helderheid aan alle scholen. Het gaat dan om een bindend verbod, in tegenstelling tot de huidige, vrijblijvendere richtlijn. Want als leerlingen hun mobieltjes wel bij zich mogen houden in de klas, maar alleen uit moeten zetten, zal de afleiding tussen, maar ook tijdens, lessen groot blijven. Juist omdat het hier gaat om een collectieve-actieprobleem en de mogelijke negatieve effecten op leerprestaties, zijn meer sturende afspraken vanuit het Rijk welkom. Denk hierbij aan speciale voor smartphones ontwikkelde kluisjes, waar de leerlingen hun smartphone aan het begin van de schooldag in doen. Inmiddels is meer dan de helft van de leraren voorstander voor een landelijk verbod op smartphones op middelbare scholen (Aob, 2024).

Ten tweede, maak gebruik van de mogelijkheid tot empirisch onderzoek. Als beleidsmakers nog niet overtuigd zijn van de noodzaak om een bindend landelijk smartphoneverbod in te stellen kan de huidige variatie in aanpak tussen scholen gebruikt worden om meer empirie te verzamelen. Dit vraagt om een duidelijke classificatie van welk soort verbod een school hanteert, en om leerprestaties en welzijnsindicatoren van leerlingen goed te monitoren. Idealiter worden interventies random toegewezen aan scholen. Dit is bij uitstek het moment om variatie in aanpak tussen scholen goed vast te stellen, en te benutten om de impact op schoolprestaties en mentale gezondheid binnen Nederland te meten.

Ten derde, zet in op voorlichting over sociale media en verslaving. Het meest vrijblijvende zou zijn om ouders duidelijke voorlichting te geven. Dit kan met overheids-

campagnes, maar de vraag is of dat de doelgroep op een juiste wijze bereikt. Een meer directe wijze van voorlichting is om deze te integreren bij smartphones en socialemediadiensten. Denk hierbij aan het verplicht maken van het wijzen op de gevaren van sociale media en meer informatie te geven hoe dergelijke apps kunnen worden vergrendeld.

Ten vierde, vereis toestemming van de ouders bij toegang tot sociale media van het kind of dwing verificatie expliciet af. Dit betekent dat een leeftijdsverificatie voor het gebruik van sociale media verplicht wordt, waar in geval van minderjarigheid (bijvoorbeeld onder de zestien jaar) verplichte toestemming van de ouders nodig is, en waarbij ouders voor verlening van toestemming verplicht gewezen worden op de mogelijke gevaren van gebruik. Dit heeft als voordeel dat het vrijheid bij ouders laat maar tegelijkertijd ook bewust de verantwoordelijkheid bij hen legt. Bij voorkeur zou dit op Europees niveau aangepakt moeten worden, omdat het om grote spelers gaat.

Een verder gaande variant hierop is een algeheel verbod van sociale media onder een bepaalde leeftijd. Dit betekent verplichte leeftijdsverificatie waarbij het onder die leeftijd niet mogelijk is een account aan te maken. Australië is voornemens om een dergelijk verbod onder de 16 jaar binnenkort in te voeren.

Ten vijfde, grijp in op de content en de algoritmes bij de aanbieders. Een deel van het probleem van sociale media zit niet alleen bij het gebruik an sich maar de specifieke content die erop te zien is en algoritmes die gebruik verslavend maken. Door hierop in te grijpen zou je meer aan de kern van het probleem kunnen komen. Dit is wel een complexe maatregel die kennis van deze algoritmes vereist en bij voorkeur op Europees niveau geregeld moet worden.

Conclusie

Smartphones zijn niet meer uit ons leven weg te denken. Maar met name in het onderwijs is de aandacht die de smartphone van kinderen opeist schadelijk. Hoe eerder een kind een smartphone heeft en op sociale media zit, des te groter de kans op mentale kwalen. Op macroniveau zien we dat de afgelopen jaren de schoolprestaties en mentale gezondheid teruglopen. Hoewel er andere factoren zijn, lijken smartphone en sociale media er een aandeel in te hebben.

Los van de discussie over de causaliteit van smartphone- en socialemediagebruik enerzijds en mentaal welzijn en leerprestaties anderzijds, is er vanuit economisch perspectief nog een reden om in te grijpen. De aard van het gebruik leidt namelijk tot een collectief actieprobleem: het individu wil wel minder gebruiken maar in het collectief lukt het niet. Het is de hoogste tijd dat de discussie over wenselijkheid van meer vergaande, sturende maatregelen serieus gevoerd gaat worden onder professionals, ouders, beleidsmakers én economen.

Literatuur

- Abrahamsson, S. (2024) *Smartphone bans, student outcomes and mental health*. Norwegian School of Economics, Department of Economics, Discussion Paper, SAM 01/24.
- Allcott, H., M. Gentzkow en L. Song (2022) Digital addiction. *The American Economic Review*, 112(7), 2424–2463.
- Aob (2024) *Personeel middelbare scholen is enthousiast over telefoonverbod*. Algemene Onderwijsbond Publicatie, 19 juni. Te vinden op www.aob.nl.
- Boer, M., S. van Dorsselaer, M. de Looze et al. (2022) *HBSC 2021: Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland*.
- Braghieri, L., R. Levy en A. Makarin (2022) Social media and mental health. *The American Economic Review*, 112(11), 3650–3693.
- Bursztyn, L., B.R. Handel, R. Jiménez-Durán en C. Roth (2023) *When product markets become collective traps: The case of social media*. BFI Working Paper, 2023-131. Te vinden op bfi.uchicago.edu.
- CCDH (2022) *Deadly by design: TikTok pushes harmful content promoting eating disorders and self-harm into users' feeds*. Center for Countering Digital Hate Rapport, 15 december.
- DeCicca, P., D. Kenkel en M.F. Lovenheim (2020) The economics of tobacco regulation: A comprehensive review. *Journal of Economic Literature*, 60(3), 883–970.
- Gezondheidsmonitor Jeugd 2023 (2024) *Gezondheidsmonitor Jeugd 2023*. Te vinden op www.monitorgezondheid.nl.
- Girela-Serrano, B.M., A.D.V. Spiers, L. Ruotong et al. (2024) Impact of mobile phones and wireless devices use on children and adolescents' mental health: A systematic review. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 33(6), 1621–1651.
- Haidt, J. (2024) *The anxious generation: How the great rewiring of childhood is causing an epidemic of mental illness*. Londen: Penguin.
- Kennisrotonde (2023) *Wat zijn de effecten van (een verbod op) smartphones, laptops en tablets in de les en op school op de leerprestaties van vo-leerlingen en mbo-studenten?* Kennisrotonde, KR 1597/1602.
- Newcom (2024) *Nationaal social media onderzoek 2024*. Newcom Research & Consultancy.
- OESO (2024) *PISA in focus, Managing screen time: how to protect and equip students against distraction*.
- Sapci, O., J.D. Elhai, A. Amialchuk en C. Montag (2021) The relationship between smartphone use and students' academic performance. *Learning and Individual Differences*, 89, 102035.
- Sapiens Lab (z.d.) *Global Mind Database* (geraadpleegd in 2024)
- Skowronek, J., A. Seifert en S. Lindberg (2023) The mere presence of a smartphone reduces basal attentional performance. *Scientific Reports*, 13, 9363.
- Surgeon General (2023) *Social media and youth mental health*. The U.S. Surgeon General's Advisory. Te vinden op www.hhs.gov.
- The 74 million (2024) *Kids, screen time & despair: An expert in the economics of happiness echoes psychologists' warnings about tech*. The 74 Nieuwsbericht, 6 mei.
- Tweede Kamer (2023) *Kamerbrief over landelijke afspraken mobiele telefoons in de klas in het primair en gespecialiseerd onderwijs*, 42303236.
- Twenge, J.M., A.B. Cooper, T.E. Joiner et al. (2019) Age, period, and cohort trends in mood disorder indicators and suicide-related outcomes in a nationally representative dataset, 2005–2017. *Journal of Abnormal Psychology*, 128(3), 185–199.

Bredere welvaarts lens biedt nieuw zicht op ongelijkheid

Beleidsmakers dienen verder te kijken dan alleen naar materiële welvaart. Dat vereist breder inzicht in wie welvarend is en waarom. Hoe is de ‘brede welvaart’ in Nederland verdeeld en welke beleidsvariabelen hebben invloed op welvaart?

IN HET KORT

- Lagere inkomens ervaren gemiddeld een lagere ‘brede welvaart’ en binnen die groep bestaat er grotere welvaartsongelijkheid.
- Jongeren ervaren een lagere ecologische en sociale welvaart, ouderen ervaren juist een afnemende economische welvaart.
- Een groot deel van welvaartsverschillen is nu nog moeilijk verklaarbaar; beter inzicht in onderliggende factoren is nodig.

SUZANNE BIJKERK

Onderzoeker bij de Rabobank en aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

OTTO RASPE

Onderzoeker bij de Rabobank en hoogleraar aan Tilburg University

Onder economen en beleidsmakers overheerst de mening dat beleid verder dient te kijken dan alleen naar materiële welvaart (Stiglitz et al., 2009; MinFin, 2022; De Vlieger en Van Wickeren, 2023; Vollebergh, 2023). Goed sturen op welvaart (ESB, 2021) is alleen mogelijk als je weet wie een lagere welvaart ervaren en waarom, en als je vervolgens ook weet in hoeverre deze welvaart beïnvloedbaar is door beleid.

Welvaart is datgene waar individuen en de maatschappij waarde aan hechten, en wat de inzet van schaarse middelen zoals tijd en geld vereist (Vollebergh, 2023). De ervaren welvaart, of het nut dat een iemand ontleent aan bepaalde materiële én immateriële goederen en diensten, is per definitie subjectief. Een student vindt het misschien prettig in het uitgaanscentrum te wonen, terwijl een gepensioneerde liever wat rustiger woont.

In dit artikel onderzoeken we daarom aan de hand van enquêtedata de verdeling van welvaart in Nederland (naar inkomen en leeftijd), analyseren we welke variabelen samenhangen met welvaart en welke variabelen door beleid beïnvloed zouden kunnen worden. Dit artikel schrijft niet voor welk welvaartsdoel wij als maatschappij willen. Evenmin bestuderen we in dit artikel welke middelen schaars zijn voor individuen, maar we geven wel additioneel inzicht in *hoe* we welvaart zouden kunnen vergroten en welk gedeelte juist moeilijk te beïnvloeden is.

Data

Jaarlijks zet Motivaction in opdracht van RaboResearch een enquête uit bij een representatieve groep van ongeveer 15.000 Nederlanders, met het doel hun ervaren welvaart te meten. In deze enquête worden individuen bevestigd over elf dimensies van ‘brede welvaart’. In tabel 1 worden deze elf dimensies gegroepeerd naar ecologische, economische en sociale welvaart.

Voor de analyse normaliseren we de antwoorden op de vragen in tabel 1 en creëren we een score met gelijke gewichten voor iedere vraag. Op deze wijze is er een ecologische, economische en sociale score van de ervaren welvaart voor ieder individu met een waarde tussen 0 en 1.

De data worden kruislings gewogen naar leeftijd, opleiding en sekse per jaar, conform de CBS-data om deze representatief te maken voor de Nederlandse bevolking. De beschrijvende data van de respondenten per jaar zijn weergegeven in tabel 2. Tussen 2019 en 2023 is de gemiddelde welvaart stabiel; alleen de economische welvaart is licht gestegen.

De verdeling van ‘brede welvaart’

Naast beschrijvende variabelen geeft tabel 2 ook de Gini-coëfficiënt weer, een maatstaf van ongelijkheid. De Gini-coëfficiënt is een spreidingsmaatstaf voor distributies die onder meer wordt gebruikt voor het weergeven van de ongelijkheid in inkomen of vermogen. Een Gini-coëfficiënt dicht bij 0 geeft aan dat welvaart gelijkmatig verdeeld is over individuen; een Gini-coëfficiënt dicht bij 1 geeft aan dat de welvaart heel ongelijk verdeeld is.

De ongelijkheid in ervaren welvaart is stabiel in de periode 2019–2023. In vergelijking met de economische welvaart, zijn de ecologische en sociale welvaart minder ongelijk verdeeld tussen individuen. Dat betekent dat de verschillen in ecologische en sociale welvaart tussen individuen minder groot zijn. Ter vergelijking: volgens het CBS is de Gini-coëfficiënt voor het besteedbaar inkomen de afgelopen jaren nagenoeg gelijk gebleven, en was deze ongeveer 0,29 in 2019 (CBS, 2021).

De drie typen welvaart hangen met elkaar samen (Pearsons correlatie-coëfficiënten 0,45–0,63). Dat wil zeggen dat individuen met een hoge economische welvaart ook zeer waarschijnlijk een hogere ecologische en sociale welvaart hebben. Deze samenhang is niet zo verwonderlijk:

individuen met een hogere economische welvaart wonen heel waarschijnlijk ook in een mooiere leefomgeving, zijn gelukkiger en gezonder (zie onder anderen Van Kippersluis et al. (2010) voor de positieve relatie tussen zelfverkleerde gezondheid en inkomen, Stevenson en Wolfers (2013) voor positieve relatie tussen inkomen en welzijn).

Welvaartsverdeling naar inkomen en leeftijd

Het ligt voor de hand dat hoge-inkomensklassen een hogere welvaart ervaren dan lage-inkomensklassen, zie figuur 1. De relatie tussen inkomen en welvaart lijkt concaaf te zijn, waarbij de welvaartswinst hoger is wanneer iemand met een laag inkomen omhoog beweegt dan wanneer iemand met een hoog inkomen dat doet. Dat geldt voor zowel de economische, sociale als ecologische welvaart.

De laagste inkomensgroepen kennen de meeste heterogeniteit in 'brede welvaart', zie figuur 2. De ongelijkheid in welvaart is voor alle drie de categorieën het hoogst in de laagste inkomensgroepen, en daalt naarmate mensen een hoger inkomen hebben. Dit betekent dat in de laagste inkomensgroepen individuen op sommige aspecten relatief welvarend kunnen zijn, terwijl anderen met hetzelfde inkomen dat niet zo ervaren. In tabel 3 valt ook te zien dat inkomen slechts een beperkte samenhang kent met de ervaren welvaart.

Dit betekent ook dat de meeste welvaartswinst aan de onderkant van de inkomensdistributie met beleid te behalen is. Maar omdat de ongelijkheid aan de onderkant van de inkomensdistributie ook groter is, zorgt dat er ook voor dat beleid gericht moet zijn op een heterogener groep individuen.

De ecologische en sociale welvaart neemt toe naarmate de leeftijd vordert, maar de economische welvaart neemt daarentegen af (figuur 3). De economische welvaart meet naast voldoende inkomen ook baanzekerheid en persoonlijke ontwikkeling (zie ook tabel 1). Baanzekerheid en persoonlijke ontwikkeling zijn minder van belang voor ouderen, wat zorgt voor de afname in economische welvaart naarmate de leeftijd vordert. Immers, wanneer we alleen de vraag naar voldoende inkomen analyseren, is een nagenoeg stijgende lijn te zien naarmate de leeftijd vordert: hier geldt dus dat hoe ouder iemand wordt, hoe vaker er voldoende inkomen is.

De ongelijkheid in welvaart lijkt met name in de oudere leeftijdscategorieën te zitten (figuur 4). De ongelijkheid in economische welvaart is aanzienlijk hoger dan de ecologische of sociale welvaartsongelijkheid. De ecologische en sociale welvaartsongelijkheid verschilt nauwelijks per leeftijdscategorie, maar economisch is het welvaartsverschil tussen de mensen jonger dan 25 jaar aanzienlijk minder dan tussen de 75-plussers.

Ook hier wordt deze toename in ongelijkheid bij 65-plussers veroorzaakt door de vragen inzake baanzekerheid en persoonlijke ontwikkeling. Wanneer we alleen de vraag inzake voldoende inkomen analyseren, wordt zichtbaar dat de leeftijd waarop men een gezin heeft (35 tot en met 54) grote ongelijkheid kent ten aanzien van voldoende inkomen. Deze ongelijkheid ten aanzien van voldoende inkomen neemt weer af met het bereiken van de AOW-leeftijd (65 tot en met 75 jaar).

Enquêtevragen ten aanzien van economische, ecologische en sociale welvaart

TABEL 1

Brede welvaart	Dimensie	Op een schaal van 1 t/m 7, in hoeverre...
Ecologisch	Veiligheid	...leef je in veiligheid?
	Huisvesting	...woon je in een voor jou geschikte woning?
	Milieu	...woon je in een schoon milieu?
Economisch	Maatschappelijke betrokkenheid	...heb je invloed op jouw leefomgeving?
	Persoonlijke ontwikkeling	...volg je een cursus, training of opleiding?
	Inkomen	...heb je voldoende inkomen?
Sociaal	Baanzekerheid	...ben je verzekerd van een baan?
	Subjectief welzijn	...ben je gelukkig?
	Gezondheid	...ben je gezond?
	Werk-privébalans	...zijn jouw werk- en privé-activiteiten in balans?
	Sociale contacten	...onderhoud je bevredigende sociale relaties?

ESB

Databeschrijving per jaar

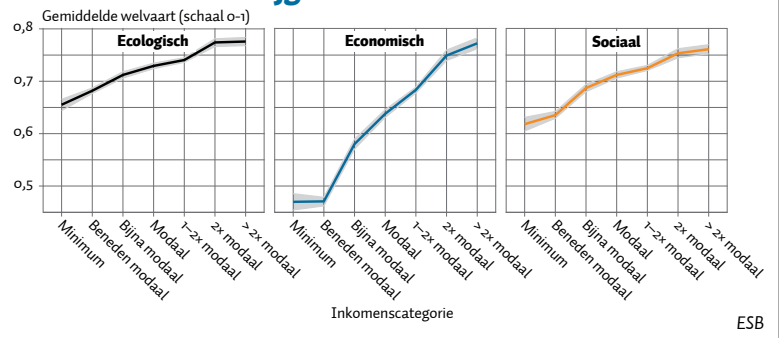
TABEL 2

Databeschrijving	2019	2020	2021	2022	2023
Gemiddelde leeftijd	48,8	50,1	49,9	50,0	50,7
Percentage vrouw	52	54	54	53	54
Percentage theoretisch opgeleid	35	36	36	37	38
Percentage werkloos	9,1	8,3	7,5	6,2	7,4
Gemiddelde ecologische brede welvaart	0,72	0,72	0,72	0,71	0,71
Gemiddelde economische brede welvaart	0,60	0,61	0,62	0,62	0,63
Gemiddelde sociale brede welvaart	0,70	0,69	0,69	0,69	0,69
Gini-coëfficiënt ecologische brede welvaart	0,13	0,13	0,13	0,14	0,14
Gini-coëfficiënt economische brede welvaart	0,25	0,24	0,24	0,23	0,23
Gini-coëfficiënt sociale brede welvaart	0,15	0,15	0,16	0,16	0,16
Aantal observaties (n)	10.138	11.031	11.383	10.879	11.648

ESB

Ervaren ecologische, economische en sociale welvaart stijgt met het inkomen

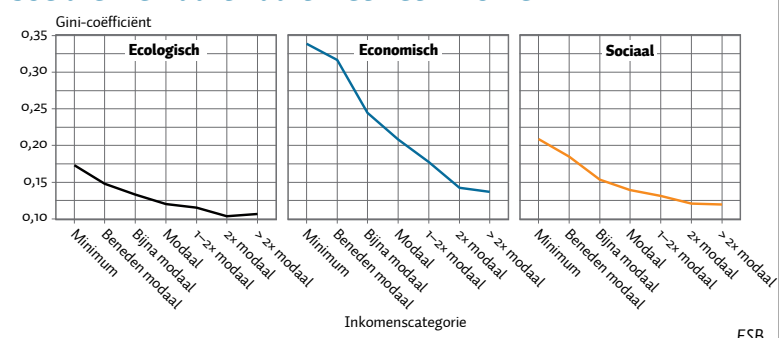
FIGUUR 1



ESB

Ongelijkheid in ecologische, economische en sociale welvaart daalt met het inkomen

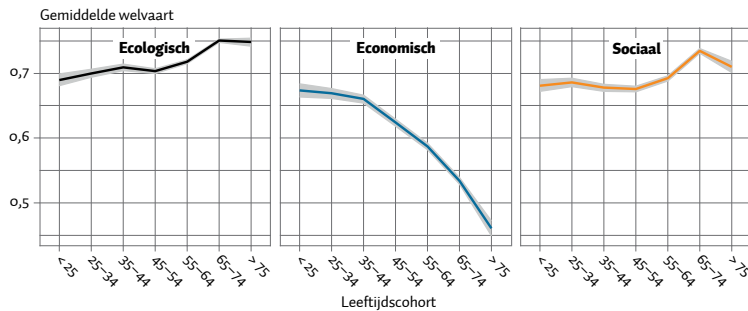
FIGUUR 2



ESB

Met de leeftijd neemt de ervaren economische welvaart af

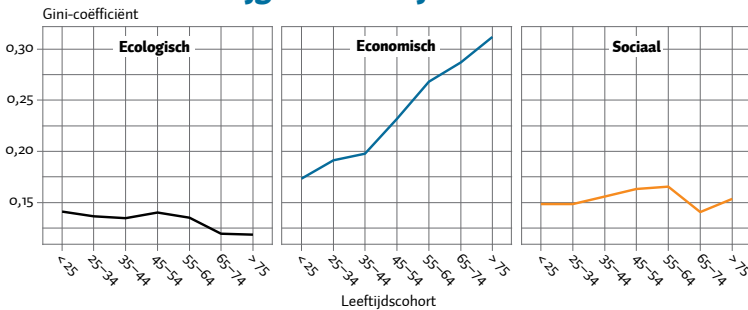
FIGUUR 3



ESB

Ongelijkheid in ervaren economische welvaart neemt toe met stijgende leeftijd

FIGUUR 4



ESB

Regressieresultaten: ervaren ‘brede welvaart’

TABEL 3

	Ecologisch	Economisch	Sociaal
Persoonskenmerken			
Stemming	0,043***	0,051***	0,082***
Leeftijd	0,001***		0,001***
Man	-0,029***		-0,009**
Samenstelling huishouden			0,009***
Preferenties			
Risicobereidheid	0,008***	0,026***	0,009***
Tijdshorizon		0,012***	
Sociaal vertrouwen	0,017***	0,006*	0,015***
Altruïstisch		0,007*	
Beïnvloedbare factoren			
Stedelijkheid	0,013***		
Voorzieningen in omgeving	0,040***	0,039***	0,034***
Koophuis	0,039***		
Inkomen	0,004***	0,008***	0,003***
Chron.gez.problemen	-0,011**	-0,051***	-0,070***
Niet werkend		-0,149***	-0,027***
Werkloos	-0,033***	-0,178***	-0,052***
Theoretisch opgeleid		0,044***	
Vast contract		0,055***	

Noot: Op basis van 5.586-5.595 observaties in 2023, regressie bevat een constante. */**/** Significant op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau

ESB

De verdeling van ‘brede welvaart’

De welvaartsverschillen tussen verschillende inkomens- en leeftijdscategorieën zijn significant (figuur 1 en figuur 3). Binnen deze inkomens- en leeftijdscategorieën is de wel-

vaart ongelijk verdeeld (figuur 2 en figuur 4). Als beleidsmakers deze welvaartsverschillen willen aanpakken, is inzicht nodig in welke variabelen samenhangen met een hoge of lage welvaart. We analyseren daarom welke variabelen uit de enquête in 2023 samenhangen met de ecologische, economische en sociale welvaart van individuen via lineaire regressies (tabel 3).

Met name werkloosheid en niet werken (hieronder vallen gepensioneerden en scholieren) hebben een significante negatieve invloed op economische welvaart (-17,8 procent en -14,9 procent). Chronische gezondheidsproblemen hebben de grootste negatieve invloed op de sociale welvaart (-7,0 procent).

Mensen in een koophuis ervaren een hogere ecologische welvaart dan mensen in een huurhuis. Voldoende voorzieningen, zoals onderwijs- en zorginstellingen, kinderopvang, bibliotheken, horeca en recreatiegelegenheden, hebben een positief marginaal effect op alle welvaartscategorieën. De ecologische welvaart gaat er met vier procent het meest op vooruit, maar ook de sociale en economische welvaart is erbij gebaat. Het effect van voorzieningen in de omgeving is groter op de ervaren welvaart dan het bezitten van een koophuis. Voorzieningen in de leefomgeving zorgen voor een betere mobiliteit, sociale contacten en tevredenheid ten aanzien van de woonomstandigheden.

Andere variabelen, zoals persoonskenmerken en economische preferenties, hebben ook een significant welvaartseffect. Daarbij zal er ook sprake zijn van ontbrekende variabelen, die vermoedelijk een effect hebben op de welvaart van mensen, maar die niet uit onze enquête blijken.

Beïnvloedbare factoren

We geven in figuur 5 weer welk gedeelte van de welvaartsverschillen in 2023 correleert met persoonskenmerken, preferenties en beïnvloedbare variabelen (beïnvloedbaar door bijvoorbeeld overheidsbeleid).

Persoonskarakteristieken zoals leeftijd, geslacht en samenstelling van het huishouden beïnvloeden de economische welvaart van individuen, denk hierbij aan jongeren die meer in een flexibele baan werken en aan ouderen die minder vaak een opleiding volgen. Economische preferenties die specifiek zijn voor een individu, zoals risicobereidheid, tijdshorizon, sociaal vertrouwen en altruïsme, beïnvloeden eveneens de ervaren welvaart. De welvaartsverschillen die ontstaan door persoonskarakteristieken en preferenties zijn slechts beperkt beïnvloedbaar door beleid.

Uit figuur 5 valt af te leiden dat de verschillen in economische welvaart tussen individuen het meest ontvankelijk zijn voor variabelen die kunnen worden beïnvloed door overheidsbeleid (veertien procent). Sociale-welvaartsverschillen worden voornamelijk veroorzaakt door persoonskenmerken (39 procent), en zijn dan ook zeer beperkt beïnvloedbaar door beleid (slechts 5 procent). Bij ecologische welvaartsverschillen is slechts 8 procent beïnvloedbaar.

We zien eveneens dat een groot gedeelte van de ervaren welvaartsverschillen tussen mensen – iets meer dan de helft – niet verklaard kan worden door variabelen in onze enquête. Met name op ecologisch gebied zijn de verschillen in ervaren welvaart niet makkelijk te verklaren. Dit kan betekenen dat we de ervaren welvaart misschien anders moeten

meten, maar in ieder geval is het net zo belangrijk dat we beter inzicht creëren in welke factoren de welvaart van individuen beïnvloeden. Zonder inzicht in welke factoren de welvaart van individuen beïnvloeden, en in welke mate, zal beleid ten aanzien van welvaart moeilijk blijken.

Conclusie

Verschillen in economische welvaart zijn in Nederland groter dan die in ecologische en sociale welvaart. In de leeftijdscategorie 35–65 jaar is de economische welvaart relatief laag en jongeren zijn qua ecologische en sociale welvaart iets slechter af dan ouderen. Hogere inkomens kennen naast een hogere economische welvaart ook een hogere sociale en ecologische welvaart.

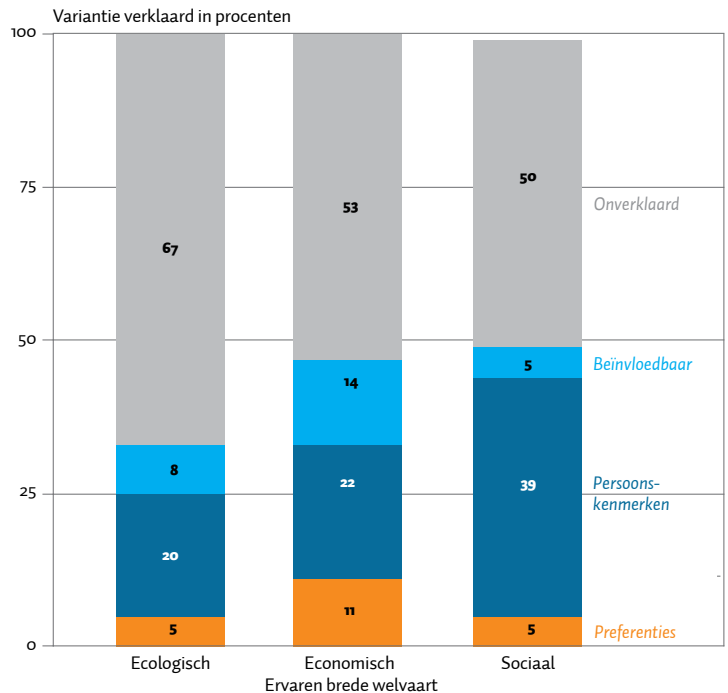
Kijken we naar de verdeling binnen de inkomensgroepen, dan is de welvaart ongelijker verdeeld voor de lagere inkomens. Deze grotere ongelijkheid is ook voor beleidsmakers van belang. Wanneer het beleidsdoel is om de welvaart van individuen met de laagste inkomens te vergroten, zal ook een gedifferentieerd beleid van belang zijn om daadwerkelijk de mensen met de laagste welvaart in eenzelfde inkomenscategorie te bereiken.

Verschillen in economische welvaart worden onder andere bepaald door iemands werkstatus (werkloos, niet-werkend), de gezondheid (chronische gezondheidsbeperkingen) en voorzieningen in de woonomgeving. We laten zien dat de marginale ervaren economische welvaart van iemand met achttien procent afneemt en de sociale welvaart met vijf procent, wanneer men werkloos wordt.

Het spreekt voor zich dat maatschappelijke doelen van beleidsmakers zich niet altijd direct laten vertalen in een hogere ervaren welvaart van individuen (Vollebergh, 2023). Dit kan komen doordat de termijn van maatschappelijke doelstellingen langer is (zoals bij klimaatbeleid), vanwege onvolledig of onjuist geïnformeerde individuen (bijvoorbeeld als het gaat om gezondheid), of omdat het effect indirect is (zoals bij uitgaven aan defensie en veiligheid).

We hebben laten zien dat bepaalde maatschappelijke doelen wel direct correleren met de ervaren welvaart (onder andere werkgelegenheid, woonruimte, leefomgeving). Ze verklaren ongeveer vijf à veertien procent van deze welvaart. Dit neemt niet weg dat een gedeelte van de ervaren welvaart samenhangt met persoonskenmerken en preferenties (25 à 44 procent) en dus beperkt ontvankelijk is voor beleidsmaatregelen. Maatschappelijke beleidsdoelen zijn dus belangrijk, maar de link met de ervaren welvaart van individuen is niet altijd direct aanwezig (Jacobs, 2021; Vollebergh, 2023).

Samenhang welvaartsverschillen met persoonskenmerken, preferenties en beïnvloedbare factoren FIGUUR 5



Noot: Verklarde variantie van de lineaire regressies van tabel 3. De data zijn gewogen naar geslacht, leeftijd en opleiding om representatief te zijn voor de gehele bevolking.

ESB

Literatuur

- CBS (2021) *Inkomens verdeeld, 40 jaar in vogelvlucht*. CBS Publicatie, 14 oktober.
- ESB (2021) *Sturen op welvaart*. ESB Dossier, 106(4800S).
- Jacobs, B. (2021) *Het beleidsdebat over welvaart mist theoretische fundering*. ESB, 106(4800S), 35–39.
- Kippersluis, H. van, O. O'Donnell, E. van Doorslaer en T. Van Ourti (2010) *Socioeconomic differences in health over the life cycle in an egalitarian country*. *Social Science & Medicine*, 70(3), 428–438.
- MinFin (2022) *Kamerbrief brede welvaart in de begrotingscyclus, 2022-0000135221*.
- Stevenson, B. en J. Wolfers (2013) *Subjective well-being and income: Is there any evidence of satiation?* *The American Economic Review*, 103(3), 598–604.
- Stiglitz, J.E., A. Sen en J.P. Fitoussi (2009) *The measurement of economic performance and social progress revisited: Reflections and overview*. OFCE Working Paper, 2009-33. Te vinden via www.researchgate.net.
- Vlieger, J. de, en S. van Wickeren (2023) *Benut 'brede welvaart' voor beter beleid*. ESB, 108(4825), 440–441.
- Vollebergh, H. (2023) *Verbind meten van welvaart expliciet aan maatschappelijke doelen*. ESB, 108(4820), 178–181.

Brede Welvaartsindicator komt sterk overeen met ervaren welvaart

De welvaart wordt onder meer in kaart gebracht via de Brede Welvaartsindicator van de Rabobank en Universiteit Utrecht. In hoeverre komt het beeld dat hieruit ontstaat overeen met de ervaren welvaart door inwoners? Een survey-analyse in de regio Foodvalley.

IN HET KORT

- De uitkomsten van de Brede Welvaartsindicator en het survey-instrument zijn vergelijkbaar.
- Het is voor het meten van welvaart niet per se nodig om naast de Brede Welvaartsindicator surveyinstrumenten toe te passen.
- De Brede Welvaartsindicator kan worden verrijkt door de spreiding tussen groepen qua welvaart in kaart te brengen.

ANNE VAN DER PUT
Universitair docent
aan de Universiteit
Utrecht

TANJA VAN DER LIPPE
Hoogleraar aan de
Universiteit Utrecht

ROBIN PHILIPS
Postdoctoraal
onderzoeker aan de
Université catholique
de Louvain

EELCO VAN DEN DOOL
Onderzoeker aan de
Christelijke Hogeschool Ede

Het lijkt Nederland voor de wind te gaan, maar dat wordt niet door iedereen zo ervaren. De verwachte recessie na de coronapandemie is weliswaar uitgebleven, maar het vertrouwen in de politiek was tot voor kort nog nooit zo laag (CBS, 2023a). Regelmatig vinden er grootschalige demonstraties plaats voor klimaatactie enerzijds en tegen stikstofbeleid anderzijds. Dit past in een grotere trend dat materiële welvaart niet altijd parallel loopt met de bredere welvaart, die de kwaliteit van leven uitdrukt aan de hand van diverse dimensies zoals veiligheid, milieu en onderwijs. De economische welvaart, als je die nauw zou afmeten aan het bruto binnenlands product (bbp), is sinds 2013 toegenomen. Maar het leven en de kwaliteit ervan worden niet alleen beheerst door 'bbp-groei'. Bbp-groei vertaalt zich immers niet altijd in louter positieve bijeffecten (Philips et al., 2021).

Op grofweg twee manieren wordt die 'brede welvaart' in kaart gebracht: via objectieve gegevens over bijvoorbeeld de concentratie van fijnstof of de hoeveelheid hoger opgeleiden in een land, alsmede via de gemeten ervaring van inwoners.

Vaak is gedacht dat de objectieve gegevens weinig overeenkomen met de door burgers ervaren welvaart, aangezien ze zijn gebaseerd op een andere manier van meten (Stiglitz et al., 2009; Von Wirth et al., 2015). Maar is dit wel het geval? In dit artikel brengen we beide maten samen voor de

regio Foodvalley, die acht gemeenten in de Gelderse Vallei verbindt: Barneveld, Ede, Nijkerk, Rhenen, Renswoude, Scherpenzeel, Veenendaal en Wageningen.

De Foodvalley vormt een uitstekende casestudy. Hoewel het economisch gezien een regio is met een gemiddeld hoger inkomen en inwoners meer tevreden zijn met het leven dan in de rest van Nederland (Provincie Gelderland, 2022), ligt het politiek vertrouwen er lager dan gemiddeld (Boon-Bart en Kievit, 2020). Dat was ook zichtbaar: wie door deze regio rijdt, grotendeels gedomineerd door landbouw, weet dat niet lang geleden volop omgekeerde vlaggen en andere uitingen van protest zichtbaar waren. Daarnaast beoordelen inwoners van de regio hun gezondheid gemiddeld genomen als beter dan in de rest van het land, maar wonen er gemiddeld wel meer mensen met overgewicht en een langdurige ziekte of aandoening (Provincie Gelderland, 2022). Deze voorbeelden laten zien dat de feitelijke situatie en ervaring van inwoners mogelijk verschilt.

Twee manieren van meten

De twee manieren om de welvaart in kaart te brengen vragen om andere gegevens. De aanpak van de Brede Welvaartsindicator richt zich vooral op geregistreerde data, zoals bijvoorbeeld de stikstofconcentratie of het aantal werkloosheidsuitkeringen in een gebied. Dit soort indicatoren zijn goed vergelijkbaar door de jaren heen, en niet afhankelijk van de percepties en meningen van bepaalde individuen (Veenhoven, 2002). Hiermee vormt het een objectieve meting. Het laat de omstandigheden zien waaronder mensen leven, en bepaalt op die manier de mogelijkheden die mensen hebben tot het realiseren van welvaart. Het grote voordeel van zo'n meting is dat deze grotendeels buiten de burgers zelf staat. Onderzoek wijst uit dat mensen hun ervaren welzijn aanpassen aan de omstandigheden waaronder zij leven (Austin, 2016), en het meten van deze omstandigheden op een objectieve manier laat zien hoe welvaart zich daadwerkelijk ontwikkelt.

Deze aanpak op basis van geregistreerde data wordt gehanteerd in bijvoorbeeld de Monitor Brede Welvaart van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), maar ook in de Brede Welvaartsindicator van de Universiteit Utrecht en de Rabobank. Hoewel in dit soort metingen ook subjectieve elementen zitten, bijvoorbeeld de mate waarin inwoners zich in de eigen buurt onveilig voelen, worden die ook gekoppeld aan geregistreerde elementen,



zoals het aantal geregistreerde misdrijven in de buurt.

De tweede manier om welvaart in kaart te brengen is door mensen ernaar te vragen. Zo leren we meer over hun percepties en meningen wat betreft hun omstandigheden. Voorstanders van deze manier van meten wijzen erop dat burgers het beste zelf kunnen inschatten hoe het gaat met hun welvaart. Welvaart is vooral een subjectieve beleving. Daarom is het belangrijk om het oordeel van mensen hierover mee te nemen (Austin, 2016). Niet iedereen ervaart zijn of haar welvaart immers hetzelfde. Zo laat eerder onderzoek van het CBS (2023b) zien dat jongeren en praktisch opgeleiden een minder goede 'brede welvaart' ervaren. Objectieve metingen kunnen derhalve missen dat de subjectieve beleving van groepen sterkt achterblijft (Veenhoven, 2002).

Data en methoden

Om beide manieren van het meten van welvaart naast elkaar te zetten, gebruiken we voor de objectieve manier van meten de Brede Welvaartsindicator, ontwikkeld door de Universiteit Utrecht en RaboResearch. Ten behoeve van het investeringsprogramma van de Regiodeal Foodvalley monitort de Universiteit Utrecht een voor de regio op maat gemaakte versie van de Brede Welvaartsindicator. Op het niveau van gemeenten en wijken binnen het gebied van de Regiodeal Foodvalley worden indicatoren gemeten voor de elf dimensies van deze indicator. In principe zijn hierbij voor iedere indicator data op wijkniveau verzameld voor het meest recente jaar. Indien geen gegevens op wijkniveau beschikbaar waren, is de waarde van de gemeente toegepast op elke wijk. Tabel 1 geeft een overzicht van de gebruikte indicatoren per dimensie die in 2021 zijn gemeten. Al deze indicatoren worden genormaliseerd door ze af te zetten tegen een minimum en een maximum, waardoor ze onderling vergelijkbaar worden. Per dimensie nemen we het ongewogen gemiddelde van de geselecteerde indicatoren.

De ervaren welvaart is in 2022 gemeten door het uitzetten van vragenlijsten onder inwonerspanels in de gemeenten Barneveld, Ede, Rhenen, Scherpenzeel en Veenendaal. In totaal hebben 2.939 inwoners deze vragenlijst ingevuld. Omdat in de groep respondenten jongeren en vrouwen ondervetegenwoordigd waren, hebben we een weging toegepast op leeftijd en geslacht.

In de vragenlijst is per dimensie van de 'brede welvaart' gevraagd hoe respondenten deze ervaren op een schaal

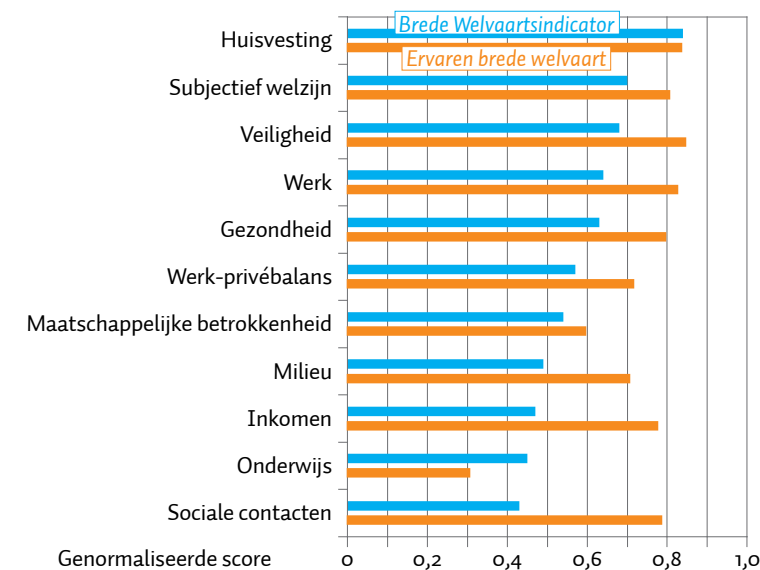
Overzicht indicatoren

TABEL 1

	Brede Welvaartsindicator	Ervaren brede welvaart (enquête)
Subjectief welzijn	<ul style="list-style-type: none"> - Percentage inwoners dat aangeeft dat ze veel controle over hun leven hebben. - Percentage van volwassen bevolking dat moeite heeft om financieel rond te komen met het huishoudinkomen 	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre bent u gelukkig?
Veiligheid	<ul style="list-style-type: none"> - Aantal registraties van gemelde incidenten en waarnemingen door politie per 1.000 inwoners. - Percentage inwoners dat zich wel eens onveilig voelt in de eigen buurt. 	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre leeft u in veiligheid?
Onderwijs	<ul style="list-style-type: none"> - Percentage van bevolking met 'hoog' als hoogst behaald opleidingsniveau. - Percentage leerlingen met een verwacht risico op onderwijsachterstand. 	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre volgt u een cursus, training of opleiding?
Huisvesting	<ul style="list-style-type: none"> - Percentage van huishoudens dat tevreden is met de huidige woning. - Percentage van huishoudens dat tevreden is met de huidige woonomgeving en buurt. 	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre woont u in een voor u geschikte woning?
Milieu	<ul style="list-style-type: none"> - Koolstofvastlegging in de bodem. - Fijnstof-concentratie. - Stikstofdioxide-concentratie. - Ammoniak-concentratie. - Living Planet Index op COROP-niveau. 	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre woont u in een schoon milieu?
Gezondheid	<ul style="list-style-type: none"> - Levensverwachting bij de geboorte. - Percentage bevolking in goed ervaren gezondheid. - Percentage volwassen bevolking met overgewicht. - Percentage volwassen bevolking met een of meer langdurige ziekten of aandoeningen. - MilieuGezondheidsRisico-Indicator. 	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre bent u gezond?
Inkomen	<ul style="list-style-type: none"> - Gemiddeld persoonlijk inkomen. - Inkomensongelijkheid (Gini-coëfficiënt). 	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre heeft u voldoende inkomen?
Werk	<ul style="list-style-type: none"> - Percentage van de bevolking met een werkloosheidsuitkering. - Percentage snelgroeiende bedrijven. - Percentage zzp'ers. 	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre bent u verzekerd van een baan of werk?
Werk-privébalans	Percentage werknemers dat vanwege het werk vaak of zeer vaak familie- of gezinsactiviteiten mist of verwaarloost.	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre zijn uw werk- en privé-activiteiten in balans?
Sociale contacten	Percentage van de bevolking met sociale eenzaamheid.	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre onderhoudt u bevredigende sociale relaties?
Maatschappelijke betrokkenheid	<ul style="list-style-type: none"> - Percentage van de bevolking met vrijwilligerswerk. - Percentage van volwassen bevolking dat stem uitbracht bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen. 	Op een schaal van 1 (helemaal niet) tot en met 7 (helemaal wel), in hoeverre heeft u invloed op uw leefomgeving?

Rangschikking van brede-welvaartsdimensies voor de regio Foodvalley

FIGUUR 1



Noot: Hoe hoger de score, hoe beter de regio het op die dimensie doet, dan wel hoe beter de dimensie wordt ervaren

ESB

van 1 (helemaal niet) tot 7 (helemaal wel). Ook hier is de minimum-maximummethode gebruikt om de indicatoren te normaliseren. Om tot één indexcijfer te komen, zijn de scores op de aparte dimensies geaggregeerd.

Veel overeenkomsten

We vergelijken de verschillende manieren van meten van de welvaart met een rangschikking die de diverse dimensies scoort van hoog naar laag. Een een-op-eenvergelijking tussen beide welvaartsmaatstaven is namelijk moeilijk te maken: hoewel beide genormaliseerd zijn op een score tussen 0 en 1, zijn de onderliggende schalen voor de meeste dimensies dusdanig anders dat dit neerkomt op een vergelijking tussen appels en peren.

Figuur 1 toont de rangschikking van de dimensies op de Brede Welvaartsindicator en de ervaren welvaart. De dimensies zijn gerangschikt op volgorde van grootte: op de bovenste dimensies scoort de regio het beste. Hier zijn weinig verschillen: de regio scoort feitelijk het beste op woontevredenheid, veiligheid, werk en subjectief welzijn, en inwoners ervaren deze dimensies ook als het beste. Ze voelen zich veilig, er is voldoende werk en ze zijn tevreden met het leven.

Ook verder zien we dat inwoners de meeste dimensies van de welvaart ervaren in lijn met de feitelijke situatie. Alleen bij de dimensies maatschappelijke betrokkenheid en sociale contacten zien we verschillen. Maatschappelijke betrokkenheid belandt in de middenmoot op de Brede Welvaartsindicator, maar inwoners ervaren dit als het op een na slechtste aspect. Ze hebben dus niet het gevoel dat ze veel invloed hebben op hun leefomgeving. Terwijl dit feitelijk wel meevalt: inwoners doen vaker dan gemiddeld vrijwilligerswerk (Provincie Gelderland, 2022), en de opkomst bij verkiezingen in de regio Foodvalley ligt ook hoger dan in Nederland (Kiesraad, 2023).

Sociale contacten staan een stuk hoger in de geënquêteerde rangschikking dan in het rijtje van de Brede Welvaartsindicator. Inwoners ervaren dus dat ze voldoende bevredigende sociale relaties onderhouden, terwijl de meting van de Brede Welvaartsindicator laat zien dat er in de regio sociale eenzaamheid heerst.

Conclusies

De dimensies van 'brede welvaart' die inwoners van de regio Foodvalley als beste ervaren, namelijk huisvesting, subjectief welzijn, werk en veiligheid, zijn ook degene waar de regio het beste op scoort volgens de Brede Welvaartsindicator. Ook al zijn in de middenmoot en onderste regio's enkele verschillen – vooral wat betreft sociale contacten en maatschappelijke betrokkenheid – we kunnen toch concluderen dat beide maten vrijwel inwisselbaar zijn. Het is dus niet zo dat objectieve gegevens over de welvaart iets heel anders meten dan subjectieve gegevens. Wellicht gaat er wel wat nuance verloren wanneer we alleen uitgaan van de Brede Welvaartsindicator.

Omdat beide metingen grotendeels overeenkomen, betekent dit ook dat de huidige maat van 'brede welvaart', met veel objectieve, geaggregeerde data afdoende is, en er niet per se van een surveyinstrument gebruikgemaakt hoeft te worden voor alle indicatoren van de welvaart.

Hoewel de ervaringen van inwoners ons in staat stellen de spreiding tussen groepen in kaart te brengen, kan dit in theorie ook met geregistreerde data. In de Brede Welvaartsindicator kunnen bijvoorbeeld een aantal indicatoren op wijkniveau ook gekoppeld worden aan kenmerken van individuen, waardoor ook met objectieve data iets gezegd kan worden over spreiding tussen groepen in termen van welvaart. Dat wordt tot op heden nog niet gedaan, maar kan ons wel meer leren over wie al in staat is welvaart te realiseren.

Literatuur

- Austin, A. (2016) On well-being and public policy: Are we capable of questioning the hegemony of happiness? *Social Indicators Research*, 127(1), 123–138.
- Boon-Bart, A. en H. Kievit (2020) *Regio Foodvalley: Naar een toekomstbestendige arbeidsmarkt*. Christelijke Hogeschool Ede, juli. Te vinden op www.regiofoodvalley.nl.
- CBS (2023a) *Minste vertrouwen in Tweede Kamer in 10 jaar tijd*. CBS Statistiek, 9 mei.
- CBS (2023b) *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2023*. CBS Publicatie.
- Kiesraad (2023) *Tweede Kamer 22 november 2023*. Te vinden op www.verkiezingsuitslagen.nl.
- Philips, R., B. van Bavel, A. Rijpma en J.L. van Zanden (2021) Welvaartsgroei blijft sinds 1950 achter bij de economische groei. *ESB*, 106(4800S), 19–23.
- Provincie Gelderland (2022) *Brede Welvaart in de Gelderse gebieden: Regionale monitor voor Gelderland en de gebiedsagenda's*. Provincie Gelderland. Te vinden op [gelderland.incijfers.nl](http:// gelderland.incijfers.nl).
- Stiglitz, J.E., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009) *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Te vinden op ec.europa.eu.
- Veenhoven, R. (2002) Why social policy needs subjective indicators. *Social Indicators Research*, 58(1-3), 33–46.
- Wirth, T. von, A. Grêt-Regamey en M. Stauffacher (2015) Mediating effects between objective and subjective indicators of urban quality of life: Testing specific models for safety and access. *Social Indicators Research*, 122(1), 189–210.

Welvaart vraagt ook om weerbaarheid

Ondernemen gaat om het creëren van welvaart in brede zin. Dat schreven we als ondernemingsorganisatie een kleine drie jaar geleden in onze visie *Ondernemen voor brede welvaart*. Namens het bedrijfsleven maakten we ons toen zorgen over toenemende spanningen in de samenleving en de kloof die er leek te ontstaan tussen burgers, bedrijven en de overheid.

Als economen begrepen we goed dat het klassieke welvaartsbegrip al heel breed is en verder gaat dan het puur geldelijke (Feitsma en Vijselaar, 2023). Ook schone lucht of vrije tijd zijn immers schaars en alternatief aanwendbaar, bijvoorbeeld, en vallen prima te analyseren met geijkte economeninstrumenten als beprijzing, normering en subsidiëring. Eng is de economenterm ‘welvaart’ daarmee nooit geweest.

Toch zochten wij een meeromvattende begripsomschrijving. Een deel van Nederland haakte af en kon niet delen in de welvaarts groei die ons land de afgelopen decennia ten deel viel. Dit vroeg een inclusievere maatschappij, een vraagstuk dat veel verder gaat dan een optimalisatie-puzzel onder druk van schaarste die economen graag leggen. Bedrijven moesten daarnaast ook meer een onderdeel van de oplossing van het klimaatvraagstuk worden. Hier kunnen economische principes behulpzaam zijn, maar aandacht voor milieu en duurzaamheid vraagt ook om een moreel kompas waar bedrijven op koersen. Zo ontstond een drieluik in onze ondernemersblik op ‘brede welvaart’.

Economische groei, de eerste pijler, bleef daarbij belangrijk. Met gepaste trots stel ik vast dat VNO-NCW al ruim voor ‘Draghi’, en zelfs nog voor de bestseller van Ilja Leonard Pfeijffer, waarschuwde voor een Hotel Europa, dat verwordt tot een toeristenverblijf voor bezoekers uit regio’s in de wereld waar de economie nog wél groeit.

Maar groei is betekenisloos zonder verduurzaming en inclusiviteit, onze tweede en derde pijler (VNO-NCW, 2021).

Een duidelijke verbreding van het welvaartsbegrip dus, die niettemin toch nog te smal geformuleerd bleek. Inmiddels blijkt naast de polarisatie ook de internationale bloeddruk op te lopen. De ‘slowbaliserende wereldeconomie’, Oekraïne, de groeiende afhankelijkheid van China voor kritieke grondstoffen: om al deze redenen neemt de druk op onze open economie en samenleving toe. De route naar een sterker Nederland lukt alleen als we ons weten te verhouden tot deze nieuwe realiteit. We moeten – kortom – weerbaarder worden (VNO-NCW, 2024).

Nederland kan niet succesvol ondernemen zonder basisveiligheid. Dit betekent investeren in defensie, verminde-



FOCCO VIJSELAAR

Algemeen directeur van VNO-NCW

ren van afhankelijkheid van buitenlandse grondstoffen en aanpakken van cyberdreigingen en criminele ondermijning. De nieuwe weerbaarheidspijler versterkt ook de overige drie. Veiligheid is de basis waarop andere pijlers van ‘brede welvaart’ kunnen rusten. En ook de verduurzaming van de energievoorziening, toch al hard nodig, kreeg met de noodzaak tot een weerbaarder Europa een extra argument.

Hoe worden we weerbaarder? Ten eerste door niet alleen te reizen. Ons land – qua inwonertal en omvang gelijk aan een middelgrote stad in China – moet inzetten op verdere Europese integratie. Alleen op

Europese schaal hebben bedrijven de ruimte om uit te groeien tot wereldwijde spelers; daarmee maken we ons minder afhankelijk van andere regio’s in de wereld.

Ten tweede moeten we samenwerken in plaats van polariseren. ‘Brede welvaart’ vraagt iets van ons allen: overheid, bedrijfsleven en samenleving, onderling verbonden in een soort ‘rousseauaans’ contract. Daarbij helpt het dat Nederlanders over fundamentele vraagstukken juist meer hetzelfde zijn gaan denken (Kamphuis, 2023): alleen de onderlinge tolerantie over hun resterende meningsverschillen neemt af. Deze ‘affectieve polarisatie’ mag niet verdoezelen dat we feitelijk naar elkaar toe groeien, wat een uitstekend vertrekpunt is voor samenwerking.

Die samenwerking is ook hard nodig om tot daden te komen. De toekomst wacht niet, we zullen nu moeten handelen. Zo schort het in ons land aan uitvoering. Hier ligt een rol voor ondernemers. Die kunnen dat echter alleen als de overheid consistente randvoorwaarden biedt waarbinnen ze kunnen uitvoeren. Op die voorwaarde mogen bedrijven omgekeerd ook aangesproken worden op hun deel van het ‘welvaartscontract’.

Als we zo samenwerken, wordt welvaart niet alleen verbreed maar ook gerealiseerd, en dat past in onze lange traditie van polder en Rijnlands model (VNO-NCW, 2021). Laten we die traditie hernieuwen, in het belang van en met bijdragen van ons allen.

Literatuur

Kamphuis, L. (2023) *Verslaafd aan ons eigen gelijk: Pleidooi voor perspectivistische lenigheid*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Feitsma, E. en F. Vijselaar (2023) *Economen kunnen verbreden zolang schaarste maar uitgangspunt blijft*. ESB, 108(4828), 578–579.

VNO-NCW (2021) *Ondernemen voor brede welvaart: Naar nieuw Rijnlands samenspel*. Middellangetermijnvisie VNO-NCW, februari.

VNO-NCW (2024) *Naar een sterker Nederland*. VNO-NCW Nieuwsbericht, 17 april.



Risico op hogere prijzen in nieuw kinderopvangstelsel noopt tot aanvullend beleid

De kinderopvang staat aan de vooravond van een grote transitie; het kabinet investeert de komende vijf jaar maar liefst 2,9 miljard euro in deze sector. Kinderen en hun ouders profiteren hier echter minder van als de stelselherziening tot hogere prijzen leidt.

IN HET KORT

- De investeringsimpuls creëert extra vraag en daarmee is er het risico van prijsstijgingen.
- Al bij een beperkte prijsstijging van tien procent verdwijnt voor ouders veel van het voordeel.
- Overweeg prijsregulering, een hogere vaste voet en gegarandeerd betaalbare plekken voor lage-inkomensgezinnen.

**JANNEKE
PLANTENGA**
Emeritus hoogleraar
aan de Universiteit
Utrecht

Kinderopvang wordt vaak als een kostenpost gezien; een noodzakelijke uitgave voor een hoge arbeidsmarktparticipatie. Maar kinderopvang is ook een investering; een investering in de toekomst van kinderen. Juist voor kinderen in kansarme gezinnen met een laag inkomen kan kinderopvang veel betekenen.

Daarom is een stelselherziening die ziet op (bijna) gratis kinderopvang ook betekenisvol en ambitieus (MinSZW, 2024). Niet alleen gaat het om een nog nooit eerder vertoonde structurele investering van 2,9 miljard in de kinderopvang, ook wil het kabinet naar een systeem zonder toeslagen. Het nieuwe stelsel gaat uit van een simpel laag tarief dat direct aan de kinderopvanginstelling wordt betaald. Dat is gewenst want eenvoud en zekerheid zijn voor ouders buitengewoon belangrijke voorwaarden om van kinderopvang gebruik te maken.

Edoch – spoiler alert – de (bijna) gratis kinderopvang komt er niet omdat het nieuwe financieringsstelsel ondernemers veel ruimte biedt voor prijsstijgingen. Daarnaast zijn de huidige plannen ook nadelig voor de kinderen (en ouders) die het meest zouden profiteren van kinderopvang. In een eerder *ESB*-artikel is daar al voor gewaarschuwd (Plantenga et al., 2022). De huidige bijdrage bouwt daarop voort, door uit te rekenen wat het nieuwe financieringsstelsel in de praktijk voor ouders betekent. Uitgangspunt daarbij is de hoofdlijnenbrief van staatssecretaris Nobel van afgelopen november (MinSZW, 2024).

Een markt met twee prijzen

In de stelselherziening stelt het kabinet een inkomensafhankelijke vergoeding van 96 procent voor die direct wordt overgemaakt aan de kinderopvangorganisaties (Coalitieakkoord, 2021). Hierin klinkt de les door die van de toeslagenaffaire geleerd is. In het nieuwe stelsel is er geen sprake meer van terugvorderingen – de financiering wordt supertransparant, voorspelbaar en betaalbaar. De hoofdlijnenbrief stelt bovendien dat het nieuwe financieringsstelsel kan bijdragen aan een cultuurverandering. “Bijvoorbeeld doordat de eenvoud, zekerheid en betaalbaarheid ertoe leiden dat het normaler wordt om meer kinderopvang te gebruiken dan drie dagen per week” (MinSZW, 2024, p. 9).

Deze voordelen komen echter onder druk te staan, omdat de kinderopvang een markt is met twee prijzen. De eerste prijs is het maximum-uurtarief waarmee de overheid rekent en tot waar de vergoeding reikt. In 2024 bedroeg dit 10,25 euro voor de dagopvang en 9,12 euro voor de buitenschoolse opvang. In de huidige financieringssysteematie krijgen de laagste inkomens 96 procent van deze maximum-uurprijs vergoed; de hoogste inkomens 33,3 procent.

De tweede prijs is de prijs die daadwerkelijk door de kinderopvangorganisatie aan de ouders in rekening wordt gebracht. Deze vraagprijs is niet gereguleerd en ligt in ruim de helft van de gevallen hoger dan het door de overheid vergoede maximum-uurtarief (CBS, 2023). Dit verschil tussen het daadwerkelijke tarief en het maximum-uurtarief waarmee de overheid rekent, komt volledig voor rekening van de ouders.

In het huidige stelsel is het verschil relatief beperkt omdat ouders de kinderopvang als duur ervaren en zij via marktwerking – zij kunnen overstappen – de aanbieders dwingen om met hun prijsstelling niet te veel af te wijken van maximum-uurtarief. Maar zodra iedereen onder het nieuwe stelsel een vergoeding krijgt van 96 procent van het maximumtarief, ontstaat er voor de aanbieder van kinderopvang ruimte om de vraagprijs tot ruim boven het maximum-uurtarief te verhogen.

Voor de midden- en hoge inkomens is een dergelijke ontwikkeling wel te dragen: kinderopvang is weliswaar niet bijna gratis, maar voor de hogere inkomens zullen de kosten flink dalen. Voor de lage inkomens betekent het toenemende verschil tussen maximum-uurtarief en de vraagprijs dat de kinderopvang juist duurder wordt. Dit terwijl juist kinderen uit gezinnen met een lagere sociaal-economische status profiteren van kinderopvang (Van Huizen en Plantenga, 2018).



Kosten kinderopvang voor gezin met twee jonge kinderen, in euro's

TABEL 1

	Huidig regime		Nieuw regime	
	Bij €77.000 inkomen ²	Bij €33.000 inkomen ²	Bij huidige prijzen ³	Bij prijzen die €1 /uur hoger zijn ⁴
Kosten voor gezin van 2 dagen' opvang, per maand	361	154	114	286
Kosten voor gezin van 3 dagen' opvang, per maand	656	306	170	428
Toename kosten van een dag meer kinderopvang, per jaar	3.540	1.824	672	1.704

¹ Op basis van 10 uur kinderopvang per weekdag, oftewel 43 uur opvang per maand.

² Op basis van toeslag-app Belastingdienst, waarbij het toetsingsinkomen het bruto-inkomen is.

³ Uurtarief van €0,66, op basis van $(1 - 0,96) \times 10,25 + 0,25$ (het verschil tussen het maximum-uurtarief €10,25 en de vraagprijs €10,50).

⁴ Uurtarief van €1,66, op basis van $(1 - 0,96) \times 10,25 + 1,25$ (het verschil tussen het maximum-uurtarief €10,25 en de vraagprijs €11,50).

ESB

De rekensom van de staatssecretaris

Een rekensom illustreert de impact van het nieuwe stelsel. Uitgangspunt is het rekenvoorbeeld uit de hoofdlijnenbrief. Het gaat om een gezin met twee kinderen waarin één ouder met een vierdaagse werkweek 44.000 euro bruto op jaarbasis verdient en de andere ouder 33.000 euro in drie dagen per week. De beide kinderen gaan twee dagen naar de kinderopvang, met een uurtarief van 10,50 euro.

In het voorbeeld uit de hoofdlijnenbrief (MinSZW, 2024) besluit de minst werkende ouder een dag meer te werken en neemt het gezin voor beide kinderen een dag meer kinderopvang af. In het oude regime loont deze extra arbeidsmarktparticipatie nauwelijks: terwijl het inkomen met circa 11.000 euro stijgt, stijgen de kosten van kinderopvang meer dan evenredig, met als resultaat een batig saldo van 1.500 euro per jaar. Onder het nieuwe regime is de kinderopvangtoeslag inkomensafhankelijk en is bovendien de toeslag veel royaler. Het batig saldo is in het voorbeeld van de staatssecretaris nu 4.500 euro. Oftewel: het nieuwe stelsel maakt het veel aantrekkelijker om een dag extra te werken!

Drie opmerkingen

Bij dit voorbeeld zijn echter ten minste drie opmerkingen te maken. Ten eerste heeft dit gezin ook financieel voordeel in het nieuwe stelsel zonder dat ze extra gaan werken. Immers, de netto-kinderopvangrekening daalt van 361 euro (uitgerekend op basis van de toeslag-app van de Belastingdienst) per maand naar 114 euro (86 uren (voor twee dagen opvang in de week) \times 0,66 euro uurtarief \times 2 kinderen). De 2.964 euro extra inkomsten op jaarbasis impliceert een inkomenseffect dat de arbeidsmarktparticipatie niet direct zal bevorderen.

De tweede opmerking betreft het feit dat in het rekenvoorbeeld geen rekening is gehouden met de mogelijkheid van de prijsstijgingen. Stel dat de vraagprijs met één

euro per uur stijgt. Dat is een prijsstijging van iets minder dan tien procent; in een markt met beperkt aanbod en een stijgende vraag is dat niet een heel wild scenario. De maandrekening stijgt dan naar van 114 euro naar 286 euro ($86 \times 1,66 \times 2$) per maand.

Stel nu dat de minst werkende partner besluit tot een extra dag werken en een extra dag kinderopvang voor de beide kinderen. Onder het oude regime stijgt de kinderopvangrekening naar 656 euro per maand. De extra kinderopvangkosten (3.540 euro op jaarbasis) impliceren een vrij zware druk op het bruto extra inkomen van 11.000 euro.

In het nieuwe regime met de prijsstijging stijgt de kinderopvangrekening hier naar 428 euro per maand ($129 \times 1,66 \times 2$) oftewel een stijging van 1.704 euro op jaarbasis. De kinderopvang is voor dit huishouden nog steeds goedkoper dan onder het oude regime en werken loont nog steeds, maar de prijsstijging maakt meer werken aanmerkelijk minder aantrekkelijk dan het rekenvoorbeeld uit de brief van de staatssecretaris.

De derde opmerking betreft het feit dat in dit voorbeeld wordt gerekend met een $2 \times$ modaal inkomen. Stel nu dat er sprake is van een eenoudergezin met een inkomen van 33.000 euro. In het oude regime betaalde deze ouder een kinderopvangrekening van 154 euro per maand voor twee dagen opvang. Zonder prijsstijging gaat deze ouder er in het nieuwe regime nog licht op vooruit (114 versus 154 euro), maar met een prijsstijging van tien procent is er sprake van bijna een verdubbeling van de kinderopvangrekening (286 versus 154 euro). Een dag extra werken is in dit geval ongeveer even kostbaar als in het oude regime (extra kosten 1.704 versus 1.824 euro).

Voor dit laatste scenario – hogere kinderopvangprijzen voor lage inkomens – wringt omdat juist hier voordeel te behalen lijkt in termen van arbeidsmarktparticipatie, en ook in termen van kindontwikkeling.

Oplossingen

De oplossing is om het verschil tussen de maximum-uurprijs van de overheid en de vraagprijs op de markt zo klein mogelijk te houden. Er zijn ten minste drie manieren om dat te bereiken (Kinderopvangraad, 2024), ieder met hun eigen ingewikkeldheden.

Ten eerste kan de invoering van bijna gratis kinderopvang worden gekoppeld aan prijsregulering om de toegankelijkheid voor de lage inkomens te waarborgen (Plantenga et al., 2022). Aanbieders van kinderopvang zijn dan niet meer vrij om zelf de prijs te bepalen. Het door de overheid vastgestelde uurtarief wordt dan leidend, eventueel met een beperkte mogelijkheid tot opslag, bijvoorbeeld om hogere kosten voor vastgoed te compenseren.

Een tweede optie is om kinderopvang niet (bijna) gratis te maken, maar wel goedkoper door de huidige vaste voet – dat is het percentage dat ouders ongeacht hun inkomen vergoed krijgen – van 33 procent naar bijvoorbeeld 60 procent te verhogen. Door dit in combinatie met een inkomensafhankelijke ouderbijdrage te doen, blijft de betaalbaarheid voor lage-inkomensgezinnen gewaarborgd, terwijl ook het prijsmechanisme grotendeels intact blijft en aanbieders nog steeds geprikkeld worden tot een prijsstelling die niet te veel afwijkt van het maximum-uurtarief

(Van Rijn et al., 2023).

Een derde optie is om aanbieders te verplichten om voor lage inkomens standaard het maximum – door de overheid te vergoeden – uurtarief te rekenen. Het verschil tussen het maximum-uurtarief en de daadwerkelijke vraagprijs zou dan toenemen met het huishoudensinkomen. Omdat kindplaatsen voor lagere-inkomensgroepen dan minder winstgevend zijn, vergt dit wel de afspraak dat aanbieders hiervoor gecompenseerd worden, bijvoorbeeld door rekening te houden met het verzorgingsgebied.

Uiteraard is niet ingrijpen ook een optie. Het verschil tussen het maximum-uurtarief en de vraagprijs zal dan naar alle waarschijnlijkheid toenemen. Voor lage inkomens dreigt kinderopvang dan onbetaalbaar worden; voor middeninkomens verandert er niet zo heel veel (zie het rekenvoorbeeld), terwijl hoge inkomens spekkoper zijn.

Ten slotte

De hoofdlijnenbrief analyseert de risico's wel, maar stelt voor om de ontwikkelingen te monitoren. Onder andere wordt opgemerkt "dat op voorhand niet is te voorspellen hoeveel de tarieven precies gaan stijgen" (p. 9). Ook wordt gewezen op de mogelijkheid van 'gerichte maatregelen' om excessieve prijsstijgingen te voorkomen (p. 11). Wellicht dat op basis hiervan ook afspraken gemaakt kunnen worden met de brancheorganisaties en dat hun het risico van prijsregulering (of andere 'gerichte maatregelen') kan worden voorgehouden wanneer de prijzen inderdaad excessief stijgen.

Hoe dan ook is het belangrijk om te voorkomen dat juist die kinderen uit het systeem worden geduwd die het meest baat hebben bij kinderopvang. Kinderopvang is belangrijk voor werkend Nederland, maar kinderopvang is ook een springplank voor kinderen; een springplank naar een betekenisvolle toekomst.

Literatuur

CBS (2023) *Ouders betaalden gemiddeld 3210 euro aan kinderopvang in 2023*. CBS Nieuwsbericht, 26 juli.

Coalitieakkoord (2021) *Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst: Coalitieakkoord 2021–2025 – VVD, D66, CDA en ChristenUnie*. Te vinden op www.kabinetformatie2023.nl.

Huizen, T. van, en J. Plantenga (2018) *Do children benefit from universal early childhood education and care? A meta-analysis of evidence from natural experiments*. *Economics of Education Review*, 66, 206–222.

Kinderopvangraad (2024) *Kinderopvang: een springplank naar een betere toekomst. Overwegingen voor het nieuwe kabinet*. Kinderopvangraad, Publicatie 19 september.

MinSZW (2024) *Hoofdlijnenbrief over nieuw financieringsstelsel kinderopvang: aan de slag*. Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid, 11 november. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Plantenga, J, T. van Huizen en P. Leseman (2022) *Het maatschappelijk belang van kinderopvang vereist prijsregulering*. *ESB*, 107(4810), 270–273.

Rijn, J. van, J.H. van Dijk en J.J. van Dijk (2023) *Inkomensafhankelijke ouderbijdrage beter dan kabinetsplan kinderopvang*. *ESB*, 108(4827S), 61–65.

Huidige hoogte benzineprijs rechtvaardigt accijnskorting niet

In april 2022 is de benzineaccijns tijdelijk fors verlaagd vanwege de sterk opgelopen benzineprijs. De maatregel is inmiddels echter meerdere keren verlengd, recentelijk ook weer voor 2025. Gecorrigeerd voor de inflatie is de huidige benzineprijs echter zeer laag.

IN HET KORT

- Bij invoering van de accijnskorting in april 2022 stonden de nominale en reële benzineprijs op recordhoogte.
- In plaats van prijspielen te dempen, draagt de accijnskorting er inmiddels aan bij dat de reële benzineprijs zeer laag is.

DAAN HULSHOF

Universiteit docent
aan de Rijksuniversiteit
Groningen

In 2021 en 2022 werd benzine in rap tempo duurder. De nominale benzineprijs liep op van 1,55 euro per liter (inclusief btw en accijns) in december 2020 naar een recordhoogte van 2,29 in maart 2022. Oorzaak van de prijsstijging was een sterk toegenomen krapte op de wereldmarkten voor olie en brandstoffen. Deze krapte was onder meer het gevolg van een sterk toegenomen vraag die volgde op het opheffen van de coronamaatregelen, evenals oplopende zorgen over aanbodbeperkingen vanwege de geopolitieke spanningen die culmineerden in de inval van Rusland in Oekraïne in februari 2022 (EIA, 2023).

Om de brandstof voor burgers betaalbaar te houden, werd per april 2022 een accijnskorting van 21 procent ingevoerd (Rijksoverheid, 2022). De benzineaccijns daalde daarmee van 0,82 euro per liter naar 0,65 euro. In de veronderstelling dat de marktkrapte van tijdelijke aard was en prijzen op termijn weer zouden normaliseren, was de accijnsverlaging uitdrukkelijk een tijdelijke maatregel voor het resterende kalenderjaar 2022.

Maar ondanks een forse daling in de benzineprijs in de tweede helft van 2022 werd de accijnskorting per januari 2023 toch verlengd. Ook werd de jaarlijkse inflatiecorrectie op accijns uitgesteld, wat de facto neerkomt op een hogere accijnskorting. Per juli 2023 werd de helft van de accijnskorting afgeschaft en de inflatiecorrectie voor dat jaar alsnog toegepast, maar voor 2024 werd de resterende accijnskorting toch weer verlengd en de jaarlijkse inflatiecorrectie niet toegepast. In september jongstleden werd rondom het

presenteren van de Rijksbegroting bekend dat ook voor 2025 de accijnskorting gehandhaafd wordt en de inflatiecorrectie uitblijft.

De accijnskorting kost de overheid veel geld. Een bier-viltjesberekening van het benzineverbruik (die gedragsveranderingen als gevolg van de accijnskorting negeert) maal de accijnskorting suggereert dat de overheid tussen april 2022 en september 2024 grofweg 2,5 miljard euro is misgelopen aan accijns. Voor 2025 schat de regering zelf dat het voor benzine, diesel en lpg tezamen gaat om 1,5 miljard (Tweede Kamer, 2024).

Ondertussen wordt er voor vergelijkbare bedragen bezuinigd op onderwijs en wetenschap en de stimulering van elektrische auto's "om de overheidsfinanciën gezond te houden" (Rijksoverheid, 2024). Daarnaast vermindert de accijnskorting ook de prikkel om het benzinegebruik te beperken.

Deze nadelen aan de accijnskorting trekken de rechtvaardigheid ervan in twijfel. Hoe hoog is de benzineprijs eigenlijk vandaag? En is de accijnskorting nog gerechtvaardigd op basis van het argument dat de benzineprijs uitzonderlijk hoog is? Om dit te beantwoorden vergelijkt dit artikel de benzineprijs sinds de invoering van de accijnskorting met de prijzen in de afgelopen twee decennia.

Accijnsverlaging vanwege recordprijzen

Figuur 1 toont de gemiddelde maandelijkse nominale en reële (basisperiode november 2024) benzineprijs aan de pomp voor de periode waarvoor gegevens beschikbaar zijn bij het Centraal Bureau voor de Statistiek: januari 2006 – november 2024. Bij een historische prijsvergelijking is het belangrijk om rekening te houden met inflatie. Daarom zijn de voor inflatie gecorrigeerde, oftewel reële, benzineprijzen hier het uitgangspunt. Immers, als alle salarissen en overige prijzen stijgen moet de nominale brandstofprijs ook meestijgen om relatief niet goedkoper te worden.

Om de reële prijzen in historisch perspectief te plaatsen onderscheiden de grijze stippellijnen in de figuur de kwintielen van de reeks reële prijzen: prijzen onder de laagste stippellijn horen bij de 20 procent laagste reële prijzen in de afgelopen twee decennia, reële prijzen tussen de onderste en een na onderste stippellijn horen bij de groep van 20-40 procent, et cetera. Ook laat de figuur zien wat de reële benzineprijs geweest zou zijn zonder accijnskorting vanaf april 2022.

De benzineprijs lag op het moment van invoering van de accijnskorting in 2022 vanuit historisch oogpunt op een recordniveau, niet alleen in nominale maar ook in reële termen. De figuur toont dat de reële benzineprijs in het halve jaar voorafgaand aan de invoering van de accijnskorting vrijwel continu boven de bovenste grijze stippellijn lag en dus hoorde bij de 20 procent hoogste prijzen die de afgelopen twee decennia zijn voorgekomen.

In juli 2022, vlak na de invoering van de accijnskorting, steeg de reële benzineprijs naar een nieuw recordniveau. Zonder accijnskorting was deze prijspiek dus nog hoger geweest. Deze observaties rechtvaardigen de lezing dat brandstofkosten rondom de periode van invoering van de accijnskorting waren gestegen naar buitengewone hoogte (wat overigens niet suggereert dat de doelmatigheid en noodzaak van de korting buiten kijf staan).

In de tweede helft van 2022 daalde de benzineprijs vervolgens fors, maar de accijnskorting werd toch verlengd naar 2023. Hierdoor was de benzineprijs in de eerste helft van 2023 zeer laag. In de afgelopen twee decennia was benzine bijna nooit goedkoper dan in die periode. In juli 2023 is met het terugdraaien van de helft van de korting de huidige status quo wat betreft accijns hoogte bereikt.

Sinds de gedeeltelijke terugdraaiing in juli 2023 liggen de reële benzineprijzen op relatief lage niveaus, met het gros van de tijd prijzen in het tweede of derde kwintiel. Ofsewel, in de laatste twee decennia was de benzineprijs veertig procent van de tijd vergelijkbaar, twintig procent van de tijd goedkoper en veertig procent van de tijd duurder dan in de afgelopen periode. In de laatste maanden is de reële prijs zelfs gedaald tot (ruim in) het eerste kwintiel. In plaats van prijspieken te dempen, draagt de accijnskorting inmiddels dus bij aan zeer lage benzineprijzen.

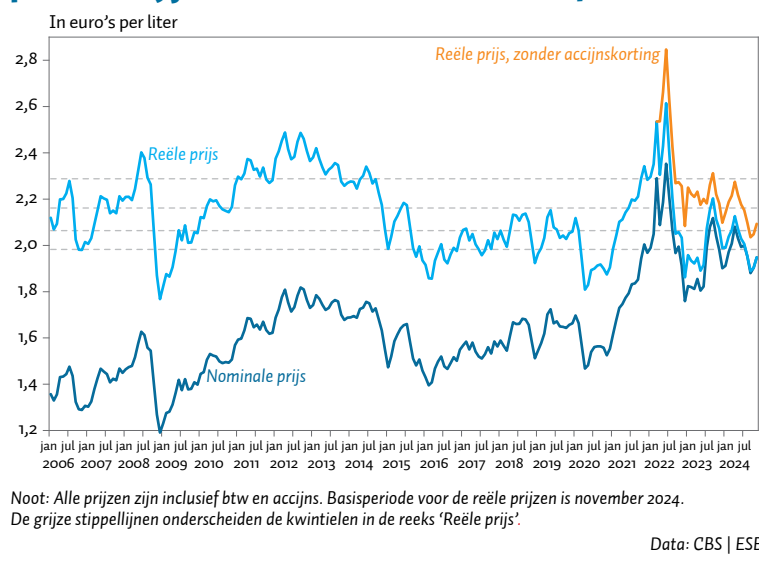
Zonder accijnskorting zou de reële benzineprijs uiteraard hoger zijn geweest. Het gaat dan echter bepaald niet om uitzonderlijke prijsniveaus. Behalve in september 2023 (vijfde kwintiel) en september en oktober 2024 (tweede kwintiel) behoorden de reële prijzen zonder korting sinds juli 2023 tot het derde of vierde kwintiel. Ofsewel, de benzineprijs was in de laatste twee decennia veertig procent van de tijd goedkoper en twintig procent van de tijd duurder dan in de periode sinds juli 2023.

Conclusie

Toen de accijnskorting in april 2022 werd ingevoerd, lag de brandstofprijs op een recordhoogte. Omdat de grote krapte op de olie- en brandstoffenmarkten is verdwenen, zoals expliciet verwacht bij invoering van de accijnskorting, is de benzineprijs inmiddels al langere tijd niet hoog meer. Ook zonder accijnskorting staat de reële prijs vanuit historisch perspectief op gebruikelijke niveaus. De rechtvaardiging die gebruikt werd voor invoering van de accijnskorting is dus niet meer geldig. Tegelijkertijd kost de korting de overheid veel geld en stimuleert het mensen om benzine te gebruiken. De accijnskorting kan dus afgeschaft worden, zoals oorspronkelijk ook de bedoeling was.

Gemiddelde Nederlandse benzineprijs per maand, januari 2006 – november 2024

FIGUUR 1



Literatuur

EIA (2023) *Crude oil prices increased in first-half 2022 and declined in second-half 2022*. EIA Statistiek, 4 januari.

Rijksoverheid (2022) *Maatregelenpakket om gevolgen stijgende energieprijzen en aanhoudende inflatie te verzachten*. Nieuwsbericht te vinden op rijksoverheid.nl.

Rijksoverheid (2024) *OCW-begroting 2025: basis op orde, kwaliteit omhoog*. Nieuwsbericht, 17 september.

Tweede Kamer (2024) *Budgettaire bijlage Hoofdpijnenakkoord 15 mei 2024, 2024D19454, 16 mei*.



China lijkt meer naar VS te exporteren via andere landen

Sinds de strafheffingen in de eerste termijn van Trump is de export van China naar de VS afgenomen. Een deel lijkt de VS via andere landen echter alsnog te bereiken.

China's verlies aan aandeel in de totale Amerikaanse import is bijna volledig opgevuld door landen met goede handelsbetrekkingen met de VS. Dit zijn vooral de landen in opkomend Azië, maar ook in Noord-Amerika en Europa. De figuur toont, naast China, de tien landen die hun aandeel in de Amerikaanse import het meest zagen toenemen sinds januari 2018 – toen de handelsoorlog tussen VS en China begon – tot augustus 2024. Mexico en Vietnam laten de grootste stijgingen zien, beide met meer dan twee procentpunt.

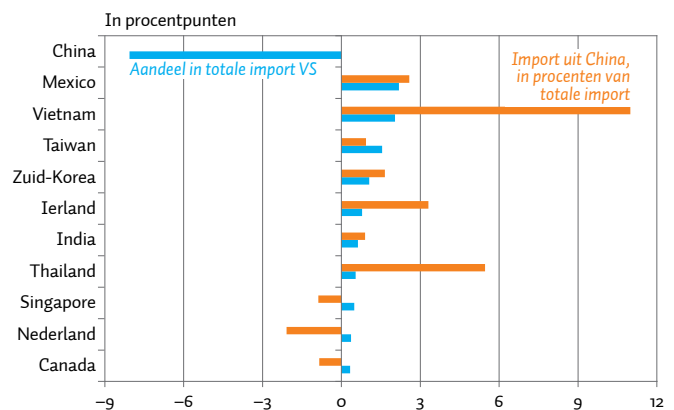
Toch zijn strafheffingen tegen China niet zo effectief in het buiten de deur houden van Chinese goederen als ze op het eerste oog lijken. Van de tien landen met de grootste exportgroei naar de VS zagen er zeven ook een sterke stijging van de invoer van goederen uit China. Het aandeel van China in hun invoer steeg met gemiddeld 2,2 procentpunt. De toename van de Chinese import is het sterkst in opkomend Azië, waar Vietnam (+11 procentpunt) en Thailand (+5,5) de grootste stijgingen laten zien, gevolgd door Ierland (+3,1) en Mexico (+2,6).

In sommige ontwikkelde landen, zoals Singapore, Nederland en Canada, is het marktaandeel van Chinese invoer daarentegen gedaald. Deze daling was voornamelijk toe te schrijven aan een vervanging van de Chinese ICT-goedereninvoer door die uit Taiwan.

De cijfers suggereren dat China in staat is geweest om het verlies van export naar de VS deels te compenseren door middel van omleidingsrou-

tes via met de VS bevriende handelspartners. Dit maakt deze landen wel kwetsbaar voor het vijandige handelsbeleid van Trump in zijn tweede termijn. Trump heeft tijdens zijn verkiezingscampagne onder meer bedreigd met een universeel tarief voor alle handelspartners van tien tot twintig procent. ■ **Dana Bodnar en Greetje Frankena** (Atradius)

Minder handel direct van China naar VS; meer via andere landen



Noot: de figuur geeft de verandering in het importaandeel tussen de twaalf maanden tot en met januari 2018 en de twaalf maanden tot en met augustus 2024.

Data: IMF en Taiwan Ministry of Finance | ESB

Universiteitssteden minder in trek bij kleine vastgoedinvesteerders

Sinds 2021 verkopen vastgoedinvesteerders in studentensteden meer huurwoningen aan eigenaar-bewoners, dan er woningen gekocht worden om te verhuren. Dit bemoedigt doorstroom van afgestudeerden van studentenkamers naar reguliere huurwoningen en daarmee ook de huisvesting van nieuwe studenten.

Voor afgestudeerde studenten met een studentenkamer is huren in de vrije sector in principe een logische volgende stap. Doorstroom is tevens nodig om ruimte te maken in het aanbod studentenwoningen voor nieuwe studenten.

Het aanbod van huurwoningen voor studenten en afgestudeerden lijkt echter te krimpen. Per saldo worden er in de universiteitssteden momenteel per half jaar rond 1.400 woningen meer verkocht dan gekocht door kleine investeerders.

De figuur toont dat kleine investeerders (maximaal negen woningen in bezit) sinds 2021 in universiteitssteden flink minder woningen kopen om te verhuren. Waren er dit tussen 2016 en 2020 zo'n 1.600 stuks per halfjaar, in 2021–2022 zakte dit tot zo'n 900 en inmiddels zijn het er nog 300 per halfjaar. In de tweede helft van 2020 anticipeerden investeerders op de verhoging van de overdrachtsbelasting in 2021 van twee procent naar acht procent, met als gevolg een aankooppeik in dat jaar en vervolgens een inzakking van de aankopen na de invoering van de overdrachtbelasting.

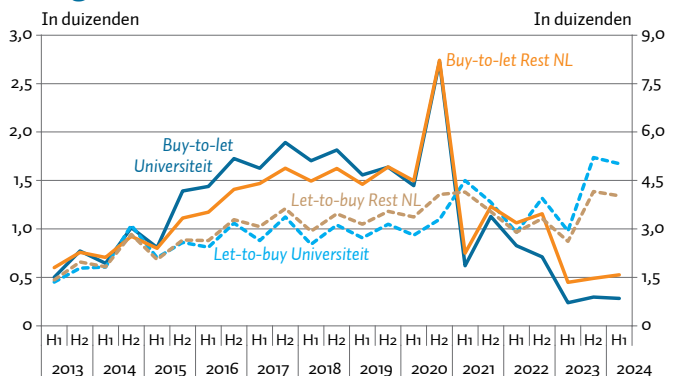
Bovendien worden door investeerders ook meer huurwoningen verkocht aan eigenaar-bewoners (gemiddeld 950 per halfjaar voor 2020 en nu zo'n 1.450), zeker sinds de tweede helft van 2023 toen het rendementsperspectief verder onder druk kwam te staan als gevolg van stijgende rente

en de (aangekondigde) invoering van de Wet betaalbare huur per 1 juli 2024. Deze trend vindt ook in de rest van Nederland plaats, maar is sterker zichtbaar in universiteitssteden.

Het zijn met name de kleinere woningen die in de universiteitssteden door kleine investeerders minder gekocht maar meer worden verkocht. Juist kleinere, betaalbaardere woningen kunnen voor net afgestudeerden, die nog niet samenwonen of een gezin hebben, aantrekkelijk zijn.

■ **Frank Harleman** (Kadaster)

Aan- en verkopen huurwoningen door kleine vastgoedinvesteerders



Data: Kadaster | ESB

Europese R&D-bedrijven investeren veel, maar niet in hightech

Driekwart van de 2.000 bedrijven die wereldwijd het meest in R&D investeren in 2023 bevindt zich in de VS (681), de EU (322) en China (524). Hoewel de totale omvang van Europese bedrijfsinvesteringen door deze bedrijven ten opzichte van het bruto binnenlands product (bbp) hoger is dan in de VS en China, verschilt de samenstelling sterk.

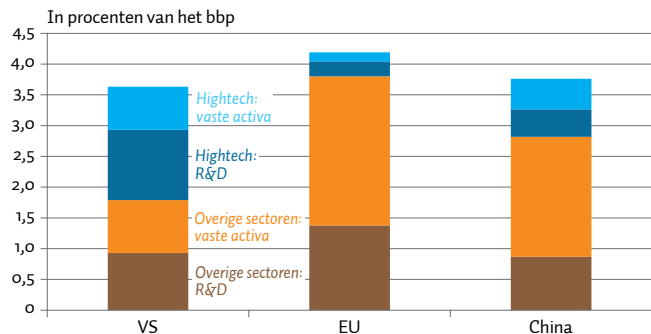
De figuur laat zien dat de Europese bedrijven minder investeren in hightechsectoren dan bedrijven in de VS en China. Dit soort investeringen is

juist cruciaal voor productiviteitsgroei, die in de EU achterblijft bij de VS. Ook de totale R&D investeringen blijven in de EU achter bij de VS. Dit hangt deels samen met de sectorstructuur: Europa heeft minder (grote) hightechbedrijven dan de VS, terwijl deze sector R&D-intensief is. De Europese bedrijfsinvesteringen in R&D concentreren zich onder meer in de auto-industrie, de farmacie en nutsbedrijven, die over het algemeen minder in R&D investeren dan in vaste activa.

Onderliggende verklaringen voor de lagere R&D-investeringen en de sectorstructuur vinden we in de Europese interne markt en de financieringsmarkt. De Europese interne markt is meer gefragmenteerd dan die in de VS, wat (innovatieve) Europese bedrijven remt in het doorgroeien en minder laat profiteren van schaalvoordelen. Daarnaast is de structuur van de Amerikaanse financieringsmarkt gunstiger voor R&D en hightech-investeringen. In de VS is veel risicodragend kapitaal beschikbaar, wat van groot belang is voor risicovolle investeringen zoals R&D en hightech. Op de Europese financieringsmarkt speelt bankfinanciering een grotere rol. Bankfinanciering heeft doorgaans een beperktere risicobereidheid en een kortere financieringshorizon, en vereist vaak onderpand. Dit voedt investeringen in vaste activa, maar minder in immateriële activa zoals R&D. Versterking van de Europese kapitaalmarktunie en verdieping van de interne markt kunnen een oplossing bieden. Deze hervormingen zorgen voor een grotere markt en een betere allocatie van kapitaal, waardoor meer van het ruim aanwezige spaargeld in Europa naar productiviteitsverhogende investeringen zou vloeien.

▪ **Kasper Stuu** (MinFin)

Investeringen in R&D en kapitaalgoederen van de 2.000 meest innovatieve bedrijven¹ in 2023



¹ Betreft de bedrijven die het meest in R&D hebben geïnvesteerd

Data: The 2024 EU Industrial R&D Investment Scoreboard (2024) | ESB

Hardst groeiende sectoren kennen ook hogere personeelsuitstroom

Sectoren die sterker groeien, hebben, naast de te verwachten hogere instroom aan personeel, ook een hogere uitstroom. Sterk groeiende sectoren zijn gemiddeld genomen dus dynamischer.

De figuur toont de instroom en uitstroom in fte per sector in de periode 2010–2022 ten opzichte van de sectorgrootte in 2010. De sectoren

zijn ingedeeld op basis van de SBI-codes. In de grafiek zijn de sectoren gerangschikt op basis van hun groeipercentage van de werkgelegenheid over deze periode.

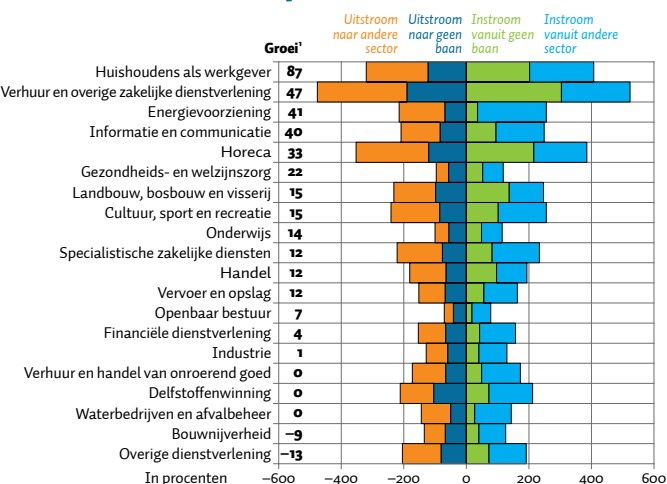
De in- en uitstroom zijn onderverdeeld in de stromen 'andere sector' en 'geen baan'. De eerste categorie geeft weer in hoeverre sectoren hun werknemers uit andere sectoren halen of daaraan verliezen. De categorie 'geen baan' is meer divers; het kan hier bijvoorbeeld om in- en uitstroom van of naar werkloosheid gaan. Of om starters bij instroom of pensionering bij uitstroom.

Zo had de sector Energievoorziening in twaalf jaar tijd een instroom van ongeveer 7.000 vanuit 'geen baan' en 45.000 vanuit 'andere sector'. Omdat de originele sectorgrootte in 2010 rond de 20.000 fte lag, heeft er een totale instroom van meer dan 256 procent plaatsgevonden. De uitstroom in die periode lag op 215 procent van de originele sectorgrootte, wat resulteert in een groei van de werkgelegenheid in deze sector van 41 procent.

De figuur laat zien dat de meeste sectoren de afgelopen twaalf jaar zijn gegroeid. Dit is logisch, aangezien ook de werkzame beroepsbevolking in die periode hard is gegroeid. Alleen in de sectoren Bouwnijverheid en Overige dienstverlening was er sprake van een daling van de werkgelegenheid. Daarnaast valt op dat de publieke sectoren Onderwijs, Openbaar bestuur en Gezondheids- en welzijnszorg relatief weinig dynamiek kennen. Ze trekken weinig werknemers aan, maar verliezen relatief ook weinig werknemers.

▪ **Jesse de Haan en Jesper de Groot** (SZW)

In- en uitstroom fte per sector



¹ Van de werkgelegenheid, in procenten

Data: CBS | ESB

‘De ESB-podcast was een mooie eerste media-ervaring’

Het derde seizoen van de Nieuwe Economen Podcast staat volledig online. Voor veel van de promovendi is het hun eerste contact met de media: hoe kijken ze daarop terug, en wat heeft het ze gebracht? We spreken met Esmée Zwiërs, universitair docent aan de Universiteit van Amsterdam, die te gast was in het tweede seizoen.

Welke aflevering van het afgelopen seizoen sprong er bovenuit voor jou?

“De aflevering met Kyra Hanemaaijer over ongelijkheid in het Nederlandse rechtssysteem. Daar heb ik met veel plezier naar geluisterd, al moet ik wel toegeven dat ik lichtelijk bevooroordeeld ben, aangezien ik met haar samenwerk. Dat migratieachtergrond na de moord op advocaat Wiersum een dermate groot effect heeft op de strafbepaling van rechters vond ik echt schokkend.”

Je was zelf te gast in de achtste aflevering van het tweede seizoen.

“Ja, daarin stond de economie van de geboortepanning centraal. We bespraken hoe de Tweede Wereldoorlog de bevolkingsgroei heeft geremd. De geboortepiek die direct na de oorlog plaatsvond, compenseert niet voor de geboortes die in de jaren daarvoor niet hebben plaatsgevonden. Van uitstel kwam dus afstel in deze periode.

Ook hadden we het over hoe het beschikbaar komen van de anticonceptiepill in 1970 vrouwen veel economische voordelen heeft gebracht doordat ze hun vruchtbaarheid beter konden plannen.”



ESMÉE ZWIËRS

Universitair docent aan de
Universiteit van Amsterdam

Hoe vond je het om in een podcastsetting over je onderzoek te praten?

“Nou, in eerste instantie heel spannend. Maar door de setting was het een laagdrempelige manier om over mijn onderzoek te kunnen praten. Het was voor mij de eerste keer om op deze manier mijn onderzoek aan een groot publiek te presenteren. Uiteindelijk was het een erg leuke ervaring.”

We hebben je erna meermaals in de media gezien. Welk optreden springt er voor jou uit?

“Afgelopen jaar schreef ik een opiniestuk voor NRC over de dalende geboortecijfers wereld-

wijd en wat daar de oorzaken van zijn. Dat kwam uiteindelijk op een vrij prominente plek in de zaterdagkrant terecht. Dat was wel echt mijn hoogtepunt. En dat leidt dan weer, al dan niet direct, tot andere mediaoptredens, zoals in de Jesse Frederik Show.”

Wat neem je mee uit jouw deelname aan de Nieuwe Economen Podcast?

“Een mooie eerste kennismaking met hoe je helder kan praten over je onderzoek. Daarbij merk je meteen hoe belangrijk het is om over je studie te praten op een begrijpelijke manier door weg te blijven van wetenschappelijk jargon. Dat is echt wel een vaardigheid, maar dat is leuk om te leren.”

Welke onderwerpen hoop je in een toekomstig seizoen voorbij te horen komen?

“Een wetenschapper met een focus op methodologisch onderzoek lijkt me erg interessant, zoals een theoretisch econometrist. De verbinding met de maatschappelijke relevantie is misschien moeilijker te leggen, maar het is zeker belangrijk werk: de methodologische kennis die zij leveren, wordt gebruikt door andere wetenschappers. Dus wat meer aandacht voor dat soort onderzoek lijkt me erg goed.”

RIK LEIJSEN

Redactiemedewerker ESB

Colofon



Economisch Statistische Berichten (ESB) is het vakblad van De Koninklijke Vereniging voor de Staaathuishoudkunde. ESB signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel. ESB is een uitgave van Stichting ESB. De Koninklijke Vereniging voor de Staaathuishoudkunde is houder van de merknaam ESB

Redactie: Robert Kleinknecht (hoofdredacteur), Wolf Struys, Erik van de Winkel, Rutger Schilpzand, Jasper Lukkezen (adjunct-hoofdredacteur), Simon Huijben, Elisa de Weerd en Yasmine van der Straten
Redactiemedewerkers: Rik Leijsen en Koenraad Schreuder
Tekstredactie: De Twee Hanen
Vormgeving: Jacques van Schie
Bestuur Stichting ESB: Cees Oudshoorn (voorzitter), Mathijs Bouman, Esther van Rijswijk en Daniël van Vuuren
Commissie van redactie wordt opnieuw geformeerd onder voorzitterschap van Arjen van Witteloostuijn

Afbeeldingen

Roger Klaassen; iStock / sImgorhand, Toshe.O, SweetBunFactory, cagkansayin, Yelizaveta Tomashevskva, santypan, Rawpixel

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij vindt u op www.esb.nu/publiceren

Abonneren

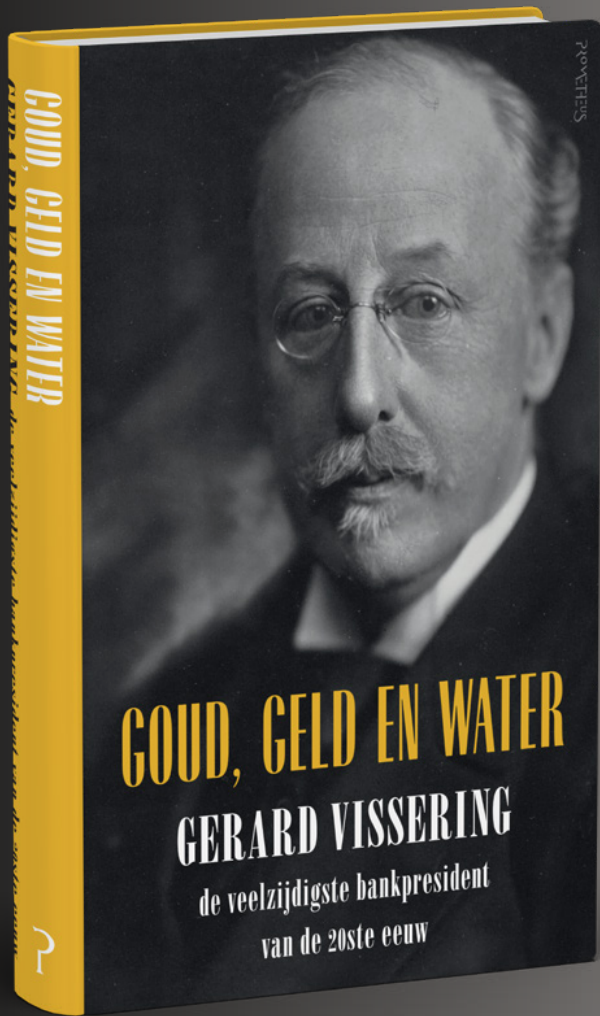
U kunt een abonnement online afsluiten op www.esb.nu/word-lid

Contact

Redactie: 020 592 87 77; redactie@esb.nu
Klantenservice: lid@esb.nu
Adverteren: Thomas Timmermans, 020 592 8636
thomas.timmermans@fdmediagroep.nl
Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoek: Prins Bernhardplein 173, 1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Verschijningsdata ESB:

20 feb., 20 mrt, 17 apr., 22 mei, 19 jun., 17 jul., 21 aug., 25 sep., 23 okt., 20 nov., 18 dec.



Een must-read voor economen en geschiedenisliefhebbers

‘Een monument voor
deze briljante, veelzijdige en
voor Nederland belangrijke
DNB-president.’

KLAAS KNOT

WWW.PBO.NL

PROMETHEUS

ESB werkt aan deze thema's

Voor de komende **ESB-**
nummers werkt de redactie
aan de volgende thema's. Doet
u mee? Bijdragen kan via het
schrijven van een artikel.

Details:
www.esb.nu/nieuwethemas

Vanaf april:

Basisonderwijs

Ontwikkelingsamenwerking

Toekomst van de auto

Diversiteit op de arbeidsmarkt





Meer dan 12.500 mensen
ontvangen onze wekelijkse nieuwsbrief
www.esb.nu/aanmelden